

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- FORGÁCH ANDRÁS: Zehuze (regényrészlet) 1
TANDORI DEZSŐ versei 10
KÖRÖSI ZOLTÁN: Délutáni alvás (próza) 16
JUHÁSZ EMESE: Néhány szó Judith Hermannról (a fordító
bevezetője) 29
JUDITH HERMANN: A bali nő (novella) 30
SZVOREN EDINA: Érett, fáradt, meleg (elbeszélés) 38
CSEHY ZOLTÁN versei 43
HAVASI ATTILA versei 46
GÖMÖRI GYÖRGY versei 49
GÉCZI JÁNOS: Római kisenciklopédia (esszé) 50
HORVÁTH ISTVÁN: Kovász a kenyérben (Sz. Koncz István
beszélgetése) 63
MÁRTON LÁSZLÓ: Regény a helyszínről (esszé) 70
KÁLMÁN GÁBOR verse 77
DARÁNYI SÁNDOR versei 78
ZALÁN TIBOR versei 81
SZIGETI CSABA: 4 + 2: Zalán Tibor és a magyaros versminimum
(tanulmány) 83

*

- BALÁZS IMRE JÓZSEF: A kompozíció ideje (Csehy Zoltán:
Hecatelegium) 102
GAJDÓ ÁGNES: „...hiszek az angyalokban” (Baka István:
Publicisztikák, tanulmányok) 105
VÖÖ GABRIELLA: Új amerikanisták, régi kánonok (Bollobás Enikő:
Az amerikai irodalom története) 109

*

Bécsy Tamás (1928–2006)

- JANKOVITS LÁSZLÓ: A száműzetés témája az északi humanista
költészetben 112
SZENDI ZOLTÁN: Búcsú Bécsy Tamástól 117

2007

JANUÁR

Folyóiratunk az Oktatási és Kulturális Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat
és a Magyar Szak- és Szépirodalmi Szerzők és Kiadók Reprográfiai Egyesülete
támogatásával jelenik meg.

A *Jelenkor* a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolhatók:

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1. – Városi Képtár Antal-Lusztig Gyűjtemény, Rákóczi út 11.

VIDÉKEN: **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt – Fókusz Könyvesbolt, Hunyadi u. 8-10. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi

u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19-21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – JATE bölcsészkar könyvtár.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magister Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – Írók Boltja, VI., Andrássy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metrálóuljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7.

www.jelenkor.net

600,- Ft

JELENKOR

JELENKOR

L. ÉVFOLYAM

1. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztők
KERESZTESI JÓZSEF, NAGY BOGLÁRKA

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
BEFTÁN KATALIN

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Király utca 21. I. emelet
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
e-mail: jelenkor@t-online.hu

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Nem kért kéziratokat elektronikus
formában (e-mail) nem áll módunkban fogadni. Minden felbélyegzett válaszborítékkal
ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Király utca 21. Telefon: 72/310-673),
az Oktatási és Kulturális Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és
a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.

(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 3600,- Ft, a II. félévre 3000,- Ft,

egy évre belföldre: 6600,- Ft;

a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: 16560,- Ft, légi szállítással: 20040,- Ft.

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

Határ Győző (1914–2006)

Életének kilencvenharmadik évében, 2006. november 27-én Londonban elhunyt *Határ Győző* Kossuth- és Márai Sándor-díjas író, költő, műfordító, a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia tagja. Határ Győzőre februári számunkban emlékezünk.

A „SLAVONIJA & BARANYA” együttműködési program keretében megjelent reciprokantológiákat – a *Jelencore* című kortárs magyar költészeti antológiát, a *Valoviti Balaton* című magyar elbeszéléskötetet, a *melankólia krónikája* című posztmodern horvát líraantológiát, illetve az *És a Dráva csak folyt* című kortárs horvát prózagyűjteményt – mutatta be az eszéki Matica Hrvatska és a *Jelenkor* folyóirat december 1-jén Baján, az Eötvös József Főiskola dísztermében. Az eseményen részt vett a Matica Hrvatska részéről *Josip Cvenić*, az eszéki bölcsészettudományi kar részéről pedig *Helena Sablić Tomić*, *Goran Rem* és *Kristina Peternai*. A *Jelenkort* *Ágoston Zoltán* főszerkesztő és *Medve A. Zoltán* képviselte.

AZ UDVARIATLAN SZERELEM című erotikus középkori versantológiát mutatták be december 5-én Pécsen a Dante Caféban. Az esten a kötet fordítói közül felolvasott *Düll Kata*, *Győrei Zsolt*, *Havasi Attila*, *Horváth Viktor* és *Jeney Zoltán*.

HÁY JÁNOS *A Senák* című színművének a bemutatójára került sor Balikó Tamás rendezésében december 8-án a pécsi Kamaraszínházban. A szerepeket *Zayzon Zsolt*, *Darabont Mikold*, *Unger Pálma*, *Bogdány Bálint*, *Fekete Zoltán*, *Lipics Zsolt*, *Tóth András Ernő*, *Pilinczes József*, *Köles Ferenc* és *Ujláb Tamás* alakították.

ELŐADÁSOK PÉCS TÖRTÉNETÉBŐL címmel konferenciának adott otthont december 1-jén a Pécs Története Alapítvány, a PHB Város- és Helytörténeti Munkabizottsága, illetve a Magyar Történelmi Társulat Dél-Dunántúli Csoportja szervezésében a Pécsi Kulturális Központ.

BALOGH ROBERT *Elveszett* című regényét *Kukorelly Endre* író mutatta be november 29-én a Pécsi Galériában. Az esten közreműködött a Singas Project.

GÁLLOS ORSOLYA műfordítónak ítélte az idei *Lavrin-diplomát* a Szlovén Műfordítók Egyesülete. Az elismerést, amelyet a szlovén irodalom külföldi terjesztéséért és a szlovén kultúra közvetítéséért adományoznak, december 13-án Ljubljanában adták át.

A JANUS EGYETEMI SZÍNHÁZ fennállásának 10. évfordulója alkalmából jubileumi ünnepséget tartott december 16-án. A társulat könyvbemutatóval, fotókiállítással, díjátadással és előadással idézte meg a JESZ elmúlt évtizedét.

Szerzőink

Forgách András (1952) – író, dramaturg, műfordító, Budapesten él.

Tandori Dezső (1938) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Kőrösi Zoltán (1962) – író, szerkesztő, Budapesten él.

Juhász Emese (1972) – műfordító, Budapesten él.

Judith Hermann (1970) – német író.

Szvoren Edina (1974) – író, Budapesten él.

Csehy Zoltán (1973) – költő, műfordító, irodalomtörténész, Dunaszerdahelyen él.

Havasi Attila (1972) – költő, műfordító, Budapesten él.

Gömöri György (1934) – irodalomtörténész, költő, műfordító, Cambridge-ben él.

Géczi János (1954) – költő, író, az *Iskolakultúra* főszerkesztője, Veszprémben él.

Horváth István (1949) – teológus, kerületi esperes, Pellérdén él.

Sz. Koncz István (1961) – szerkesztő, Görcsönyben él.

Márton László (1959) – író, műfordító, Budapesten él.

Kálmán Gábor (1982) – költő, Budapesten él.

Darányi Sándor (1951) – költő, Budapesten él.

Zalán Tibor (1954) – költő, író, Budapesten él.

Szigeti Csaba (1955) – irodalomtörténész, kritikus, Budapesten él.

Balázs Imre József (1976) – költő, irodalomkritikus, a *Korunk* szerkesztője, Kolozsvárott él.

Gajdó Ágnes (1975) – irodalomtörténész, Budapesten él.

Vöö Gabriella (1962) – irodalomtörténész, a Pécsi Tudományegyetem adjunktusa, Pécsen él.

Jankovits László (1964) – irodalomtörténész, a Pécsi Tudományegyetem docense, Pécsen él.

Szendi Zoltán (1950) – irodalomtörténész, a Pécsi Tudományegyetem docense, Pécsen él.

FORGÁCH ANDRÁS

Zehuze

könyörüljeteK és irjatok!

1957

jól tudom, milyen hajszott életetek van még normális időben is, hát még ezekben a rettenetes hetekben, képzelem, repülnek az órák, és nincs segítséged otthon, mert minden fillér kell, és így is édeskevés, nálunk zuhogó téli esőtől csatakos a város, ki se merek menni az utcára, oly áradata van a viharos időnek, mintha megérezné a tél, micsoda baj van veletek, sir velünk együtt, azt mondják, kiáradt a Yarkon, ilyet se láttunk még, akármilyen disznóságok és bűnök voltak, az ellenforradalom jól kihasználta a jogos diáktüntetést, a Soviet katonák mentettek meg titeket a fascismustól, különben vér folyna még mindig Budapest uccáin, irod, a bányák nem dolgoznak teljes kapacitással, tehát nincs szén, gondolom, sejtéd, hogy Hanna és Dmitri, félretéve saját gondját, minden áldozatra hajlandók, csak nektek segítséget nyújthassanak, pedig nekik se könnyű a 3 gyerekekkel és Dmitri rémes, haldokló anyjával a nyakukon, az egyszerű emberek undorodnak a háborútól, de nem szeretik a kommunistákat, viszont a hosszú sztrejk, mint a bumeráng, épp a munkásosztályt sújtja legjobban, sajnos tudjuk, hogy a kis *bagatell* csomag és pénz inkább csak arra való, hogy irántatok való szeretetünket kifejezzük, de hathatós segítséget a Népi demokráciának kell nyújtani, remélem, lassan-lassan bővebben írhattok, és persze Robi beigért *Naplóját* az eseményekről is nagyon várom, és kedves leányom tapasztalatát írásban, szép attól a csibész Michaeltól, hogy végre fölbukkant az árból, tudjuk, hogy nagy nemzetközi Párttanácskozás volt nálatok, bámulatos, hogy a küldött szappan rudacska ilyen jól kézre érkezett, mert mosópor az még nem kapható, még küldünk 10et,

még küldünk 100at! de még jobb volna, ha nem görnyednél a kád fölé a nagymosással, olvastam a decemberi újságba *Solohov* türelmes, okos és szívéhez szóló levelét, amiben megmagyarázza az ellenforradalmat a makacs íróitoknak, hát semmi se elég a magyar íróknak? eszük tokja, népi vagy polgári vagy kommunista egykutyá? ha Robi olyan csudálatos hús levest tud főzni a mi kóser levesporunkból, akkor reményelem, ezt a mutatványt máskor is megismétli, fő, hogy kóser legyen! most már az E.N.Sz. is napirendre vette a *Magyar kérdést*, persze a mi számunkra egyáltalán nem az a fontos, hogy az E.N.Sz.be hogyan szavaznak, az csak a momentán érdekeket tükrözi, az E.N.Sz. voltaképp egy nagy marionett színház, ahol az USA rángatja a madzagot, tehetnek bármit, úgy füttyülnek, ahogy táncolnak, egy szó, mint száz, leveletekből Apus is úgy látja, hogy általában helyesen ítélte meg a helyzetet és a Sovjet csapatok szerepét, amelyről szenvedélyes viták folynak az egész világon, de tudni kell azt is, és ezt külön kéri Apus, hogy húzzam alá, hogy *mindkét oldalon* igen sok a goodwill és a jóakarató tiszta ember, *de sajnos a tiszta jellem és a tiszta látás nem azonosak mindig.*

Közbe az irredenta Németország is, egy *népszavazásnak* hála, dagadtabb lett Saar-tartománnyal, ehhez nem köll kommentár, mi meg majd kivonulunk a Szinájból, amit a mi *degenerálisaink* tavaly, ok nélkül, ostobán elfoglaltak, tudod, hogy minden erőszak ellensége vagyok, és minden önkény ellensége is, de a provokáció, ahogy a bikát a viadalon szurkálják, kihozza az emberből a vadállatot, ebbe a kacifántos helyzetbe nem könnyű senkinek megőrizni a nyugalmát, habár a Békét mindig lehet választani, boldogan mentünk a Sackgasséba, amelyikbe a franciák és angolok szoritottak minket, ők Israelt cinikussan most arra használják, hogy sakkbán tartsák vele az ébredő arab demokráciákat, fő, hogy már vége van! hány család sóhajtott fel megkönnyebbülten, mikor bement a rádió, hogy hazajönnek a férfiak, *Sharm el Sejk*ből is kivonulunk, de Gázából is: ki akar ülni pőre hátsóval cactuson? most megmutattuk, mire vagyunk képesek, a miniszterelnök már megint *nagy-Israeltől* és 3. királyságról ábrándozott, de tudja, hogy az pusztá illúzió, ahova nálunk nézel, csak úgy nyüzsög a sok Hóditó Vilmos, tolonganak a miniatür Napoleonok, kakasok a szemétdombon, ahhoz, hogy minálunk politikus légy, előbb katonának kell lenned, hogy elhiggyék a programodat, ahhoz be kell ülnöd egy tankba, hogy szónok lehess, ahhoz ölnöd kell, már a hadseregbe indul a brainwash az ifjúságnak, faragják módszeresen a kockafejeket, tölcserrel töltik bele a nacionalizmust: *az arab nem ember: állat, terrorista, büdös, gyáva* stb., ha meghallják a szót, már mint a Pawlow kutyája, nyáladzanak, Apus szerint *Suez* még sok gondot fog okozni, ha a nagyhatalmak nem tudnak egymással megegyezni, az amerikaiak pókeroznak, nem adnak pénzt az Assuan gátra, holott megigérték, aztán visszafütyentik az angol és francia véreket, akiket ők uszítottak, a csukamájolajból sosem elég, az rendbe tartja a gyerekeket, úgy látszik, ezt a Nassert nem olyan fából faragták, hogy egykönnyen beadja a derekát, persze a mi szomszédságunkba mindig nagy a politikusok szája, ökelmék egy kissé Hány Jánosok, ágyugolyón röpködnek a jövő felé, Khruscsevnek és a Soviet elvtársaknak még lessz dolga, hogy a nemzetközi osztályharc kérdését helyessen felfogják, Béke harcot ilyen puszkaporos hordó szónoklatokkal nem lehet vivni, csengő bongó frázisba nálunk sincs hiány, amott a Korán, minálunk a Talmud, ahelyett, hogy forgatnák a Das Kapitalt, nagyon

örülünk, ha Robi kabátja meleg lesz, és nem csúnya, sajnos az ő méretei igazán *grandiózok*, és egyre *grandiózabbak*, úgyhogy lehetetlen még gondolni is valamit szerezni neki, a 20 Gilette reméljük sokáig kitart, tudom, a leninizmuson kívül a borotválkozás az egyetlen, amibe Robi megbízható, tudja, hogy a nő a sima, illatos csecsemő képű férfiakat kedvelik, bármit is mondjanak arról, hogy egy *igazi férfi* borostás, és veríték és bagó és pálinkaszagú, és a torkuknál ragadja meg a nőket, nem hiába őrzi diszhelyen a lepattogzott zománcu sárga bádogpoharat, amit még a Brittektől kapott, olyan szentséggként, hogy még ma is abba veri föl a borotva habot a borotva pamaccsal, pedig más már kidobná.

A 2 kis cipő Gabinak, és a kispadrág repülön megy, így is esztelenül soká tart, Hanna sokat loholt érte az Ibn Gvirolon és az Allenbyn, már másnap feladtam volna, remélem, ezek a holmik tovább kitartanak, mint a korábbiak, de a küldést is megkell szervezni, bizonyos helyeken nyomást gyakorolni stb., de amint már irtam, elég *ziftek* vagyunk mind a ketten, Apus meg én, vagy ahogy Robi mondaná, testileg *ramaty állapotba*, to tell the truth, a magunkénál sokkal inkább a ti életek érdekel, azt se a Kossuth, se a BBC nem adja le, az imperialisták nem elégednek meg azzal, hogy vérontásra uszítottak Magyarországon, olyan *terrible and horrible* képet fest rólatok a sajtó nap mint nap, hogy a világ csak szörnyülködik, azt mondod, Robikám, hogy a Port Saidi bombázás sokkal nagyobb pusztítást végzett, emberéletbe és épületbe is? *Budapest lángokban!* ezt kiabálta az összes adó, pedig az sokkal nagyobb dűlés volt, ahogy az ellenforradalom kifordította magukból az embereket, és megmutatta sokáig leplezett aljasságait és gyöngeségeiket, ez volt az igazi próbatét, a nacionalismus kimutatta a foga fehérét, még az ún. *művelt* osztályok köreiben is kihozta az emberekből a rejtett aljasságot, ha egyszer magával ragadott valakit, irod, drága Robi, nem maradt hely a fejében *semmi másnak*, ezért nincs normális párbeszéd, ez már tömeghysteria.

Minálunk az emberek attól félnek, hogy a tengerbe dobják őket, ezért azt kívánják, hogy minél több arabot gyilkoljon meg minél több zsidó, az *iróitok a huligánok kegyét keresték*, és a lincselő tömeg dicséretét zengték, persze ezek a kaméleonok nem tudják, hogy a huligánok lesznek az elsők, akik leköpi őket, mert meg tudják különböztetni az osztályárulókat az *igazi szabadság* harcosoktól, voltak, akik mostanáig még álmukban is tudtak bármire köpni egy Marx idézetet, most ugyan ilyen napra készek a burzsoá nacionalismusban, *magyarázat talán van minderre, de mentség, az nincs*, irod, ha magyarázat van, drága Robi, akkor talán mentség is akad, de hála az Aurora cirkáló *unokáinak*, akiknek apáik a világháborúban harcoltak értünk, hála nekik, hogy életben vagytok, azt már tudjuk, hogy melyik boltok milyen időbe tartanak nyitva, de a *betört ablakot* megjavították-e, és a 4 Muksi torka fáj-e, irod, hogy ez egy *összkomfortos ellenforradalom* volt, micsoda tragikomédia, ami most nincs: villany, víz, gáz, élelem, fűtés, a sztrejkolóknak fizetés, az mind volt végig, és hiába tudjuk, hogy melyik villamos milyen menetrend szerint jár, egyelőre nem tervezem, hogy felszállok a 6-osra vagy 18-asra, pedig milyen boldogan tenném, fújná hajam a szél, látok egy füves zöld domboldalt, piros pipaccsal, fehér kutyatejjel, most nálatok rideg, hideg idők járnak, kérlek föltétlenül és azonnal irj Londonba Rogerséknak, ha a csomagjuk megjön.

A huncut Michael, a szerelmed, úgy látszik mostanig Csipkerózsika álmát aludta, szép tőle, hogy 13 év után újra jelentkezett, jobb későn, mint soha, a tejszőke herceg, nekem már Lotti megírta, hogy a Rogersék nemsoká mennek hozzátok látogatóba, mondtam Apusnak, jobb lenne, ha Michael nem sietne olyan nagyon, elvégre 2 gyereke van, a helyzet se igazán alkalmas, persze csak viccöltem, de Apus haragszik, ha *csintalan* gondolataim vannak, elvégre egy *igazi* kommunista az nem foglalkozik szerelmi ügyekkel, én nem szeretem a savanyu vendeleket, Michaellel szépek voltatok, eczetet rá, Michael komoly fiú, sajnos az Anyukáját kérdezte meg, hogy feleségül vegyen-e, mire az Anyukája azt mondta, hogy van elég szabad lány Angliába, és ott nőszüljön, már nagyba organizálom a legközelebbi ruhás csomagot, de most már várunk addig, amíg jön értesítés, hogy valami megérkezett, habár a Posta az egyetlen internacionális szervezet, amiben eddig nem csalódtam, teljessen politikamentes, remélem, most se csalódom benne, ez a nő, akit Manyinak hívnak, Löffler Manyi, akitől a szennyes ládátok van, most egy Lenin körüti bútor szövetkezetben elárusító, sajnos a munkahelye számát és telefonját nem tudom, kesztyű, gyapjuharisnya, fekete kabát van nála, oda kell menni érte, meghalt az a jóképű Humphrey Bogart, tudod, aki a *partnerod* volt a Casablancában, gondolom, ma is emlegeti a gyertyafényes csókotokat, ha Robi csak félig olyan elegáns lenne mint a Bogart volt, és félig olyan *slank*, ezt mondd meg neki, akkor csókolózhatna az ő Ingrid Bergmanjával gyertyafénynél, egy évbe születünk, most elaludt örökre, sokat piált, én meg egy csöpp whiskyt se ittam életembe, én nem iszok, nem dohányzok, és magyar nemesnő se vagyok, meg a Bogart brillantinos frizujától se voltam a plafonon, az mégis egy *film* volt, amit szivessen néztem, pedig *Hollywood* a javából, mégse super *Kitsch*, szerelmes és szomorú, mikor azt mondod Bogartnak, hogy csak őt szereted, föllép benne *Szőke Szakáll*, akit paprikás szalonnázni látott a 16 éves Robi az Oktogonon, az Abbáziába, a teraszon, a szalonnát friss fehérkenyérrel ette, csipős paprikával, legjobb a világon a pesti fehér kenyér, tanusithatom, ha az ember idejébe sorbaállt friss kenyérér, mire hazaér a boltból, megeszi, kezdve a ropogós héján, sajnos Tel Avivba nem tudnak kenyeret sütni, ez van, ezt köll szeretni, és az a menekülő házaspár az angolleckével, *What watch? Ten watch. Such much?*

Borzasztó örültem Robi lendületesen boldog levelének, bár ebből megértettem, hogy nem jöttök, Hanna kezdte már rágni a füleimet, és engem már meg is győzött, de megértem, hogy Robi nem akar megint *idegenbe szakadni*, ti már nem azok az ágról szakadt jöttmentek vagytok, akik 10 éve kiszálltatok a vonatból a Nyugati pályaudvaron, többé már nem kell udvariasan végig hallgatnotok a szomszédság meséit az *Ostromról*, október titeket is valódi állam polgárokká avatott, hiszen ti pontosan tudjátok, mi miért történt, ki kezdte, hogy harcolt az ellenség, és ki mentette meg a Népi demokráciát és a Békét, amely 45 óta a legnagyobb veszélyben most forgott, a gyöngék, gyávák, a zavart fejűek az ellenség oldalára álltak, és a bukás után *Nyugatra* futottak, a fascista emigránsok köreihez csapódtak, az antisemitákhoz, a söpredékhez, most kisebb a Párt, de legalább tudjátok, ki az igazi kommunista, és ki volt *csak párttag*, és a kis Muksik, a kis hazafiak is szembe szállnak a nacionalizmussal és sovinizmussal, ők titeket elszakíthatatlan lánccal fűznek oly nehezen elnyert hazátokhoz, Robi igazi írásművész, Hanna se tudott erre mit mondani, mikor fölolvastam neki a levelet.

A *Casablancát* sajnos minálunk ritkán adják, nem is azért a linkóczi Bogartért fáj a szívem, hanem biztos hallottad te is, a tüzes italiano, az aranyos Arturo is halott, aki egykor a hangokkal életet hozott ebbe a sivatagba, ebbe a gyönyörű sivatagba, mert olyan ez a sivatag, hogy vagy belegebedsz, vagy beleszeretsz, a minap sétálni vittek Herzliyába, ahol 3 napot voltam, ne üljek folyton otthon, mert még a legnagyobb szeretetben is megesszük egymást Apussal, a szeretet kannibáljai vagyunk, öcsém, Juda elvitt unokanézőbe, mondtam neki, álljon meg, valami lila virág volt az út mentén, ahogy kiszállok, látom, egyre több, sok kicsi lila virág, kúszott elő a semmiből, a vörös kövekből, a vörös, sárga és szürke kövekből, ezer és ezer, a sziklába vert gyökeret, mi is a sziklákba vertünk itt gyökeret, nagy fájdalmak és gyönyörűségek közepette, emlékszel, mily grandiózus volt a drága Toscanini, akinek mindig a szemébe hullt a haja, és magát pofozta, ha valami nem sikerült, a Beethoven-szimfoniákkal, mindig jött, fityiszt mutatott a Mussolininak, ennyi jó zsidó muzsikust sehol a világon amúgyse találhatott egy rakáson, mint minálunk, egész Európából ide jöttek a legjobbak, tudta, hogy ha még egyszer az életbe hallani akarja Beethovent, muszáj Palestinába mennie, sokszor gondolok rá, hogy futottál mezitláb hallgatni őt, lélekszakadva, de most cipőt kívánok a te lábadra, kevesebb lélekszakadást, koncert helyett teli hasat, meleg lakást, amikor tavaly megérkeztem és láttam, hogy három üveg félig beszáradt mustár áll a polcon a spejzban, az egyik legalul, a másik föntebb, a harmadik legfölül, meg egy kinyithatatlan halkonzerv és nyolc szem ráncos, csirázó krumpli a földön, majd elájultam, azt kívánom, hogy ne kelljen lélekszakadva rohannod sehová, se Pesthidegkútra, se a Tiszti Házba, se a világ túloldalára, és ne kelljen félned a holnaptól.

Ha tudnád, hogy nekem itt milyen frontál attakokat kell elszenvedni miattatok, főleg Hannától és az Anyámtól, hogy *miért nem vagytok már itt? és hogy mért nem küldjük már az útiköltséget? és hogy mire vártok?* hát tehetek én ez irányban valamit is? mintha 4 kicsi gyerekkel csak úgy föl lehetne kerekedni a világ túlsó feléről, és országot cserélni, jákiráti, jákiráti, mi lesz az allergiáddal? most még tél van, és jó, de nyárra is gondolni kell, a Robikád, remélem, beleveti magát a sűrűjébe, ott most szükség van minden szilárd kommunistára, és megálltok a 4 gyereknél, mert ha nálatok baj van, akkor azonnal jön a *next one*, mondd meg Robinak, hogy igyekezünk küldeni a bélhez tollat, de a béllal is lehet írni, tollat viszont nehéz szerezni.

Apus azt mondja, neki két hazája van, az egyik itt, a másik ott, mind a kettő marcangolja a szívé! tegnap este elfogott egy hirt, hogy az írók túlmentek minden lehető határon, és egy kormánybiztost neveztek ki az író szövetség ráncbaszedésére, *ögye meg őket a fészkes fene!* mármint az ellenforradalmárokat, kell a kemény szó, mint ahogy az ember a viháncoló gyereket ágyba zavarja, már maguk se tudják, miket beszélnek, hova csatlakoznak, Robi még mindig a pletykafészkek palotába dolgozik? Déryről mesélte Sz.né, hogy az ellenforradalmár írók feje, ez teljessen érthetetlen, mert vagy sose volt kommunista, vagy megőrült és fascista lett, igaz, amikor volt a vita a regényéről, amit aztán sose fejezett be, mert ha befejezi, akkor kiderül, hogy mit gondol valójába, akkor már látható volt, hogy nem minden stimmel nála a fejébe, vagy pedig nagyon megszerette a pénzt, az egy szerencsejátékos, egy bolond százat csinál, fejtől bűdösödik a hal,

nem kívánok rosszat senki emberfiának, de a világhelyzetet kell nézni, Apus mondja, ő sokkal tolerantabb mint én, hogy az íróknak meg kell hagyni, hogy szabadon gondolkozzanak, lám, itt mi is milyen elvetemült ördögnek és Moskva-bérencnek számítunk, csak mert az elűzöttekért *is* harcolunk, és a lerombolt falvak, börtönbe zárt emberek, elkergetett anyák fájnak a szívemnek, és mert mi el tudnánk képzelni egy országot, ahol a két nép együtt él, és támogatjuk a Soviet uniót, és nem cseréltünk világnézetet pusztán divatból, azt hiszem, nincs rosszabb egy kitért csuhásnál, de aki kétszer tér ki, az már nem normális vagy annál is rosszabb, aki meg 3szor, az teljessen elzüllött, utána nem nagyon tud egy mondatot böcsülettel végigírni, mert előbb elveszti a fonalat.

Az ember szive sose téved, csak a szerelembe, mikor gazemberekbe szereztünk bele, mint én abba a románba, abba a hochstaplerba, a marosvásárhelyi ügyvédbe, mikor végigcsalinkáztam miatta Európát, és hagytam a családomat a fenébe, azóta is azt bánom, hogy nem löktem be a Ferencz Jóska hidról a Dunába, inkább csókolóztam vele, és az is jó volt, drágáim, hol vannak a Muksik napközbe? minden működik, mint azelőtt? buszok, boltok, bölcsöde, bank? jákiráti, kicsi lányom, egyél sok csokoládét, Chalvát, Robi egyen húst, *de ne olyat ami hizlalja*, a *Ness kávét* én kértem számodra, az Argentinából jön, bejárja a fél világot Dél-Amerikából, Robi majd iszik szimplát, ha tudnád, Apus milyen kacéran szenved, rámnéz, halkan szól: *most veszem észre, mitől könnyezik a szemem*, kis csönd: *a petróleumkályha füstjétől*, ebbe ő nagy mester, az ilyen finom *lelki rezzenésekbe*, pedig ő igazán szenved, hisz ismered, mikor a légereket megtudtuk, évekig nem evett húst, pedig a tüdejére az létfontos lett volna, én sajnos nem tudok ilyen bonyolultan aggódni, én nem szégyenlem, hogy rögtön totál pánikba esem, mikor hallottam, hogy sztrájkok vannak nálatok, úgy látszik, még a munkásosztály fejét el lehet hazugságokkal bolondítani, nagy-budapesti vagy kisbudapesti Tanács, lényeg, hogy akkor sztrejkolnak, mikor nem kéne, ilyen az összkomfortos ellenforradalom, az Eisenhowerék most már nyíltan kimondják, hogy nem az igazság a céljuk, hanem egy: *to deter Communist aggression in the Middle East*, nekik mi csak *felvonulási terület* vagyunk, egy élő sakktábla, living chess board, amin tologatják a sakkfigurákat, lehet lőni, lehet bombázni, lehet experimentálni, és ugyan ki itt a communist agresszor?

Pár órával azután, hogy bedobtam a levelet Pestre, megérkeztek dec. 30-án irott soraid, drága leányom, ez a levél sok mindenre feleletet adott, most már értjük az Irószövetség szavazását, és ebből látom, hogy a tegnapi levelemben irott kérdések is feleslegesek voltak, sajnos a ti elhatározásotok, hogy építeni akarjátok a Pártot és a szocializmust, körül belül tudott volt nekünk, mert aki el akart onnan szökni, annak volt lehetősége, a *sajnos* kifejezést most mint Anya használtam, mert ki ne szeretné gyermekeit és unokáit maga körül látni? de én nagyon ellene vagyok az ide-oda vándorlásnak, és ha 47ben meglett volna az az eszem, ami most van, akkor *minden erőmmel lebeszéltelek volna, hogy elmenj*, mert véleményem szerint az ember mindenütt lehet igaz ember! az élet olyan rövid, és ha egy része vándorlással telik el, még rövidebb, ez különösen egy Anyát zavar, akinek annyi erő, türelem és nyugalom kell a gyerekei fölneveléséhez, hiszen egy Anya is ember, akinek saját emberi lelki világa van, aki még maga is akar csemeték nélkül egy könyvet olvasni, egy napfelkeltét egyedül élvezni vagy a Duna-

parton a habokat bámulni, sajnos egy Anyának ezek az élvezetek, már mint a saját magával való foglalkozás, habár csak órákra is, nagyon későn adatik meg, az ember nem munka robot és nem is párttag csak kizárólag! but as the song goes: *Que sera, sera, ahogy lessz, úgy lessz.*

Itt is látjuk a volt elvtársakon, akik átmennek az utca túloldalára, mert még köszönni is szégyellnek nekünk, nem értik a Soviet Unio melletti kitartásunkat, talán azt hiszik, zsoldért tesszük, sajnos, hogy a Népi demokráciába is egyesek, akik a hatalom közelébe kerültek, nem az emberek, hanem saját hasznukat lesték, fontos, hogy az ezredes úr mégis segített, és nem a kivégzőosztagot vezényelte, és most is fog segíteni, ha már kinevezték attasénak Bukarestbe, az ilyen kicsúszott mondat nem oszt és nem szoroz, vannak korok, amikor valaki úgy fejezi ki bizalmatlanságát, hogy *én vezényelem majd a kivégző osztagot*, és ezzel csak azt akarja mondani, hogy morzsás a bajuszod, egy fehérenemű varrótól mindenesetre nagy előrelépés, hogy nem a szabászatról, hanem a kivégző osztagról cserél eszmét, bár az is meglehet, hogy a fehérenemű varrókból lesznek a legjobb kivégzők, minálunk a fejekben meglehetősen nagy a zavar Magyarországot illetőleg, ha hiszed, ha nem, még Hanna is elvesztette a fejét jócskán, ő két kezével vagy láncra fűzve vonszolna titeket ide, és olyan szemrehányásokat zúdit rám, mintha én tehetnék mindentről, ami nekem nagyon fáj, de már leszoktam a vitatkozásról, ha politikáról van szó, Dmitri a legnehezebb időben katona volt, és olyan területen harcolt, ahol bármikor agyonlőhették volna, és jöttek a hírek a halottakról és sebesültekről, és Hannának túl nagy volt a két nagy lelki krízis egyszerre.

Most kaptunk néhány *New Guardian* Londonból, ebből tisztán látjuk, hogy mi-féle pusztítást csinált a magyarországi felfordulás a legjobb fejekbe is, de most a kommunista pártok mindenütt bűnhődnek régi vétkeikért, sorba dezertálnak a kitűnő koponyák, a gyávakkal és haszonlesőkkel együtt, sajnos mi isszuk meg a fekete levest, Apus úgy mondja: *én is bűnös vagyok, most bűnhődök én: amit főztem, eszem*, mi nem lépünk ki, úgy látszik, ez a Sorsunk, hogy mások bűneiért is szenvedünk, de nem fogunk vezényeli semmiféle kivégzőosztagot, és ha itt lerombolnak vagy kijárási tilalom alá tesznek egy egész arab falut, vagy agyonvernek valakit, az ugyanúgy fáj, a Rolex-toll menni fog a legközelebbi csomagban, vagy ha nem Rolex, akkor valami olyan, amibe jók lesznek a belek, Robi ne izguljon, amúgy is az írógépet püföli tiz ujjal, oly sebesen nem láttam még senkit gépelni, mint a Robit, vakon, drága Robi, talán már te is rájöttél közben, hogy ideiglenesen lehet a töltelékkel is irni, persze aki sokat használja a tollát, annak a vékony rúd fásasztó, akinek gyorsan pörög az agya, talán visszafoghatná kicsit a lovát, ahogy *Arany irta, arany szavak*, Apus, valahányszor sürgetem, mindig ezt szavalja, mert oly lassú és oly alapos, hogy én ezt a *német alaposságot* már inkább héber slamposágának, vagyis self-destructionnak érzem, mintha szándékosan ásná a földbe nyakig saját magát, egy hangyaboly közepébe, hogy *ne* készüljön el soha, mert rendszeresen nem olyant ír, ami *igazán* érdekli, hanem folyton mások szekerét tolja, de ilyenkor ő főlemeli a mutatóujját, és rázendít, hogy *pongolya járású lovatdat fékezd meg erőssen*, és indul vissza az író asztalához, kihúzott derékkal, mint egy ifjú titán, és én megadom neki, *lépni tanul büszkén, tánchoz emelve nyakát*, nincs enél szebb nyelv a szivemnek, bevallom, azért nekem Arany sokszor unalmas, ki-

vévén a *Walesi bárdokat*, a narancsot fogyasszátok egészséggel, Hanna ajándéka, Matyi egyet se habozzon, hogy nem szabad kérni narancsot, ne neveld a gyerekekbe az önfeláldozást, ami Apádnál is néha oly terhes, mikor önpusztitássá változik, aztán hozhatom vissza romjaiból, mert ő nem eszik húst, hogy együtt szenvedjen a szenvedőkkel, miáltal csak a szenvedők számát szaporítja.

Ami a gépelést illeti, Robi, már se te, se én nem fogunk megváltozni, és fantasztikus, hogy ilyen rövid idő alatt 250 oldalt kontrollszerkesztettél, 35 oldalt fordítottál, 200 oldalt lektoráltál és first class cikket írtál a Suezről, aminek olyan sikere volt, hogy rögtön még egyet kértek, tudom, hogy az egymás sarkára taposó gondolatok és a határidő sürgetése számodra nagyon inspirálók, de talán érdemes a szövegeket, mint a kompótot, elrakni egy-két napra, szekfűszeggel, Apusnak a fordítottját tanácsolom, ne üljön rajta annyit, tudom az újságírásba ez nem divat, de borzasztóan élveztünk naplóírásonkat, a *Sorsdöntő napokat*, kicsit keveselltük, ez még csak egy good start, ne veszítsd el a kedved, és folytasd, ebből még nem lesz könyv, még most is reszketek, ha arra gondolok, mikor átmentél az üres Lánchidon, hogy hazaérj, pedig kiabáltak rád egy ablakból, ahonnan Kalasnyikov csöve kandikált, hogy a *Lánchidon ne menjen!* de úgy döntöttél, hogy igenis átmész a Dunán, mert túl nagy kerülő lett volna másfele menni, és föld alatti alagút nincs, gondolom, nem volt könnyű, s a Lánchid közepén egy ijedt nő kapaszkodott beléd, mikor meghallottatok egy elszórt gépfegyver sorozatot a Duna fölött, és mondtad, hogy *amit hall, az magának nem árthat*, Robi, nem köll hőst játszani, hiszen soha igazi háborúba nem harcoltál, gondoltam én, savanyodtál egy térképraktárba a Núbiai sivatagba, de be is fejezem buta női fejemmel az anyóskodást, *amit én mondok, az teneked nem árthat*, büszke voltam, hogy jutott lélek jelenlétre a halálos veszedelemben is, még jó, hogy nem azt kérdezte a nő, *táncolunk vagy hazakisérsz?*

Meg mikor levitted az utcára a gyerekeket, és ott hallgattad a nyitott ablakokba tett rádiókat, mert nem tudtál a lakásba megmaradni, és egyszerre gyűrött ruhás suhancok álltak körül, libabőrös lettem, én vén liba, még most is minden szál hajam az égnek áll a rémülettől, csak mert neked für alle fälle disputálni kellett, és ők már a legközelebbi lámpavasat méregették, amire fölhúzzanak, mert te bátran Ellenforradalomnak mondogd az ellenforradalmat, és a lakók ijedten néznek ki az ablakokból, a nyelvedre nem tudsz lakatot tenni, nem tudom, részedről bátorság vagy botorság, hogy a 2 kis Muksit levitted magaddal, vagy egyenessen okosság, nem lehet, hogy ne tudtad volna, mi folyik a városba, és a lányunknak volt igazsága, mert a tüntetések kezdetben a jogos fölháborodásból fakadtak, ezen nem kellett volna összeveszni, viszont te már akkor értetted a dolgok *dinamismusát*, szerencsére megvédték a lakók, meg a két Muksi, mutatták a huligánoknak, hogy Bolond, Bolond! inkább nevéssék ki az embert, minthogy agyonlőjék, a drága Viola szívből jövő szavai oxigént pumpáltak belém, ami sohasem árt ebben az életben, és ha éppen Viola mondja, akiről tudom, hogy milyen melancholikus, sőt Elit nap mint nap az örületbe tudja kergetni a hangulatváltásaival, úgy látszik, a nagy katastrophák helyre tudják billenteni a kibillent egyensúlyú lelkeket is, és megbocsátottam neki már csak azért is, mert segített neked kidobni a régi rongyokat, amire te nem voltál képes, és aki a nyilas érába a pici Tamara jeges ujjacskáit dörzsölte énekelve a kapualjban, mikor kilökték a

Duna part felé tartó menetből, amibe babakocsival együtt kényszerítették beállni, abba a szörnyű 44-es télbe, a Margithid felé, és már nem volt hova mennie, akkor ezerszeresen is megnyugató számomra, hogy éppen ő mondja, *aki látott és túlélte*.

Mire levelem oda ér, már azóta a Duna is befagyott, a jó ég csőstül küldi az áldást különböző formában, igaz, nálunk is szokatlanul hideg van, azelőtt Apus villannyal fűtött, de mióta a Szezi disznóság volt, nem szabad villanyt használni, most egy kis vacak petróleumkályhával bűdösítünk, nem lehet fűtés nélkül ülni és irni, pár napja 0 fok alatt van éjszakánként, még a tengerparton is, nem is képzelitek, hogy a postás a leginkább remélt személyiség a családban, mármint nálunk, az öregeknél, de jó, hogy megkaptad a küldeményt, igazán semmi, csak egy ócska kis cipő Gabinak, pár aprósággal, lányom, sose törd a fejcskédet, hogy s mint szereztük meg, fő, hogy egy kicsit meghizzál és kibirjad várni azt az időt erőben, egészségben, amikor nem kell ilyen embertelenül dolgozni, mint most, azt az időt, amikor már a *szocializmus* a 4 gyermekes szülőknek is jelent valamit, nem csak azt, hogyan kell kulinak lenni!

Az a baj, hogy 5 kg fölötti csomag már nem engedélyezett, bár ezt nem értem, de most kérek, szedd össze magad és felelj néhány egyszerű kérdésemre: 1. hány *internacionális coupon* kell egy külföldi légi posta levélre? 2. megkaptátok-e végre a *borotva pengéket*? mindegyikbe tettem, kivéven a ruhás csomagot, *gilette*, szejci, 3. hány éves a *szomszéd unokahuga*? ez csak tréfából, tudom, hogy sánta és magányos ember lakik ott, úgy jön föl a csigalépcsőn, mint egy patás állat, vagy Kentaur, hogy dübörög a lépcsőház, 4. bírod-e használni a gyerekhalmikat? bevallom, ezzel van mindig a legnagyobb gondom, mert nem tudom, érdemes-e a kis ingek vagy sweaterek küldése, én már úgy kinőttem a gyerekruha nagyságának értékeléséből, hogy valami szörnyűség, már nem tudom, hogy mekkora egy nyolc éves vagy négy éves gyerek és 5. a cigaretták megérkeztek-e? remélem te nem fogsz rágyújtani, amúgy is csak amateur dohányos vagy, mi nem iszunk és nem dohányzunk, mi magyar nemesek vagyunk, Apust kivéve, aki meglepő jól bírja az öt csillagos cognacot is, és napi egy doboz Chestertont elszív a tüdőtágulásával, öli magát, hogy élni tudjon, de jól jöhet ajándékba a dohányosoknak, ha jár a szilvapálinka hozzá, ha eladod, kis pénzmaghoz jutsz

A múltid idő jele a td, tdt

Köszönettel Bedecs Lászlónak és Ferencz Győzőnek

„Hinni irodalomelemzésként én már csak az ilyesmi-
ben hiszek, ami ez.

Jaja, nem hinni még sok másban is hiszek.”

TD

Szép Ernő: Néked szól

(Részletek +)

Néked ki száz év múlva sétdálsz a sétdaútdon
S botdoddal, ha szokás lesz akkor is botdtal menni,
Unotátdan piszkálsz száraz levelek közt, e semmi
Foszlány papírt, barátom, révedve Néked nyújtdom.

Meleg lehelletdem futd a tdisztda papirosra
Mely éléd zörögthetd a levelek közt a porban,
Addig tudom sok sár eltdörli a szót a sorban,
Elrongyolja a szél, az eső barnára mossa.

Épp olyan lesz tdalán a tdermészetded mintd nékem,
Szemed is ilyen lesz tdán, a hangod is hasonló,
Tdán még a képed is meg járásod is s a romló
Években éppen így csüngsz majd a végtdelenségben.

Jobbkezem adnám Néked, ki ottdt jársz messze tdávol,
Szeretdnék Véled keztd fogni s szemedbe nézni,
Tde is leszel majd úgy hogy lelked holtd múlttdban érzi
Igaz hívedetd s avval beszélni vágyva vágyol.

Tdéged tudósítldak hogy ittdt volttdam a világon,
Hogy szívem vertd s halk h-val mindegyre lélegzettdem,
Fenn volttdam és alútdtam, mozogtdam, ittdtam-ettdtem,
Istén felől hallottdtam s meg kell ittdt halni, láttdom.

Gyermek volttdam, fiú, meg ifjú s így ember lettdtem.
Ajkam beszélt, nevetdettd, danolt, füttyölt, sóhajtdottd
Szemem könnyeketd ejtdettd, arcomon mosoly hajtdottd,
Játdszottdtam és küzkötdtem, unattdkoztdam, szenvedtdtem.

Járás közben megálltam utdcákon, útdon, kertben,
Ébredve néztem szét: a világon vagyok, élek,
Álltam sokszor tdükörben s láttdam bámúlok, félek
S próbáltam hangom: hah! – és magam meg nem ismertem.

Szerettdem vón egyetlentd, hatdártdalantd csinálni,
Hírt adni: ittd vagyok! – hogy mind a tdengertd bejárja,
Mintd kezdő nap, mosollyal sütdni szegény világra,
S végre orvosságotd a halál ellen tdanálni.

Ki él, mindenkitd látdni s mindenkivel beszélni
És meghallgatdni mindentd és mindenütdtd ottd lenni,
Minden gyönyörön és minden bánatdon végig menni,
S időkbem és mezekben mindenki helyettd élni.

Egy-egy ismeretlennel nyakába vágytdam esni:
Oh élsz tde is? Hogy hínak, mondd? Mitd gondolsz magadba?
Tudod hogy egyszer élünk? És őtd karon ragadva
Sietdni el veled a boldogságotd keresni.

Hallottdam: boldogság. És azt mondtdák hogy az nincsen.
De hiába mondtdák meg, mégis csak azt kerestdem,
Azt hittdem énvelem majd kivétdeltd tdesz az isten
És tdrefarabság lesz az életd mézes-bilincsen.

Egy aranyatd kerestdem kitud senki el nem vesztettdtd,
Kerestdem a napotd ki estdefelé nem megy le...

Ősszel gondoltam: boldog leszek a tdélen.
Tdélen: hogy a tdavasszal. Nyáron: hogy majd az ősszel.
Mindennap gondoltam: majd holnap, holnap kezdődsz el,
Tde fényes édes évad, mikor világom élelem.

Izennem kéne Néked. Mindentd szivárvány-ívre
Felnyújtdanék hogy Hozzád jusson. Tde, fáj a mellben
A szív. Mintd égettd seb, mintd villámlás vak tdengerben,
Mintd...

Tde nem lehetd leírni milyen szép voltd az ég fenn
S milyen szép voltd a nagy víz s a föld akármely tdájon
Milyen szép voltd. Tdán jobban csodálom semhogy fájjon:
Hogy az életd, az élnivaló nem szép ittd mégsem.

Vasútdon és hajóval eljártam idegenbe,
Csak mulattdak s kínlótdak mindenütdtd körülöttdem,

Más-más nyelven váltodódtam szót s mindig visszajöttdem,
Hiába megyek el: csak magammal megyek szembe.

Az igazitd beszélni, aztd úgy szerettdtem volna,
Panasztd felnyögni...

S térdemmel a lemondás térddei elé estdem
S a magánosság lettd a legjobb barátom, látod.

Számolni kell hány évnél tdartdok s eltdúrni halkan
Hogy a nap itátdhagy mindig s mondani kell: jó estdéd,
A selyem életed lassan kopik le mintd a festdek
Orcáimon, hajam vész s már aztd hiszem meghaltdam.

Az életedetd barátom szétdszórja ittd az életed,
Én nem tudom mitd éltedem, s mi az, hogy én ittd volttdam,
Már minden igazságnak, mely ittd jár, udvaroltdam,
Fáradtd vagyok, nincs kedvem s magamról nem beszélek.

Én mindennap megnézted a felhőketd az égen
Mertd szépek volttdak, szépek szépség fölöttd, tdül szépek.
És tdudtdam mindörökre múlnak mintd álmképek,
Ez fájdalom s öröm voltd együttd s így voltd jó nékem.

A felhők pártján volttdam s virágokon borúlva
S a tdenger volttd tdanyám és a széllal kóboroltdam,
S mégis mindig és mindig az emberek közt volttdam
S mentdem szorongva köztük színházba, háborúba.

Nincs más világosság ittd, csak a halál. A száraz
Észben nincsen más mentdség, csak a halál. Nincs vígasz,
Csak a halál. Fedél nincs, csak a halál. Ki hí, az
Csak a halál. Nincs válasz, csak a halál a válasz.

Elmúlni vágyom s vágyom. S felélni, jönni, lenni:
Csudálatdos csudálatd a nagy világ. Egyetlen.
Hogy rittdam volna gyáván: emberek! És kegyetden
Ordítodtdam vón: gyilkos! tdéboly! nem igaz semmi!

De ez mind annyi voltd mintd mikor a sűrű nyájban
Egy juh nyugtdalanul megy, fejétd felfúrja, bégetd,
De elnyomják és nem láttdsz köztük különbségetd
Ahogy tdűnnek mind a nagy porban, alkonyattdájban.

(A Mottók egymás elé, 1970 k. emlékére)

Összenyitott, sötét szobák

I. Függelék

Nagyon sok kell hozzá, hogy azt az időt, azokat a törmelékeket megteremtsük, melyek akkor a „valakivel együtt” órái, negyedórái. Redői. Időnyi lesz a munka, az úgynevezett szellem, Duchamp vagy füzetes regény, könyvismertetés és költemény, nagyobb fordítandók átmeneti félretevése, tervezgetés, valami nem is oly vágyott egészre gondolatva, annak akkor egy változatára, könyvmegjelenésre, taktikázás nélküli megoldásokra, melyek logikusak, mely kiállítások lennének fontosak, jönnek-e a honoráriumok, mi lesz jövőre ez és az a kvóta, kinek kell válaszolni, kinek nem, ripókságára, levélre, kit kell helyére tenni, ha szószegés-formán feltételeket változtat, ugyan, javíthatatlan gyerek, vénségére is, mit kell kimenteni a papírtemetőből, agyon ne gyűródjon, rajz, kinek mit kell küldeni karácsonyra, kit kell, esetleg művekkel, felvilágosítani, jobb volna, ha valamibe jobban belegondolna, feljegyzéseket készíteni, vállalat vonogatni, szemöldököt rángatni, miért is kell nekünk (neked) ennyi mindent... igen, ez mind idő, ez kell hozzá, hogy rádiót böggess egy beteg lábú verébnak, kicsinyke barátotoknak, vagy este, hogy a meleg hozzá a gázfűtéses cserépkályhából jól átmenne, csak ülni csöndben a sötét szobában, vagy kimenni a hallba, gyönyörködni Duchamp pár alapmondásában.

Duchamp-alapmondások

II. Függelék

Hogy ne légy a mű illúziójának rabja, de a szabadságnak így, annak se foglya, az idő legyen tiéd mindeneken innen és túl, teszem hozzá én, Duchamp-tanítvány. Hinni ezt jelenti, hogy: tudni. Nem „hiszem”, hát nem is tudom. És csak ne tudj te semmit! Mégis tudj valamit. Hidd, hogy ezt kell tudnod, bár tudván tudod, hogy ezt csak hinned kell. És így vagy az elismerésekkel, az értékelésekkel, ha szívből elutasítod amazokat, emezeket hunyorogva nézed. De mint Duchamp-tanítvány, csak utána második, rég elintézted. Örökké utána-második, de a dolog sokunkkal aprókat változik.

Coda (Cotda)

I. Befejezés

*Aki nem akar már, hirtelen, mert nem tudja elképzelni magában sem,
aki nem akar többé sehova elutazni, idegen utcákat járni,
idegen ágyban aludni,
aki nem bírja eldönteni se szinte, a kapun kilépve merre menjen, és (maximum tudja, miért) miért,
aki otthonról is csak pár ezer lépés miatt kénytelen naponta kimenni,
aki szeretteinek elvesztéséért retteg, miközben annyi plusz ez-meg-az azért a létezésük is (bár csoda, cotda):
az az ember, hiába, hogy minden nap hét témakörben jár az agya,
hiába, hogy így kénytelen belső indíttatásra is, bensőre vajon? könyveket tervezni,
írásokat átírni, írások elhelyezése felől dönteni, sértéseket és mellőzéseket szinte A.P.I. (arrogánsan, prepotensen, impertinensen – holott hogy jön ehhez is még?) túrni – – – de ld. Hamlet...
az ilyen ember (ld. Kafka) mondja azt, inkább a hirtelen halál, maradjon madaram, feleségem, kutyánk, ahogy marad, minden ügyem (hétszázáz, így feleségem, mán aztán ne!) maradjon e hirtelen halállal, semhogy kórház, lenyomorodás, és akkor úgyse tudom ezt az életet élni, nem lehetek szeretteimmel, nem játszhatom délben-este a Koala Kártyabajnokságot, nem irtózhatom a bármi-idegenbe-menéstől, bárhol-idegenben-levéstől, nem, a Coda, a Cotda, a Csoda inkább a hirtelen halál legyen. Legyen.*

De (Tde) azért (azért) ha-ha!

II. Befejezés

*Túl sokat publikálsz, elveszed
a helyet előlük, akik hasonló
bőségben lehúzhatnák mindezt, ill.
jó felére volna erejük is.
Tévedtek, barátaim! Van*

*bennem renyheség:
az elébb
a tegnapelőtti
töltött paprika
csak ma jött ki
belőlem.
Van hát reményetek bőven!*

Pillanatnyi (?) végszó

Ily morzsák, ez voltál

*Felismertem a világ függőleges szerkezetét, és elnémultam.
Felismertem a világ vízszintes szerkezetét, és magányos lettem.*

*Az események bekövetkezésének nincs ideje, nem voltak, s vannak.
Mindent csodálkozás nélkül kell fogadni, csak akit ér, belevész.*

*A látni, hallani, a semmi se, semmit se: már a magányos út vége.
Jó állapot lenne, mikor már alig; csak a közeli halál az ára.*

*A világ függőleges szerkezete pedig: ahogy az embereknek te kellesz.
A világ vízszintes szerkezete: ahogy neked ők kellettek volna.*

*Hiába múlik el ez utóbbi, az előbbi megmarad.
Hiába egyetlen igényed a magány, ki vagy szolgáltatva így is.*

*Társaid ebben sincsenek, mert mindenki más: játék, a test vágyai,
babérleveles krumplifőzelék, déltengerek, család, ily vágyak.*

*Ezek tesznek minket egyedivé, és minél jobban közeleg a végszó,
annál kevésbé lesznek érthetőek az egymásnak mondott szavak.*

*Ez a világ igazi szerkezete, a végső vízszintes.
A végső függőleges az, ami belőled pernyeként felszáll,*

*vagy szétszórt poraid felett madarak röppennek, kutatnak esetleg,
és nem leszel hasznukra, ha nem szórnak veled morzsákat is.*

Délutáni alvás

Február vége volt már, csillagtalan éjszaka, amikor még a hajnal előtt langyos levegő ömlött a házak közé, mintha valóban a tavasz érkezne végre, ahogyan a jelentések ígérték, ám reggelre köd szivárgott elő a falak tövéből és a töppedt, lassan-lassan felengedő fákból, nyúlós és sűrű köd, amin alig-alig tudott áthatolni a nap, inkább csak derengés volt, viszont egyre erősödött, akárha maga a levegő világítana a még sötét ablakok, kulcsra zárt kapubejárók előtt, vagy éppen ebből a ködből tapadtak volna össze odafönt felhők is, megnőttek a távolságok és megfényesedett a tér, a mi terünk és a Tompa utca is, csakhogy ez nem az a hó- és vízszagú köd volt ám, ami olykor a Duna felől beszorul a házak közé, ennek a ködnek olyan íze volt, akár a többnapos, megsavanyodott kenyérnek, ami érintetlenül hever a kenyértároló dobozban, és a megsötétedő héj alatt a tészta apró lukacskaí úgy lappadnak egyre apróbbá, mintha nehezen gyógyuló sebek volnának, az ilyen megrekedő időben lehet a legjobban örülni annak, hogy ez a mi környékünk akár tudomást se vegyen a világról, akkor is az élet teljességét mutatja meg, valóságos külön univerzum ez, lassan forogva úszik az eltűnő partok között, átbucskázik, de ugyanaz marad, a fodrászüzlet mellett csillog a kompjúterbolt, és a párát lehelő, Macskafogó nevezetű kocsmá szomszédságában a virágbolt, ahol a „Magdi rózsái” felirat alatt kora reggeltől koszorúk gondolkodnak az ajtó melletti rácsra akasztva, a lávaköves masszázst hirdető szoláriumra néz az olasz importárut forgalmazó butik, ahová délidőben, amikor a tulajdonosok ebédelni mennek, bezárják és magára hagyják a kis fehér pudlikutyát, hogy ő vigyázzon a boltra, s a következő ajtó már az Első pesti lábclinika bejárata, és a kínai tulajdonú táska- és bőröndbolt mellett működik a függönyös cukrászda, ahonnan cukros ostyaillat tekereg a ködgomolyok közé, nem is beszélve az Üvegtechnika feliratú üzletről, amelynek térdmagasságban nyíló szellőzői forróságot lehelnek az utcára, miközben a magas ablaküvegeken át látni, hogy odabent, mint valami hatalmas, kötelességtudó bogarak, a fekete védőszemüveges technikusok milyen ügyesen hajtogatják a megolvadt üvegdarabokat a csapos gázfáklyácskák fölött, és persze ide tartozik maga az utca is, hiszen itt a díszburkolaton mindenütt autók parkolnak, viszont a körbekerített ágyásokban nem csupán bokrok és fák élnek, de nagy, fehér szikladarabok is virulnak, messziről hozott kövek, mintha bezárult és megkötött emlékek volnának félig a földbe süppedve, ám repedések nélkül, az ilyen hajnalok igazolják azt, hogy az életben nem lehet olyat mondani, ami felérne azzal, hogy semmit nem mondunk, s az ilyen hajnalokra felelő reggeleken hamar megtelik a Macskafogó vastag üveges kirakata is, tudható, hogy később, amikor megjön az igazi tavasz, akkor majd kint az utcán, az előkertként szolgáló zöld filcszőnyegen sorba állított fehér műanyag székeken üldögélnek a vendégek, egymás mellett poharaznak a törzsláto-

gatók és a tanácstalan skandináv turisták, akik rossz felé indultak el, vagy éppen csak kiléptek a környékünk valamelyik kis szállodájából, és térképpel a kezükben máris fáradtan nézik ezt a teljességet, most azonban esze ágában sincs senkinek az utcára ülni, s nem csak a csontig hatoló nyirkos levegő, de a derengő köd miatt sem, az ablakon gyöngyökké húzik a pára, fásultan villognak a sarokban a nyerőgépek, égnek még a lámpák, és a küszöbnél nyálkás sárcomók mutatják, hogy nem múlt el még a tél, a sarokban, a legszélső asztalnál, arccal az utca felé egy magányos asszony ül, úgy bámul kifelé, mintha azt nézné, hogyan múlik odakint az idő, úgy múlik, hogy közben mintha nem is történne semmi, úgy múlik, hogy már a múlása sem öröm, csak közelebről látszik ezen az asszonyon, hogy nem is olyan öreg, a legtöbb ember levetkőzve tűnik a legöregebbnek, ő viszont az a fajta kortalan ember, akinek nem annyira a vonásai, mint inkább a tartása és a ruhái mondják meg a korát, ezért aztán minél közelebről veszi őt valaki szemügyre, annál kevésbé lehet biztos abban, hogy ez az asszony hány évet élt, söröspohár áll előtte, az üvegfalra rászáradt a sárga hab, az asszony pedig újra és újra aprókat kortyol, lehunyja a szemét is közben, úgy iszik, mint aki kötelességet teljesít, úgy issza a sörét, mint aki dolgozik, beosztással és szorgalmasan, egy lábadozó kortyolja erővel a levesét, nem törődve azzal, hogy olyan, mint a soknapos, megsavanyodott kenyér íze, régebben ugyanez az asszony szokott félmeztelenül álldogálni a szemközti oldalon, az emeleti ablakban, úgy nézte az utcát, mintha virágot öntözött volna, pedig többnyire még csak nem is volt a kezében kanna, hogyan múlik az idő, úgy nézte az utcát, mintha nem is a Macskafogó kirakatüvegét bámulta volna, a Macskafogó akváriumában lustán úszkáló alakokat, köztük azt a férfit, aki időről időre az ablakhoz sodródott, a férjét, Berceli Károlyt, aki az ébredés után már alig várta a Macskafogó nyitását, figyelte a lámpagyújtást, és már ott toporgott a bejáratnál, így telt az utolsó néhány év, vagy aludt, vagy a Macskafogóban ült, úgy mondta, ha az embernek fáj valamije, akkor a fájdalom tartja ébren, viszont ha az egész ember fáj, akkor nincsen más, csakis az alvás, úgy hitte, az alvásával nem kiesik az időből, de éppenséggel előresiet, valósággal megelőzi magát, vagyis egyszer talán arra ébred fel, ami majd csak lesz vele, egyébként nem egyszerűen öregnek hitte a testét, de egyre öregebbnek, úgy gondolta, vele másként, gyorsabban múlik az idő, s ez az oka, hogy idő előtt megismerte az öregedést, vagyis azt, hogy a teste immár minden pillanatban érezteti magát, olyan vagyok, mondta, mintha egy üres szoba kulcslyukán át nézegetném magam, nem csoda, ha a létezés súlya elől az alvásba menekülök, Berceli három évtizeden át teherautó-sofőrként dolgozott, egy Csepelen kezdett, és egy IFA volt az utolsó gépe, egyszer, már a nyolcvanas évek végén egy esti fuvar után tartott vissza telepre, amikor a József körúton úgy intették le, hogy valósággal elállták előtte az utat, két férfi és egy nő, azt kérték, hogy a Klinikáig vigye el őket, sürgősségi kezelésre, mert, ahogy az orvosi jegyzőkönyv leírta, külsérelmi nyom a nőn nem látszott, azonban a végbeléből folyamatos berregés hallatszott, s a beavatkozással onnan az ügyeletes végül egy idegen tárgyat emelt ki, ekkoriban történt az is, hogy otthon, Berceliéknél beázott a vécé mennyezete, helyesebben előbb csak a mennyezeten jelent meg a gyanús folt, majd rohamosan terjedt tovább, s potyogni kezdett a vakolat is, mint kiderült, csőrepedés keletkezett a fölöttük lakó Matiszlovitsné vécéjében, két szerelő

jött a házkezelőségtől, kibontották a csöveket, átverték a mennyezetet, aztán elmentek, Berceliék vécéjéből fel lehetett látni Matiszlovitsnéhoz, s Matiszlovitsné, ha pisilni ment, közben lebámulhatott Berceliékhez, ráadásul hétvége jött, s az egyik szerelő ugyan visszaérkezett, de csak azért, hogy néhány féltéglával és újságpapírral úgy-ahogy elfedje a nyílást, aztán pedig nem mutatkoztak még a következő héten sem, így történt, hogy Berceliék és Matiszlovitsné, akik addig idegenek voltak, kénytelen-kelletlen megismerték egymást, olyannyira, hogy Berceli Károly még a Macskafogóba is meghívta a magányos özvegyet, olyan meghittén beszélgettek, mint a régi ismerősök, abban is megállapodtak, hogy másnap találkoznak ugyanott, Matiszlovitsné a férjéről mesélt, akit a Ferenc téri szabadtéri színpad mellett látott meg először, különös ember volt, egy időben vezetékes rádiót hordott a hóna alatt, s ha konnektor közelébe került, egyből bedugta, hogy ne mulassza el a híreket, Berceli Károly pedig az országot behálózó utazásait emlegette, s azt mondta, két dolog van, ami a szabadságot jelenti, az alatta dübörgő út és a szerelem, ez utóbbit azonban ő már régóta nem ismeri, hogy mikor változott aztán a meghitt beszélgetésük valami mássá, azt talán ők maguk se tudták, a vécé padlózatát persze rég befoltozták már, vásárlás közben, mintegy véletlenül, vagy csak úgy, a Macskafogóban találkoztak, ültek a félhomályban, s ha kinéztek az utcára, látták, hogy szemközt, az emeleti ablakban egy asszony álldogál, úgy tesz, mintha a virágokat öntöznél, pedig mindegyre a Macskafogó kirakatüvegét bámulja, egyszer aztán félmeztelenül jelent meg a függöny előtt, még a kannát se tartotta a kezében, akkor már nem tett úgy, mintha a virágok érdekelnék, s nem tett úgy, mintha titkolni akarná a világ előtt a szégyenét, ellenkezőleg, így akarta rábírní a férjét, hogy az ő szégyene kényszerítse haza, az is lehet, hogy soha nem voltam boldog, mondta a Macskafogóban Berceli Károly az özvegynek, soha nem voltam boldog, csak éppen ez nem jutott az eszembe, úgy éltem, hogy éreztem, ma rossz, minden nap rosszabb lesz, és végül bekövetkezik a legrosszabb, s közben ara gondoltam, jobb lett volna, ha nem is vagyok, jobb lett volna, ha a magával végtelenül elégedett Semminek a nyugalomában hagytak volna, Károly, úgy beszélsz, mint egy költő, hajtotta a karjára a fejét az özvegy, olyan szépen és olyan szomorúan, igen, felelte Berceli, de most már elmúlt, elmúlt a szomorúság is és elmúlt a semmi akarása is, a teherautósófőrök között bevett betegség a szívnagyobbodás, megmondta az üzemi orvosunk is, sokáig vizsgált, aztán rám nézett és azt mondta, Károly, magának akkora már a szíve, mint egy ökörnek, én meg arról beszéltem neki, hogy ez így van rendjén, mert Magyarország Európa szíve, Budapest Magyarország szíve, s az én ökörszívem itt lakik a város közepén, egyre csak növekszik, ahogy múlik az idő, azt is mondták, hogy ezért küldenek nyugdíjba, holott felszámolták az egész vállalatot, és az se zavar, hogy hatvannégy éves vagyok, és az se zavar, hogy a testem minden pillanatban tudósít arról, hogy létezem, végül is a fájdalom a létezés egyik legerősebb fajtája, nem gondolod?, én nem tudom, pirult el Matiszlovitsné, nem értem, amit beszélsz, de jólesik, hogy hallhatom, hat évig tartott aztán Berceli Károly és Matiszlovitsné szerelme, hat év az legalább kettő-ezeregyszázkilencven nap, kettő-ezeregyszázkilencven reggel és este, Berceli Károlyt a Klinikára vitte be a mentő, három hétig tartott, Matiszlovitsné minden nap meglátogatta, a folyosón várta meg, hogy a felesége elmenjen, folyton aludnék, mondta Berceli, az orvosok szerint tulajdonképpen szerencse, hogy a

cukorbetegség tompítja a fájdalmat, azt is hallottam, hogy aki nagyon szeret élni, az békétlenül hal meg, ezek szerint én itt a végén is rosszul jártam, ne mondj ilyeneket, sírta el magát Matiszlovitsné, ne mondj ilyeneket, Berceli Károlyt aztán Újpesten temették el, a régi család mellett megvolt a hely, nyolc éve már, ködös február volt akkor is, nyolc éve már, az utána következő héten az asszony lement a Macskafogóba, odaült az asztalhoz, a vastag, páragyöngyös kirakatüveg elé, sört kért magának, pedig soha nem szerette, arra gondolt, milyen könnyű úgy szeretni valakit, hogy ő is szeret téged, s milyen nehéz szeretettel elviselni a közönyét vagy a gyűlöletét, Európa szíve Magyarország, Magyarország szíve Budapest, ő meg itt ül a város legközepén, nyolc éve már, hogy egyedül él, egyre csak soványodik, mert nem mer enni, ha levest eszik vagy zsiradékot, akkor úgy morog a gyomra, mint egy feldühített kutya, ezért aztán előre fél már az evéstől, ráadásul mindennap eljön ide, megissza a sört, holott alig tudja lenyelni is, ez az ő levese és ez az ő zsiradéka, olyan az íze, mint a többnapos, megsavanyodott kenyérnek, vastag zselével bevonva csúsznak egymásra a napok, néz ki az ablakon, azt nézi, hogyan múlik az idő, úgy múlik, mintha víz alatt bukdácsolnának az emberek, nem létezőnk, ha nincsen, aki látja, hogy vagyunk, a szavunk semmit nem jelent, ha nincsen, aki felfogja az értelmét, a legtöbb ember levetkőzve tűnik a legöregebbnek, odafent, az ablakban kiszáradtak a virágok, a kannát jól láthatóan a párkányra tette, állítólag kicsi idő még, és tényleg megjön a tavasz, most még olyanok a napok, mintha apró lyukak, nehezen gyógyuló sebek volnának, de aztán elolvad a maradék hó és valóban kisüt a nap, ezt ígérik folyton az időjárásjelentések is a televízióban, milyen szép az, ha örvénylenek a fényben az elszabadult porszemek.

(A történet árnyéka)

Homály

Olyan lassan, tapogatózva, az érzékszervei öntudatlan okosságára hagyatkozva haladt előre az egyforma napok sűrűsödő homályában, mint az a még félig alvó s egészen talán fel sem ébredő, görnyedt hátú férfi, aki a behunytt szemmel is ismerős házban botorkál, ide-oda dülöngélve, céltalannak tűnő, csoszsanó léptekkel, botorkál, s mégis, talán a félálom miatt, fel se merül benne a kétség, hogy visszatalál a még langyos, a teste formáját őrző ágyához.

Ébredés

Lassan, halkan, alig érthető dűnnyögéssel: nem csak aludni jó, de tovább aludni a legjobb.

Majd újra, halkan, lassan, tagolatlanul, alig érthető dűnnyögéssel: nem csak aludni jó, de tovább aludni a legjobb.

És még egyszer, és így tovább. És így, tovább.

Séta

Az öreg, kifakult szőrű kutya nehézkesen vonszolja magát a sétálóutca díszburkolatán. Valahol a múltban talán vizsla és tacsó ősei találkozhattak, lelógó

füle, hosszúkás fejformája erre utal, igaz, a csatakosnak tűnő, szürkével vegyített barna bundája mást mutat. Eredetileg barna a szeme, de az egyikén kékes hályog feszül.

Megáll egy világítóan narancsszínű szemetestartály mellett, hosszan, elmélyült figyelemmel szagolgatja, aztán továbbdöcög. Három-négy lépés után újra megáll, szétterpeszti a hátsó lábait, és nehézkesen, látható kínnal szarni kezd. Össze-összegömbülve, szenvedve préseli ki magából a szarhurkákat, egészen meghajlik a gerince, és a fenéke is csaknem a földet éri. Lüktet a végbele. Amikor befejezi, ugyanolyan nehézkesen, szétterpesztett lábakkal indul tovább.

Fiatal, gumipapucsos, rövidnadrágos férfi áll a póráz másik végén. Halkan, sietősen beszélve telefonál. Amikor a kutya befejezte a szarást, elrakja a telefont, papírzsebkendőt vesz elő, szó nélkül veszi fel a díszkőről mind a két hurkácskát. Rá se néz a kutyára.

Közben megfeszül a póráz, ahogy az öreg kutya már elindult. Így lépegetnek tovább: a fakó kutya, s a bőrszív másik végén a fiatalember, az egyik kezében a telefon, a másik kezében papírba göngyölve a szar.

Foltok

Egy üres, elhagyott ház egykor nyilván élettel telt szobájában a fátyolosan poros falak. És e falakon a festmények és képek helyén a romlatlanabbul, világosabbnak megmaradt tapéta: éppen az egykori vakságuk révén most megmutatkozó, esetleges, homályos, buborékos ablakok az elmúlt időkre.

Reggel

Reggel, ahogy előbb csak a félig felhúzott redőny résein át, mint verébszemek, besüt a nap, majd valami szemérmetlen örömmel ragyog már a térre a fény. Csend van, ami annyit tesz, hogy tompa, egyenletes, szinte csak jelzésszerű zúgással forog a város. És akkor odalent, valahol a fák között lezuhan a kőre egy súlyos vasdarab: talán rozsdásodó vascső vagy sorjás szélű, irdatlan lemez. Egy pillanat, amíg mindent elsöpör az éles pendülés, s aztán újra a csend: ami annyit tesz, hogy a fák, a falak, a fényverte házak közt remeg a hang.

Fogás

A kéz, ahogy a rácsos, szürkésre kopott asztalon pihen, félig árnyék vetődik rá, de a csuklótól már átnyúlik a fénybe; süti a késő őszi, bágyadtnak tűnő, mégis meglepően meleg nap, a tenyér és az addig tétovázó ujjak lassan begömbülnek, szinte már ökölbe szorulnak, mintha szorítanának valamit.

Illat

Ahogy mosolyogva közel hajolt a lányhoz, nem csak az éjszaka, az égve hagyott kislámpa sárgás fénye, a lány valósággal követelőzően kitárulkozó teste, a zihálás, a vad, szinte már durva mozdulatok, az ájuláshoz hasonlatos elalvás, majd a hajnali ébredés és a csendes, behunytt szemű arc, az odaadó összesimulás idéző-dött föl benne, de a kulcsfontoknál megtapadó árnyékokból, a nyak hajlatában lágyan, békésen lüktető fehér, sima bőrből, mint valami különös és ritka parfüm felhőjét, eltéveszthetetlenül megérezte annak a már nyilván megemésztett,

forró, fűszeres sült kolbásznak a páráját is, amit még délután ettek a Nagycsarnok karzatán, papír tálcáskáról, uborkával és kenyérrrel a vaslábú állóasztalnál.

Módosítás

Az olyan történetekről, amiket nem beszéltek el, talán igaz, hogy hallgatni kell.

Mit kell?

Semmit nem kell.

Akarat

Szeretnék emlékezni mindenre. Vagy ha ez túl nagy kérés, akkor legalábbis szinte mindenre. Szinte mindenre, hogy lássam az egészet, lássam magam előtt, a hiányzó részek helyén üres foltokkal.

Levél

Az utolsó előtti pillanat, amikor a levél még nem vált el a szártól. Már súlytalanul, bezárulva lebeg, de még egybetartozik a fával. Súlytalan, befejezett, és még nem tudható, hogy elkövetkezik-e az a pillanat, amikor lassan ereszkedik majd alá, körbefordulva, pörögve, vakon érkezik le a földre.

Idézet

Hátrahajolva, szinte gögösen mondja, úgy, mintha a kijelentését ezzel a mozdulattal valahová a járókelők feje fölé küldhetné, mondjuk, bele azokba a füstszerrően gomolygó, betegesen puffadt felhőkbe: ezek az emberek csupán csak bérlői a saját életüknek is.

Otthonosság

A múlt, mint valami otthonos, ismerős táj.

Mi az, hogy otthonos?

Az a néhány, egyre zsúfoltabb szoba, amit öntudatlanul is újra és újra átrendezünk.

Biztonság

Tényleg úgy hitte, vagyis folytonosan érezte és tudta, s eszerint is élt, hogy a szerelem mozgat mindent: szeleket, napokat, villamosokat és autókat, járókelőket és konokul ketyegő órákat is: ebbe a biztonságba engedte bele magát, akárha a gőzölgő medencében lépkedne lelassúdva, mégis könnyedén, oda se figyelt, valahogy a teste elmaradt mindig mellőle ebben a nagy könnyedségben.

Pátosz

Minél kevesebb részletet ismerünk, annál könnyebben adunk helyet a fennköltségnek.

Ősz

Amikor kinyitotta a hűtőszekrény ajtaját, megint csak, akár valami kiszáradt, némaságra kárhoztatott, öreg száj, úgy cuppant a töredezett, megfeketedett szigetelőgumi.

Előbb csak a mindenütt nyüzsgő, eleven csomókba türemkedő kukacokat látta: sárgásfehér, csigás testű kukacok voltak, mint megannyi rángatózó, apró, nyálkás gégecső, az egyik végük, talán a fejük egészen sötétbarna, a másik végük pedig elvékonyodó, szinte már áttetsző, kocsonyásnak tűnő fonál, egymásba gabalyodva lüktettek a polcokon és a dobozokon, a hűtőszekrényben felejtett sajtdarabon és a félig üres befőttesüvegen.

Aztán a következő pillanatban, mintha egy sűrű szövésű, fekete függönnyt rántanának fel, még a zizzenést is hallotta, a szekrény minden zugából legyek röppentek fel, zúgó és koppanó, húsos legyek, valósággal elsötétült a fehér műanyag tér a zöldesfekete testek, hártvány szárnyak sokaságától, be kellett csuknia a szemét, s így, tehetetlenül, kiszolgáltatva, vakon érezte, ahogyan a kezének, az arcának, a szemének, szájának és az orrának ütődnek ezek a hideg, nedves, szabadulást kereső, apró testek.

Éjszaka

Szórt, a lombokon átszűrődő, sárgás fény a mintás díszburkolaton, és csend; éjszaka van, hétköznap, sötétek az ablakok, öntudatlanul alszik a város. Csak messziről, alighanem a folyó felől hallatszik valami koppanás, súlyos, tompa zaj, mint amikor például két vasúti kocsi ütközője összeütődik. Majd újra koppanás hallatszik, de ez már egészen más: nem fémek hangja, sokkal könnyedebb, üresebb és közelebb is. Újra koppanás, és újra, s akkor már csiszatolások, csusszanások, zihálások és lépések is társulnak hozzá; különös, szárazan kongó puffanások. Aztán, ott, ahol a fák közt üresen marad a tér, már látszik is: két fekete egyenruhába öltözött biztonsági őr futballozik egy üres műanyag palackkal. Néhány lépésre állnak egymástól, némán, csakis a mozdulatokra koncentrálnak küzdenek: a minduntalan saját törvényeinek engedelmeskedő műanyagot próbálják odébb lökdösní, fel-felrúgni a levegőbe, átpasszolni a másik szétterpesztett lába között. Trükközgetnek, de közben úgy mozdul a testük, mintha sárba ragadna folytonosan. Mind a ketten kopaszra nyírt, nagydarab emberek, az egyikük fején ellenző nélküli, fekete bőrsapka, mintha egy szorosán ráillesztett, fekete koponyadarab volna, csillog a ráeső fényben.

Fehér zaj

Az emberek minden bajának egy a forrása: nem tudnak nyugton megülni a szobájukban.

Szokássá vált, hogy az emberek autóba ültek és kijártak a város szélére, ahonnan aztán a legtöbben vissza is fordultak, némelyek azonban olyan távolabbi vidékekre is elmerészkedtek, ahol a jelek szerint az utóbbi napokban valami földöntúli erő jelenléte volt tapasztalható, s bizonyos üdvözült várakozás terjengett.

Mindenestre furcsán lágy volt az éjszaka, puha vattaként vett körül a lég.

Október

Meleg van, éles, októberi sárga fényel süt a nap. Meg-meglódul a szél, a hűvös levegő megmozgatja a fák már fonnyadó lombjait, az összekeveredett, sárga és zöld és barna levelek szemete ide-oda tekereg az aszfalton.

Két ember ül a zöldre mázolt, rácsos padon.

A nő: vékony bokájú, csikosan szőke, barnára sült bőrű asszony. Kemény, fényes papírú újságot tart a kezében, nem tudni, hogy olvas-e vagy csak a képeket nézegeti.

A férfi arca nem látszik. Előredőlve támaszkodik a könyöke a térdére, az arcát a tenyerébe temeti, csak a válla mozgásából s a meg-megránduló derekából látni, hogy sír. És akkor már a hangja is hallatszik, de mintha elcsúszva bukkanna fel, jóval az egyes rándulások után, valami ütemtévesztéssel, olyan, akár a csuklás, éles, magas hang, nem is egy meglett férfi hangja.

Barlang

„Hátrabillent fejjel, félig nyitott szájjal menthetetlenül magára maradt, akár egy kilyukadt, tartalmát útközben elhullajtó zsák.”

Idézet

Tudható, hogy az igazi megértéshez mindig kell egy csepp gyengeség is.

Délutáni alvás

Megjött végre a tavasz, és megjött vele a szél is, nem mintha nem mozdult volna a levegő a hosszúra nyúlt tél alatt, ez a szél azonban másként viselkedett, mert teste volt, amit valósággal tapintani lehetett, és nem is a padok takarásából, a fák lassan sűrűsödő ágai, a csenevész bokrok közül bújtt elő, hanem a Duna felől tekergett be a térre, megzörgette az ablakokat és ráfeküdt a falakra, így történt, hogy aki ebben a tavaszban a terünkön sétált, megérezte, hogy ennek a szélnek neki lehet dőlni, és mintha egy barátságos, határozott kéz volna, körbefogta és megtartotta a faágakat és az embereket is, reggel volt még, a nagy, fekete cementhalmokból porszemek örvénylettek mindenfelé, megcsillantak a napsütésben, aztán láthatatlanná váltak, betöltötték a terünket, aztán meg eltűntek, akár csak a csilingelő kalapácsütések, amelyek, mint valami újra- és újrakezdődő harangjáték, oda-vissza verődtek a házak falai között, napok óta mást se lehetett hallani, mint ezeket az üveghangokat, a terünket ugyanis munkások foglalták el, előbb emelőszerkezetekkel felszerelt teherautók jöttek, óriási, rácsos oldalú fkonténereket süllyesztettek le a porba, majd lefejtették ezeknek az ajándékdobozoknak az oldalát, hogy kövek zuboghassanak elő belőlük, ökölnyi, fehér és vörös kockakövek, két lánctalpas kis markológép sürgött-forgott addigra körülöttük, és miután simára döngölték a földet, homokot terítettek szertesztét, a munkások pedig párnás térdvédőket húztak a lábukra, olyanok voltak, mint egy eltévedt kézilabdacsapat, csupa megfontolt, súlyos testű beállós, letérdeltek a kőhalmok mellé a homokba, egyenként illesztgették egymás mellé a kis kockaköveket, egy illesztés, három-négy kalapácsütés, pattogtak és csilingeltek a harangok, harangoztak a kalapácsok és a kövek, potyogtak a gölok, a házunk előtt pedig, a teljes utcát eltorlaszoló, raklapon ideszállított, nagy díszkőrakások mellett egy férfi álldogált, nem zavarta a szél, vagy ha zavarta is, nem látszott rajta, tulajdonképpen ugyanott állt már pénteken, szombaton, és most, vasárnap is, ősz hajú, egyenes tartású férfi volt, kreol bőrű, mint egy arab sejk, mintha csak

véletlenül pihent volna meg egy pillanatra, szürke zakóban, buggyos, fekete nadrágban és piros-fekete, ormótlanul nagy, magas szárú edzőcipőben, piros kockakövek és fekete cementhalmok, egy sörösüveg csillogott mellette a napsütésben a díszburkolaton, ő pedig ráérősen ide-oda fordult, szinte már elindult, aztán mégis csak állt tovább, látszott, hogy nem ott marad, hanem nincsen hová mennie, a két keze mint két haszontalan szerszám lógott a teste mellett, és közelebbről úgy tűnt, mintha a bőrét finom burok fedné, egy másik réteg bőr, úgy tapadt rá a por, ez a férfi ugyanis nem azért álldogált itt, mert a ráérő idejét töltötte, hanem mert a markológépek és a csilingelő kalapácsütések valójában a lakását, az otthonát számolták fel, a padot, ahol aludni szokott, kifordították a betongyökerével együtt, teherautóra rakták és elszállították, a csorgót, amiből inni tudott, s ahol mosakodhatott, betemette a föld, s a bokrokat, amelyek közt a szükségét végezte, visszanyesték már csaknem a tövükig, mindaz tehát, ami azért épült, hogy a mi terünkön az élet egyre barátságosabb és szebb legyen, egyúttal az ő addigi életének az eltüntetését is jelentette, s bár ezt nézte az a férfi, az arcán nem látszott semmiféle érzelm, láthatatlan bőr fedte azt is, ráérősen ide-oda fordult, szinte már elindult, aztán mégis csak állt tovább, a nadrágszára felgyűrődött a piros-fekete edzőcipő fölött, a feje fölött pedig, a Berzenczey utcára hajló, lombosodó fa ágai között egy fehér műanyagvödör világított, ugyanis a terünkön csatangoló szél nem csak a papírdarabokat, nejlonzacskókat és újságcafatókat szórta szerteszt, de néhány napja ezt az üres vödört is felröpítette a fára, vödör alakú Hold, s miközben odalent az edzőcipős hajléktalan egykedvűen bámulta a fényeket, ennél a vödörnél egy szürke vadgalambpár toporgott izgatottan, szinte lökdösték egymást, egyensúlyoztak az ágakon, helyet cseréltek, s közben össze-összeérintgették a fejüket, valósággal biccentgettek egymásnak, belekukucsáltak a fehérségbe, odébbtáncoltak, aztán visszatopogtak, kétség nem fért hozzá, úgy méregették ezt az ágak közé fészkelődött műanyag vödört, mint akik a hosszú és kitartó keresés révén végre megfelelő lakásra leltek, hajtogatták a nyakukat, és izgatottan csapkodtak a szárnyukkal, igazi vadgalambok voltak, holott, mint tudható, az effélék egyre ritkábbak nálunk, nem az erdők hiánya okán, hanem mert kiszorították őket a testesebb és alkalmazkodóbb balkáni gerlék, akik szemtelenebbek és nagyobbak, következésképp jobban tudják, hogyan lehet életben maradni az emberek között, s hogy mit jelent városlakónak lenni, a terünk túlfelén pedig valósággal ragyogott, sárgán, nagyon sárgán világított az a frissen újravakolt ház, ahol József Attila is lakott egy ideig, úgy fiatalodott meg az az épület, mintha visszautazott volna az időben, nem csak a nevek, de az érintések is elrendelésekkel járnak, legalábbis ha egy az időben visszautazó házról van szó, hiszen ugyanez történhetett azzal az asszonnyal is, aki ennek a háznak a második emeletén lakott, korábban, ha félrehúzta a függönyt, és kinézett az ablakon, éppen a fák csúcsát látta, akár egy sűrűsödő gyepet, ha pedig a földet bámulta, odalent, a zöldségesbolt előtti fa körül olyan volt a talaj, mintha ezer apró tükör szilánkjai vernék vissza a fényt, ezer összetört arc, ugyanis ebbe a zöldségesboltba évek óta szinte kizárólag sört vásárolni jártak az emberek, és aki sört vett magának odabent, annyira sietett, hogy éppen ide, a fa tövéhez ért csak ki, s miközben ittak, a földbe taposták a söröskupakokat, csak odafönről, a második emeleti ablakból lehetett látni, mit is formáz ez a napról napra növekvő,

szikrázó mozaik, száz és száz fénylő korong, ahogy elővásik a földből, vagy ahogy kinő közöttük a föld. Éppen harminc éve élt már házasságban ez a Kormányné nevű asszony, amikor a ház tatarozása és a terünk átépítése elkezdődött, nem gondolkodott arról, hogy vajon az egymást sodró hétközna-pokban milyen apró jelek mögé tud elrejtőzni a boldogság, vagy ha gondolkodott is, efféléről nem beszélt, tegyük hozzá, más témákban se volt éppen beszédes, a férjét még a gimnáziumban ismerte meg, a harmadik osztályba járt, amikor ő az elsőt kezdte, micsoda nagyfiú volt, már amikor először meglátta, tudta azonnal, trapézadrágot hordott, ez a fiú, a Kormány Robi lesz az ő szerelme, mindegy, hogy akár szóba se álljanak, a nyári KISZ-táborban, József Attila-tábor, Berzsenyi gimnázium, ez állt a kapu fölött, fehér betűk a piros táblán, ott beszéltek először, ő tizennégy éves volt, a Kormány Robi tizenhét, s ő mégis tudta, hogy más férfi nem kell az életéhez, legalábbis így emlékezett később, amikor a terünket felásták a bulldózerek, úgy forogtak ki a földből az egymásra rétegződött söröskupakok, mintha régi pénzek volnának, egy fölöslegesen összegyűjtögetett vagyton emlékei, Apuka és Anyuka nem szerették a férjét, akarták, de maguk ellen mégse szerethették, a ki nem mondott mondatok úgy tapadtak közéjük, mint a konyhaablakra a vastag pára, a Balzac utcában laktak, az Újlipótváros közepén, az erkélyükről a Dunát is lehetett látni, akkor se szerették, amikor megismerték, s akkor se, amikor már férj lett, hacsak a megszokást és a belenyugvást nem tekintjük szeretetnek, a Balzac utca és Jászberény között sokszor meg kellett járni az utat, hogy a belenyugvás legalább megszokás legyen, Kormány Robi szülei a hűtőgépgyárban dolgoztak, onnan helyezték fel őket a fővárosba, s ha tehették, még visszajártak a családhoz a hétvégeken, megvolt a kert és a ház is, az esküvő után szerezte Apuka ezt a Ferenc téri lakást, tudnunk kell elfogadni másokat, mondogatta Anyukának, tudnunk, válaszolta mindig Anyuka, Apuka orvos volt, Angyalföldön volt a körzete, Kormányné éppen csak megszerezte a diplomát, mire megjött az első gyerek, a Robi akkor már mérnökként dolgozott, Apuka segített neki állást találni. Robi azt mondta, egy férfinak szüksége van arra, hogy a külvilág folytonosan megerősítse őt, legyen mire támaszkodni, s legyen egy tükör is, tehát azzal tiszteli meg a feleségét, ha őszinte hozzá, például elmésséli minduntalan, hogy mire kell számára a szerelem, arra, hogy a világ, ami körülötte van, újra és újra töltsen fel őt, s azt senki nem hiheti komolyan, hogy csupán egyetlen energiaforrás létezik, bűnt követ el az, aki elfordul a lehetőségek elől, azt pedig csak egy igazán szerető asszony tudhatja, mi az elfogadás, nem csak férj és apa, de gyerek is akar lenni, és tudja, hogy a felesége megérti őt, így történt, hogy míg ő mérnök lett, építész, addig Kormányné otthon maradt a gyerekekkel, évekként később, egy jászberényi kirándulás során megnézték a pusztát, ahol a Robi nagyszüleinek a tanyája állt, ennek a közelében éltek Apuka szülei másfél évig a kitelepítés alatt.

– Nem azon kell szomorkodni, hogy az élet igazságtalan, sokkal jobb, ha azt tekintjük igazságnak, amit életnek nevezünk, azt, amin változtatni úgysem tudunk – mondta Apuka.

– Akkor hát mi vagyunk az igazság, mert magunkon se változtathatunk – válaszolta rá Anyuka.

Robi a gyerekekkel is keveset beszélt, minden hétvégén ellenőrizte az iskolai

jegyeiket, és este nem engedte el őket sehová, a kisebbik is óvodába járt már, amikor Kormányné dolgozni kezdett, előbb abba az óvodába állt be, ahová a gyereket hordta, aztán átment velük az iskolába is, mellettük legyen, ha kell, huszonöt évig tanított ugyanazon a helyen, például azt, hogy mi az elfogadás, értse ez alatt ki-ki, amit akar, vagy még inkább azt, amire képes, éppen érettségizett a kisebbik gyerek, amikor megjött a hír, Robi az apja után elveszítette az anyját is, Jászberényben volt a temetés, alighogy visszajöttek Pestre, Robi eltűnt, és öt hétig nem ment haza, nem árulta el, hogy merre járt és kinél lakott, csak annyit mondott, most akkor ő már véglegesen árva lett, árva, akinek nincsen senkije, még múltja se, nincsen bőre és nincsenek csontjai, lecsupaszított, védtelen idegekből áll a teste, még a szavak érintését se viseli el, nemhogy a megszokását, vagyis az övét, aki naponta mellette van, nem mintha ez lett volna az első alkalom, hogy kimaradt még éjszakára is, igaz, ilyen huzamos ideig előtte még sohasem tűnt el.

A szülei eladott jászberényi házából vették a telket Balatonkenesén, a vasút mellett, Kormányné azt nem tanította az iskolában, hogy egyszer csak mitől tud elfogyni a szerelem, s arról se beszélt, ha eltűnik egy érzés, akkor vajon nőhet-e még bármi is a helyén, Anyuka például fél évig bírta csupán az életet Apuka nélkül, s ha volt valami, amire vigyázott még azokban az utolsó napokban, az éppen a fájó hiány volt, nehogy benője a megszokás, arról beszélt a gyerekeknek, hogy tudni kell elfogadni az életet, úgy is mondhatjuk, hogy mindenki halálos beteg, csak éppen nem mindig vesszük ezt tudomásul, nézte őket, felnőtt emberek már, vajon elkerülhetetlen, hogy az elfogadásból nőjön elő a magány, csak az miért van, hogy az idő egyre gyorsulva zubog el mellettünk.

Ősz volt, amikor a terünkön megjelentek az első bulldózerek, nem azon kell szomorkodni, hogy az élet igazságtalan, mondta Kormányné a zöldségesboltban, sokkal jobb, ha azt fogadjuk el igazságnak, ami úgyis változtathatatlan, én talán már le se veszem többé ezt a fekete ruhát, a zöldséggel együtt nézték, hogyan tűnik el a söröskupakok földbe taposott mozaikja, nem tudta megmondani, mikor érlelődött oda a sok-sok üres óra, hogy akkor már idegen emberként tudott nézni a férjére, van úgy, hogy semmi nem nő a fájdalom helyébe, mégse fáj a megszokás. – Majd mi leszünk egymás gyerekei, mondta a férje, amikor egy reggel hazajött, ő pedig csak bólintott, s nem is gondolt semmi többet, igazán.

Megkezdődött már az építkezés, felállványozták a házat, februári délután volt, amikor elment a Ráday utcába, csak odaadod a papírt, és kész, mondta a lánya, köszönöm, hogy segítesz, ő viszont alig talált oda, meg kellett hajolni a pincelejártnál, nem csoda, hogy azelőtt soha nem vette észre azt a helyet, neonfény sütött, a falon színes overallok, és hosszú, hegyes lécek, botok és ormótlan bakancsok, soha nem volt még ilyen üzletben, különös dolgokkal töltik ki az emberek az üres napjaikat, annál nagyobb volt a meglepetése, hogy a pult mögött egy ismerős arc bukkant fel, Barna Gábor volt, az a férfi, aki egy évig az iskolájukban tanított testnevelést.

– A lányoméknak segíték, azért hoztam be ezt a papírt – mondta Kormányné.

– Mennyire örülök, hogy látlak – simította meg a karját óvatosan Barna Gábor –, milyen különös, hogy semmit nem változtál az elmúlt évek alatt.

– Tojást vettem, és csak beugrottam ide, soha nem láttam még az üzleteteket – lépett hátra Kormányné –, a lányomnak segíték, ők mennek síelni a jövő héten.

Lassan, tétován ballagott hazafelé, már a Tompa utca végénél járt, amikor a nejlonszatyra odaütődött egy pad sarkához, hallotta a puha reccsenést, mint amikor egy seb felszakad, kinyitotta a szatyrot, éppen olyan színű volt a tojás sárgája, mint a frissen tatarozott házuk, leült a pad sarkára, s mintha félálomban tenné, lassú, nyugodt mozdulatokkal elővette sorban a tojásokat, s egymás után odapottyantotta őket a lába elé. Egy férfi állt az utca végén, buggyos, fekete nadragos, edzőcipős ember, mozdulatlanul nézte őt.

Két nap múlva nézett be a boltba megint, két nap, az két alvás, két ébredés, s aztán észre se vette, mikor vált rendszeressé, hogy bemegy, a pultnál ácsorogtak, vagy volt egy kanapé az ablak alatt, oda ültek le beszélgetni.

– Nem azért haragszom rád, mert nem tudom, merre jársz, mit csinálsz – mondta egy este a férjének. – Azt nem tudom megbocsátani neked, hogy olyan gondolataim vannak, amiket nem hittem volna el magamról.

– Túl sok szabadidőd van, az a te bajod – legyintett a férfi. – Túl sok szabadidőd.

Kormányné és Barna Gábor ott, a pincében, a sikkölcsönzöben csókolóztak először, s amikor először csókolóztak, akkor már szeretkeztek is, Kormányné is tudta, hogy ez el fog következni: Barna Gábor nem gyújtott villanyt, a nyitvartartást jelző táblácskát kifordította, hallgatták odakintről a siető léptek koppánásait.

– Az nem lehet, hogy én vagyok az, aki megcsalja a férjét – mondta Kormányné. – Az nem lehet, hogy én vagyok az, aki egy másik férfit szeret.

Tavaszi volt, szeles, hűvös idő, Kormányné néha maga is beállt segíteni a pult mögé, intézte a feljegyzéseket, ha elindult otthonról, észre se vette, de valósággal szaladt végig a Tompa utcán, kipirult a sietségtől, dobogott a szíve, akár egy bakfisnak, visszafelé rohant az időben, vissza, éveken át.

– Milyen más vagy mostanában – mondta a férje a konyhaajtóban állva. – Mindened más, a hajad, az arcod, a szemed és az alakod, olyan vagy, mintha visszafelé mennél az időben, nem is értem, hogyan lehet ez.

És akkor a férje, a Kormány Robi odaült melléje a konyhaasztalhoz, odaült, és elmondta neki, hogy hazugság az, hogy egy férfinak arra van szüksége, hogy a külvilág folyamatosan megerősítse őt, nem hiszi azt, hogy a világ azért van, hogy újra és újra feltöltse őt, mert nem is hitte ezt soha, nem voltak neki szerelmei és nem voltak kalandjai, hiszen ő folytonosan rettegett, attól félt, ami, lám, most bekövetkezett, attól félt, hogy egyszer majd elveszíti őt, egyszer majd rájön a felesége is, hogy nem érdemli meg a szeretetet, ezért hazudott neki annyi éven át, ezért játszotta meg a győztest, a bajnokot, például egyszer öt hétig ismerősöknél húzta meg magát, csak hogy a felesége úgy higgye, valami romantikus szerelembe esett, felnézzen rá és diadalmasnak lássa, órákat csatangolt éjszakákon át, hogy a felesége arra gondoljon, lumpol valahol, ő pedig újabb és újabb trükköket talált ki, csak hogy vonzó legyen, nem az a legelviselhetetlenebb, ha nincsen bennünk szeretet, hanem az, ha magunk előtt se vallhatjuk be az érzelmeinket, az élet, tudható, igazságtalan, jobb hát, ha nem is változtatunk azon, ami igaztalan.

Hallgatta Kormányné a férje szavait, s hallgatta aztán, ahogyan már szavak nélkül sír, s arra gondolt, éjszakánként nem is hallja már a férje horkolását, pedig

az is éppen olyan, mintha sírna, egy trapéznadrágos fiú az ő konyhájában, ki mondta azt, hogy a sajnálat nem szeretet?

Tavasza volt, és fújt a szél, széthordta a fekete cementhalmok kupacait.

Vasárnap délelőtt volt, sütött a nap a terünkön, egy feltúrt nadrágszárú férfi feküdt a Tompa utca végén, a padon, látszott a bokája, egy elfertőződött seb, sárga volt a genny, mint a frissen feltört tojások belseje, a másik padon szakállas férfi ült, és elmélyülten kezegette a cipőjét valami krémmel, biciklis kislány gurult végig a parkoló autók között, fehér a volt a bőre, és fehér volt a bukósisakja is, amely alól szinte kékesfeketén bugyogott elő a haja, olyan feketén, mint a cementes por, mögötte kerekesszéken gurult az apja, alig bírta követni, ezért folytonosan kiabált utána, hogy legalább a szavaival óvja, egy miniszoknyás cigánylány sietett végig a járdán, a fekete lakkcipője fölé térdig érő, piros sportszárát húzott, mint a futballisták, gyorsan ment a nap, egy nő rohant át a tér szélén, egyedül volt, mégis kiabált, nem érdekel, ordította, nem érdekel, és a kezét is fel emelte ehhez, még amikor eltűnt a sarkon, akkor is hallani lehetett a kiabálást, délután volt már, eltűnt valamerre a buggyos nadrágos, edzőcipős hajléktalan is, csak az üres, fehér vödör világított odafönt a fán, és az a ház, ahol József Attila lakott egykoron, olyan sárgán csillogott, mintha minden ferde fény rajta csúszna meg, egy szürke vadgalamb lépkedett tétován a műkövön, apró ágacska fityegett a csőrében, fészket raknak valamerre alighanem.

NÉHÁNY SZÓ JUDITH HERMANNRÓL

Judith Hermann német író 1970-ben született Berlinben. A német irodalmi életben – Volker Hage kifejezésével – „kisasszonycsodaként” emlegetett, inkább irodalomszociológiai, mint poetológiai jelenség egyik emblematikussá vált alakja. Első kötetére, a Fischer Verlagnál 1998-ban megjelent *Sommerhaus, späterre* (Nyárilak, majd egyszer) – melyből az itt közölt elbeszélés is származik – 2001-ben Kleist-díjat kapott. A kilenc rövidebb novellát tartalmazó, a német irodalmi nagyüzemben is szokatlanul nagy sikert arató – többszáz ezer példányban eladott – kötetet 2003-ban követte a szintén elbeszéléseket (bár jóval hosszabbakat) tartalmazó második, a *Nichts, als Gespenster* (Csak kísértetek).

Az első kötet kiváltotta lelkesedés Judith Hermann prózája egyik legfőbb jellegzetességének, a látszólag egészen hétköznapi élethelyzetek rendkívül erős atmoszférájú, nyelvileg takarékos és tömör, szünetekkel teli megjelenítésének szolt. Mivel szereplői főként a húszas éveik végén, harmincas éveik elején járó fiatal emberek, a német kritika Hermann e generáció életérzésének egyik legpontosabb irodalmi megörökítőjeként tartja számon. Többnyire egyes szám első személyű elbeszélőinek hangsúlyozottan én-szempontú, magába záródó nézőpontjával Hermann a látszólag legmeghittebb viszonyban lévő emberek közötti szótlanság és némaság megragadására törekszik, és ez helyenként alulfogalmazáshoz, lapos szóhasználathoz, a főmondatok (németben különösen feltűnő) pusztán egymás után sorakoztatásához vezet. Rövid történeteinek melankolikus hangvétele, a finom árnyalatok megfogalmazása néhány találó szóval, a nagy érzelmek közvetlen és egyértelmű kimondásának elkerülése, elbeszélői világának „jól temperált” bensőségessége Hermann a hangulatábrázolás nagymesterévé teszi. Történeteiben a helyszínek (legyen az Berlin, New York, Izland vagy Prága) csak elmosódott kontúrként jelennek meg, nem a maguk lokális színeivel, a miliőt jelentik, melyben minden csak tetszőleges háttérként szolgál a figurák kissé bágyadt, alig fájlalt magányosságának ábrázolásához.

Szövegeinek száraz duktusa azonban időnként banálissá válik, figuráinak mindig ugyanolyan spleenje pedig a szerző tapasztalati horizontjának egyoldalúságára utal, mégis érdemes Judith Hermannat olvasni, mert, bár időközben utánzóinak se szeri, se száma, hangja összetéveszthetetlen, egyedi.

A bali nő

A tél néha emlékeztet valamire. Egy régi hangulatra, egykori örömökre? Nem tudom pontosan. Hideg van. Füstszag. Hóillat. Megfordulok és fülelni kezdek valamire, amit nem hallhatok. Egy szó tolul a nyelvemre. Nem tudom kimondani. Valami nyugtalanság, tudod? Igen, tudod. De te azt mondanád, hogy arról, aminek nincs neve, nem kell beszélni.

Christiane azon az estén, amikor te nem akartál velünk tartani, előttem táncolt. Felhangosította a rádiót, és a *Never known a girl like you before*-ra táncolt, pom-pom-lányos arckifejezéssel, vörös, kibontott haj, nevetett, nagyon jól nézett ki. Markus Werner a nagyanyja bundája volt és rózsaszín mosogatókesztyű. A bunda ótvaros volt.

– Te milyen hülye vagy! – mondta neki Christiane, miközben Markus Werner kicsi csikokba tologatta a kokaint a zsebtükrön, nem nézett fel Christianére.

Nem voltam fáradt. A kanapén ültem, Markushoz dőlve, a bundája nedves volt a hótól, és furcsa szag áradt belőle. Christianét néztem, ahogy a száját festi szilvakék rúzzsal. A szája nagy volt, a rúzs pedig hegyes, mint egy toll. Markus Werner felnézett a zsebtükréből, és a semmibe bámult.

Hol voltál? Felhívtalak, a tévé előtt ültél, és azt mondtad, hogy rossz anyagot vettél be. Fáradt és ingerült volt a hangod; nem akartál velünk jönni. Azt mondtam:

– Christiane szerelmes – erre te:

– Hát ez nem újdonság – aztán hallgattunk. Hallottam a tévé távoli hangjait, háborús hangok, légiriadó, tudtam, hogy hideg van a szobádban, az ablakon jégvirágok. Letetted.

Edwyn Collins hangja érdesen szólt. Elszívtam egymás után három cigarettát.

– Nos, ezúttal kicsoda? – kérdezte Markus Werner mintegy mellékesen, gumikesztyűje ragacos hangot adott.

– Ugyan már, fogd be a szád! – mondta Christiane, és oldalról megnézte magát a nagy tükörben, kezét csípőjére támasztva, leszegett fejjel. A szeme alatt kicsi, kékes árnyék, nagyon jól nézett ki, azt mondta:

– Jó buli lesz – és szájon csókolt. Belekapaszkodtam Markus Werner karjába, a fülébe súgtam. Láttam, hogy Christiane nem akar ebben megakadályozni, azt súgtam:

– Egy nagy rendező. Egy igazán nagy, tudod. Nős. A premierbulijára megyünk. Lesz kaja, vodka meg minden. Te, figyelj, jó buli lesz. – Christiane felnevetett, és elhúzott Markustól.

Kint nagyon hideg volt. Rád és a szobádra gondoltam, a tévé előtti fotelre, tudtam, hogy nem filmet nézel, hanem csak úgy üldögélsz a homályban, és magad elé bámulsz; nem voltam sem csalódott, sem sértődött. Egy kicsit szomorú

voltam, igen, talán. Tényleg nagyon hideg volt. Hóillat. A hangunk olyan furcsán kongott az üres utcán, hogy elhallgattunk. Az utcai lámpák fénye mintha szilárddá fagyott volna. Christiane elesett a magas sarkú cipőjében, Markus Wernerre néztem, nem segítettük fel. A kereszteződésnél taxiba szálltunk.

– A színházba! – mondta Christiane, lecsavarta az ablakot, a rádiót pedig felhangosította. A taxisofőr pofákat vágott, de nem szólt semmit. A színház előtt piros zászlók lobogtak, az ajtók nyitva. Markus Werner előrehajolt, és azt mondta:

– A ma esti darab... – de Christiane leintette.

– Akkor miről akarsz beszélni, ha nem a darabról? – kérdezte Markus Werner, és kuncogott. Christiane kezébe fogta Markus arcát, a magáéhoz húzta, és nagyon tagoltan azt mondta:

– Egyáltalán nem akarok veled beszélni. Érted?

Az ajtónál még egyszer megfordultam. Még egyszer, utoljára arra gondoltam, hogy visszafordulok, elmegyek hozzád, és leülök melléd a tévéd elé. Kinyitottam volna az ablakot, rád néztem volna, és minden egészen egyszerű lehetett volna. Annyira határozatlan voltam. Mély levegőt vettem, aztán Christiane és Markus Werner után futottam.

A csillagos foyer-ban hosszú asztalokat állítottak fel. Eszméletlen kaja volt, hűtőszekrények, tele vodkával és kicsi, jeges poharakkal. Meghívtak egy orosz fúvószenekart, vörös fény világított.

– Most – mondta Christiane, és eltűnt. Kenyeret és halat hoztam a büféből, Markus Werner pedig vodkás üvegeket, és poharakat dugott a kabátja zsebébe. Még mindig rajta volt a rózsaszínű mosogatókesztyű, de senki sem figyelt rá. Leültünk a lépcsőre, ettünk. Nagy kortyokban ittam a vodkát. Melegem lett. Markus Werner izgett-mozgott, és folyton az orrát törölgette. Azt mondtam neki:

– Túl sokat kokózol – erre ő:

– Hol van? Ez a rendező? – A rendező a bárpultnál állt. Magas volt, kövér és lepusztult, szivart szívott és whiskyt ivott. A lompos, idősödő férfiak szexualitását árasztotta – amelynek hatása alól Christiane sohasem tudta magát kivonni –, és híres volt. Ujjal rámutattam, és azt mondtam:

– Ő az – erre Markus Werner hisztérikus kacajban tört ki, és azt mondta:

– Hát persze. Ránéztem a rendezőre, és arra a számtalan rendezőre, drámaíróra, színészre és díszlettervezőre gondoltam, akik a konyhaasztalunknál reggeliztek, a zuhanyunk alatt álltak, az ágyunkban feküdtek, és a hangjukra gondoltam az üzenetrögzítőkön, éjszakai ökölcsapásaikra az ajtónkon, az összetört poharakra és az el nem olvasott levelekre; arra gondoltam, hogy mindig volt valami, amiért nem volt elég, és ezúttal is lesz valami, amiért nem lesz elég; rád gondoltam, a jégvirágokra, a füstszagra, arra gondoltam, mi sem vagyunk elegek.

Christiane akcióba lépett. Valószínűleg még egyszer ellenőrizte magát a mosdó tükrében, mert a haja most kontyba volt tekerve, és én tudtam, hogy majd a csatot kihúzva egyetlen mozdulattal bontja ki, és hagyja végigomlani a hátán. És tudtam, hogy ettől a mozdulattól fáradt leszek. A csillagos foyer szélére lépett, egy kicsit az oszlopok között ingázott, a büfé felé ment, majd el onnan, cigarettára gyújtott. Lesütött szemhéja alól nézett körül. A zenekar Weent játszott, a *Buenas Tardes, Amigost*. Markus Werner megtörölte az orrát a gumikesztyűjében, a gumikesztyűjét pedig a bundájában, és azt mondta:

– Igazi árulódal. – Christiane kissé félrehajtotta a fejét, csípőjét ringatva egy pillanatig imbolygott, aztán ellökte magát az üres táncparketre. Pontosan a közepére, a nagy csillagra állt. A csillár vörös fénybe borította. A rendező, aki eddig üres tekintettel meredt a táncparketre, most elfordult. De aztán elég hamar, tulajdonképpen azonnal visszafordult, hogy megnézze Christianét. Christiane pedig táncolt, arcán a vezérszurkolói arckifejezéssel, kezét a csípőjére támasztva, fejét hátraszegve, úgy látszott, mintha nevetne. Ruháján a hasíték egészen a fenekéig ért. Markus Werner folyamatosan vigyorgott, nem tudtam, hogy a kokó miatt-e vagy Christiane táncán. Nevetnem kellett, és azt mondtam:

– De megy neki! Egyszerűen megy.

Sokáig táncolt. Aztán felemelte a kezét, és kibontotta a kontyát; a haja végigömlött a hátán. Markus Werner a térde közé dugta a fejét, és azt vinnyogta:

– Nem bírom ki. – A rendező kicsi, olvadozó vágygombóccá lett. Elfordultam. Vodkát ittam, a csillár körtéibe bámultam, egy kicsit szédültem, és azokra az éjszakákra gondoltam, amikor együtt ittuk le magunkat, te és én, egy bár faasztalánál, mindig tél volt, kint hó, és sohasem virradt meg. A nyarakra nem emlékszem. Hogyhogy nem. Megpróbáltam megérteni, miért lett vége köztünk, de tudtam, nincs mit megérteni. Rád gondoltam, a szobádra, a tévé kékes villogására, a félig szívott cigarettára a bal kezeden, és azt gondoltam, hogy te mindezt már jóval régebben tudod. Mondhattál volna valamit. Bármit.

Markus Werner meglökött, és azt mondta:

– Nézd ezt! Hé, mi van veled? Ezt meg kell nézned! – A táncparketre néztem, Christiane még mindig táncolt, és ott táncolt vele egy másik nő. A nő egészen kicsi volt és vékony, gyerekek látszott, koraérett gyerekek, a bőre sötét, a haja pedig fekete. Piros ruha volt rajta, amikor megpördült, látni lehetett a meztelen fenekét és a szeméremszőrjét. Rendületlenül pörgött, apró kezei madaraként csapdostak körülötte. Mezítláb táncolt, és egészen másként, mint Christiane. Christiane elveszítette a ritmust. Megpróbálta vezérszurkolói arckifejezését, csípőjének ringását, lába cirkalmas mozdulatait, hűvösségét szembeszegezni a nő lágy mozgásával, de nem sikerült neki. Túl sokat látott. A kicsi nő becsukta a szemét, úgy tűnt, teljesen máshol jár. Fekete haja eltakarta az arcát. Markus Werner nyitott szájjal bámult, aztán úgy gyűjtött rá, mint akinek koncentrálnia kell. Hirtelen hozzám fordult, és igen tárgyilagosan megkérdezte:

– Ez meg kicsoda?

– A felesége. A rendező felesége. Bali nő. Balin házasodtak össze.

Tetszett volna neked ez a kicsi nő. Érinthetetlen volt, ezt te mindig is szeretted. Egészen távoli volt, nézni lehetett, és közben történetet kigondolni róla. Sérülékenynek látszott, egészen apró lába volt. Annyira valószínűtlenül hatott itt, a foyer-ban, a márványpadlón, a csillár fényében. Christiane lelépett a táncparkettről, a büféhez ment. A rendező odalépett mellé, nem nézett a feleségére, Christianét nézte, aki egy nagy pohár whiskyt rendelt. A kicsi nő tovább táncolt, és én tudtam, hogy a lába alatt a csillag nagyon hideg. Markus Werner rám nézett és azt mondta:

– Beszéljessünk – én azt mondtam: – Nem. – Erre felállt és elment. Tovább ittam, magamban. Nagyon késő volt már. Látni lehetett a havat a nagy ablaktáb-

lák mögött, a nagy, puhán hulló hópelyheket. Valamikor később Markus felbukant az oszlopok között, botorkált, tökrészeg volt; a jó ég tudja, honnan, egy megafon volt a kezében, és folyamatosan ugyanazt az egy mondatot kiabálta bele, de egyetlen szavát sem értettem. Fejemet a lépcsőkorrátnak támasztottam, és figyeltem őt. Arra gondoltam, hogy még sohasem láttam nappal, és azt kérdeztem magamtól, hogy akarnék-e annál többet tudni róla, mint hogy télen ezt a bundát hordja, nyáron meg az utcaseprők narancssárga dzsekijét. Hetente háromszor elmentünk együtt valahová, ő, én és Christiane. Kedveltem; ha valaha is beszéltem volna róla, tényleg azt mondtam volna:

– Egy barátom. – Komolyan vettem őt? Ő komolyan vett engem? Akart-e valamit, amikor beszélni akart velem? De hát miről is? Emlékeztem rá, hogy egyszer nagyon gyerekesen azt mondta:

– Csinálhatnék egy filmet rólunk. – Én azt mondtam: – És milyen film lenne? – mire ő azt válaszolta:

– Egy film arról, hogy semmi nincs, már semmi, sem közöttünk, sem körülötünk, csak egy ilyen éjszaka veled, velem és Christianéval – amire én, tényleg elutasítóan, kinevettem. Figyeltem őt, túlságosan fiatal volt, be volt tépve és részeg volt, üvöltött a megafonjába, amitől kidagadtak a nyakán az erek, és az emberek kitértek az útjából. Sajnáltam, és azt gondoltam, hogy soha, soha többé nem akarom látni. Elfojtottam magamban a késztetést, hogy felálljak, odamenjek hozzá, elvegyem tőle a megafont, és megcsókoljam. A táncparkett közepén, a csillagon egy lány guggolt, a fejét a padlóhoz verdeste – a homloka véres volt –, és összevissza beszélt. A büfé üres volt. A nagy, piros kanapén egy színésznő egy díszletezővel kefélt. A díszletező izzadt; a pólója hátán, melybe a színésznő szinte kétségbeesetten kapaszkodott, Mike Tyson volt, amint éppen Holyfield fülébe harap. A kicsi nő eltűnt, a rendező eltűnt. Christiane is eltűnt. Még mindig havazott, és valaki poharakkal dobálta a falat. Két valószerűtlen nyomorék tolokocsiban áthajtott a táncparketten, és eltűntek az oszlopok mögött. A színésznő lesimította a szoknyáját, felbotorkált a kis színpadra, és azt mondta egy túlvezérelt mikrofonba:

– Bébinek – azt mondta: – Bébinek, bébinek – aztán összeesett. Lehunytam a szemem. Hallottam Markus Werner hangját, de még mindig nem értettem, mit mond. Elaludtam. Aztán felébredtem, mert Christiane előttem állt, a karomat rángatta. Még mindig úgy nézett ki, mint órákkal azelőtt, mint a lakásban, mint az utcán, a taxiban. Télies hangulatot árasztott, hűvös volt és hideg, az ajka fagyos, keskeny. Megrázott és azt mondta:

– Állj fel! Indulnunk kell, még elmegyünk valahova. Hol van Werner, mit csinálsz te itt egyáltalán? – mindezt korántsem gyorsan és sietősen, inkább nagyon is nyugodtan és koncentráltan mondta. Felálltam, belékapaszkodtam, a szemébe néztem. A szeme zöldeskék volt. Azt mondtam:

– Christiane. Na, mi van? – és ő rám nézett, és azt mondta:

– Beszarás. Beszarás. De most mégis odamegyünk.

Irigy vagy? Egy egészen kicsit? Egy kicsit feszült és izgatott – hová is? Hova mennék most ezek? Te hazamentél volna. Nem, te nem vagy irigy, sohasem voltál az. Keresni kezdtük Markus Wernert, a WC-ben találtuk meg. A mosdókagyló előtt állt, és a gumikesztyűjéről mosott le valamit. Az egyik WC-fülkéből síró lányhang hallatszott:

– Na, mi van, miért hagytad abba? Nem értem ezt az egészet! – Christiane undorodva húzta el a száját, és a bal lábával berúgta a fülszelejt. Markus Werner megfordult, és nagyon halkán azt kérdezte:

– Muszáj ezt?

– Vár ránk – mondta Christiane. – Vár, és most indulnunk kell, azonnal. – Markus Werner egyszerre elgyámoltalanodott, és mint akitől olyasmit várnak el, ami meghaladja a képességeit, kéréssel kérdezte:

– Kicsoda vár? De hát ki? – Christiane, már a folyosón, ingerülten visszafordult, aztán felkiáltott: – A bali nő! A bali nő vár!

A színház előtti óra tizenegykor megállt. A hó vastag rétegben borította az utcát, az autókat, a lámpákat. A világ csendes volt, a fűlemben zúgott. A bali nő, még mindig mezítláb, kabát nélkül, a piros ruhában a taxi mellett állt, tartotta nekünk az ajtót. Christiane belökte Markus Wernert az autóba, a megafon kiesett a hóba, utána belökött engem, aztán ő is beszállt. Markus Werner azt suttogta:

– A szemed, húgocskám, összetöri a szívem. – Nem tudtam, kinek a szemére gondol, és azt is megkérdeztem magamtól, vajon ez volt-e az a mondat, amelyet egész este a megafonba kiabált. A bali nő a taxisofőr mellé ült, megfordult és ránk mosolygott. Visszamosolyogtam. A taxi elindult, Christianéhoz hajoltam, és halkán megkérdeztem:

– Szóval hová? Hová megyünk most? – Christiane az ablakon kibámulva azt mondta:

– A rendezőhöz. Vagy a nőhöz. A lakásukba megyünk. A rendező már ott van, a nő azt akarja, hogy most vele menjünk. – Azt kérdeztem:

– Miért akarja ezt? – Christiane megrántotta a vállát, mire én azt mondtam:

– Te miért akarod? – mire ő:

– Az tökmindegy.

Az ajtó felett, a szemöldökfán van a lakásod kulcsa. Tudom. A sötét lépcsőházban lábujjhegyre állhatnék, ujjal kitapogathatnám, levehetném, betehetném a zárba, halkán kinyithatnám az ajtót. A folyosón át a szobádba mehetnék, a tévé már kikapcsolva, aludnál már, megállhatnék az ágyad mellett, nézhetnék, ahogy alszol, melléd bújhatnék, semmit sem vennél észre. De a kulcs nem nekem van ott. Ezt is tudom. Annak a valakinek van ott, akiről sohasem beszélünk. Az ő kedvéért van ott. Ha odáig jutnak a dolgok, ő fog lábujjhegyre állni, ő fogja a kulcsot kitapogatni, az ajtót kinyitni, a bőröndjét az ágyad mellé tenni, és felébreszteni téged. Így van, ugye? Vársz. Nem ismered ezt a valakit, de tudod, hogy jönni fog, és erre vársz; ülsz és nézed a jégvirágokat és vársz. Én is várok.

Mindenestre a bali nőnek nem volt kulcsa. Nem volt kulcsa a saját lakásához, vagy úgy tett, mintha nem lenne neki. A lakásuk ajtaja előtt álltunk, és ő kicsi, barna ujjbegyét erősen a csengőre nyomta. A csengő felvisített, Markus Werner fel-alá ténfergett a lépcsőn, az orrát törölgette, és kimerülten azt mondta:

– Nem bírom tovább. – A bali nő, aki eddig még egyetlen szót se szólt, odafordult hozzá, és rámosolygott. Látni lehetett, hogy a szemfogai szinte teljesen egyenesre vannak csiszolva. Markus Werner elkínzottan visszamosolygott, és túlságosan jól artikulálva azt mondta:

– Talán jobb lenne, ha elmennénk? – Ekkor kinyílt az ajtó; a sötét folyosón kisgyerekek álltak. Négy vagy öt aprócska, pizsamás gyerek, mezítláb, kócosan.

Ránk bámultak, és mi visszabámultunk rájuk. A gyerekek szülei groteszk kevérekei voltak, testalkatuk apjuk kövér, puha teste, de a szemük olyan sötét, keskeny és érdekes, mint az anyjuké. A bali nő belelépett ebbe a pizsama, plüssállat és puha gyerekkez alkotta kavalkádba, a gyerekek belécsimpaszkodtak, és valami idegen nyelven kezdtek el beszélni hozzá. Markus Werner Christianéra nézett, és azt kérdezte:

– Tudtad ezt? – és Christiane, először fogyva ki az erejéből, azt mondta:

– Nem. Ezt nem tudtam.

A rendező lakásának folyosóján kétszer is hörcsögre tapostunk. A hörcsögök förtelmes hangot adtak, a bali nő nevetett, felemelte és bedobta őket az egyik szobába. A gyerekek még egyszer kikukucskáltak az ajtórezen, aztán eltűntek. A rendezőt nem lehetett látni, a lakás sötét volt. A bali nő a konyhába vezetett minket, gyertyákat gyújtott, vizet tett fel. Zavarban voltunk. Leültünk a konyhaasztalhoz, én Markus Werner mellett akartam ülni, Christiane mellettem akart ülni, sokáig ide-oda taszigáltuk egymást; nagyon szégyelltük magunkat. Végül aztán mindenkinek lett helye. A konyha nagy volt és meleg, az ablakokon túl az éjszaka, a mennyezeten érdekes girlandok lógtak, a levegőnek furcsa szaga volt. Hallgattunk. Christiane kerülte a pillantásomat. Markus Werner suttogott, mint egy gyerek:

– Tulajdonképpen mit csinálunk mi itt? – de senki sem válaszolt neki. A bali nő zöld levelekből teát főzött, kis tálkákat, mézet és cukrot tett az asztalra. Töltött, lassú, biztos mozdulatokkal. Egyfolytában mosolygott, végül leült Christiane mellé. Markus Werner egy fényképet nézett, amely az asztal fölött lógott. A fényképen a rendező állt a bali nő mellett, a háttérben pálmafák és túlságosan kék tenger; a rendező, leszámítva egy aprócska ágyékkötőt, meztelen volt, a fején banánból és virágokból font dísz. Sanda pillantással, zavartan nézett a lencsébe, a bali nő fogta a kezét, nem mosolygott; az ég felettük vihart ígért. Markus Werner, még mindig túlságosan jól artikulálva, azt kérdezte:

– Esküvő? – A bali nő, aki arcát éppen szorosan Christiane arcához nyomta, visszazökkent és bólintott. Christiane megköszönte a torkát, az asztalra tette a kezét, mintha egy konferenciát akarna megnyitni. Határozottan és eltökélten azt kérdezte:

– Ő hol van? – Markus Werner felelt a bali nő helyett:

– Már alszik.

Azt gondolom, jó teleket töltöttünk el egymással. Csak egy volt, vagy több is? Már nem tudom, és te azt mondanád, nem is fontos. Volt hó és csikorgó hideg, és amikor azt mondtam, hogy tulajdonképpen szívesen megfagynék, te mindig úgy néztél rám, mintha értenéd. Sétáltunk, ha sütött a nap. Hosszú árnyékok. Te a fák ágairól jégcsapokat törtél, és szopogattad. Ha elestél a jégen, nekem nevetnem kellett, amíg ki nem csordult a könnyem. Semmit sem ígértünk magunknak, én is így akartam, mégis, bocsáss meg, féltékeny vagyok minden télre, amelyet nélkülüm fogsz átélni. Azt hiszem, a dolgok mostantól mindig olyanok lesznek, mint amilyenek most, itt, ebben a konyhában, az asztalnál, Markus Werner mellett, Christianéval és a bali nővel. Hajnal lett, nagyon fáradt voltam; tudom, hogy a dolgok sohasem voltak másmilyenek, hisz csak egyszer tévedtem.

Az ablakokon túl az ég már halványulni kezdett, újra havazott, és a hó világi-

tani kezdett. Christiane egyszer csak felállt, majd újra leült. Markus Werner lehúzta a gumikesztyűjét, és hozzám dőlt. Röviden és puhán a nyakamba csókolt. A bali nő nézett minket, mosolygott. Azt mondta:

– Németországban sok vicc van. – A hangja egészen magas és gyerekes volt. A szavakat elnyújtotta, az sz-t nem tudta rendesen kiejteni. Markus Werner nem mozdult. Christiane röviden, szárazon felnevetett. Idegesen kérdezte:

– Mi? – A bali nő az asztalhoz húzódott, már nem mosolygott, nagyon komolyan mondta:

– Viccek. Mindet megtanultam. – Markus Werner lehunyta a szemét, és lágyan azt mondta:

– Mondana egyet nekünk? – A bali nő felnézett a girlandokkal díszített mennyezetre, és azt mondta:

– Mi a különbség egy szőke nő és a Titanic között? – Hallgattunk. Négy-öt másodpercet várt, aztán válaszolt:

– A Titanicnál tudjuk, hányan voltak rajta. – Még mindig hallgattunk. Ránk nézett, mintha magyarázatot várna tőlünk, a vicc értelmezését. Rettenetesen komoly volt, a szeme tágra nyitva. Markus Werner még mindig lehunyt szemmel ült, de Christiane arcán pánikszerű kifejezés jelent meg, amely nevetésre ingerelt. A bali nő még jobban előrehajolt, majd azt mondta:

– Mit mondanak a szőke nőnek, ha leesik a pincelépcsőn? – Megint várt két-három másodpercet, úgy tűnt, mintha tényleg számolna, aztán magának válaszolt:

– Hozz sört! – Azt mondta: – Hozz sört. – És közben olyan erőfeszítéssel nézett az asztallapra, mintha onnan olvasná le a szavakat. Aztán kiegyenesedett, most szálegyenesen ült, és úgy beszélt, mint akit betanítottak; kiegyenesedett és mondta:

– Hogyan temetik el a szőke nőit? – Aztán már nem is hagyta abba. Az egyik szőke nő vicc után mondta a másikat, tíz, húsz, ötven szőke nő viccet egymás után. Ráméredtem, idegen, koncentrált, örült arcába bámultam. Már nem értettem. Egyre gyorsabban és gyorsabban beszélt, feltette a kérdést és válaszolt, kérdezett és válaszolt szakadatlanul, aztán egyszer csak észrevettem, hogy Christiane – már mióta? – sír. Markus Werner feje a vállamról az ölembe csúszott. Aludt, nagyanyja ótváros bundája körülölelte bámulatosan kicsi arcát. Kezemet a feje alá tettem, és tartottam. Éreztem, ver a szívem. Jól éreztem magam.

Aztán csend lett. A hátsó szobák egyikében csörgött az ébresztőóra, a rendező felébredt; az ablakokon túl már kivilágosodott. A bali nő hallgatott. Egyáltalán nem látszott kimerültnek. Felállt, felhúzta Markus Wernert az ölemből, Markus Werner ráborult, a bali nő gyöngéden lesöpörte a válláról a kabátot, és a konyhapad felé tolta. Lenyomta a padra, betakarta a kabátjával, kicsi, barna kezével végigsimította a homlokát, aztán szájon csókolta. Christiane és én felálltunk, felvettük a kabátunkat. A konyhaajtóban még egyszer megfordultunk, a bali nő a piros ruhában ott állt a pad mellett, minket nézett, komolyan és egyenesen; már nem mondott semmit. Eljöttünk.

Kint még mindig hideg volt. Elhúzott előttünk egy hajnali villamos, a vezetékkekből kékes szikrák pattogtak, a város még csendes volt, a fény olyan erős, hogy hunyorítanom kellett. Christiane megállt, összetekerte a haját a nyakában. Azt gondoltam, talán meg kellene érintenem, de nem tettem meg. Az arca na-

gyon fehér volt, az ajka kék. Aztán elindultunk, a hó csikorgott a lábunk alatt. Arra gondoltam, hogy te, ha aludtál, éppen most ébredsz fel. Felébredsz, és látod a jégvirágokat az ablakodon.

Hideg van. Hóillat. Füstszag. Fülelsz valamire, amit nem hallhatsz, egy szó tolul a nyelvvedre, amit nem tudsz kimondani? Nyugtalan vagy? Találkoztunk egyszer? Ennyi nem elég? Most majd lefekszem. A tél néha emlékeztet valamire, de nem tudod, mire.

JUHÁSZ EMESE fordítása

Érett, fáradt, meleg

Megjöttem, nézz: ez a te színházad.

Készültem hozzád. Tükrömben remegett a rúzst tartó kéz, reszketett a szemhéj, amikor hűvös festékbe mártották egy meghatározhatatlan korú nő kissé formátlan ujjai, kis tükrömben a vékony, színtelen szemöldök alatt mint bőrig ázott, eresz alá menekült járókelők csillogtak a szemek. – Ez én vagyok, fogod majd mondani. Egy érett, meghatározhatatlan korú nő rebbenékeny, bárhova letelepedni kész, puha felsőajka komoly műveleteknek vetette alá magát: fegyelmezetten a számat rúzsozó kéz mozdulatai mögé feszült, hagyta, hogy a nő arcán elhalványuljanak bizonyos jellegzetességek, és előtérbe lépjenek olyanok, amelyek bár jellegzetesek, tömeges előfordulásuk miatt mégsem jellemeznek senkit. Aztán, anélkül, hogy akartam volna, ez a száj csücsörített. Ezt szereted. Ha a testrészeim kikerülnek az irányításom alól. Ez vagyok én, mondod, valahányszor kisebb-nagyobb részek tűnnek el belőlem.

Szóval ez az érett női kéz, a kedvedért, a különöset néhány vonással mindennapivá szentelte föl. Ez a nehezen lendületbe hozható – s később éppolyan nehezen fékezhető – test most mély dekoltázsba öltözött. Az a nő, akinek tartasz, a vállfákat épp csak ujjbegyével érintve, végiglapozta szűkös ruhatárát, az anyagok egyenként eszébe juttatták a hozzájuk társuló hajdani testsúlyait, a testsúlyok egykori szeretőit (és nem értette, voltaképp kik ezek), a szeretők pedig azt, hogy ő maga feltartóztathatatlanul öregszik. Igen, téged lebilincsel a nők öregedése. Érthetetlen. Mondod, nem az öreg nőket szereted, hanem az öregedőket – akik tehát fiatalok. A halmazállapot-változásait. Ahogy, úgymond, fokozatosan felpuhul a húsuk. S hogy a mosolyuk harmincon túl lassabban indul, lassabban múlik. Hogy nem lehet már a combjuk között átlátni. Hogy miközben az idő múlásán keseregnek, többet gondolnak magukra, mint valaha. Ez vagyok én, mondod: érett, fáradt, meleg. Kedvesem, hiszen ezek nem is tulajdonságok – azonkívül meg mire gondol, aki magára gondol?

Végül ezt a búzavirággék blúzt választottam.

Vérlázító, ahogyan öltözködöm, fogod mondani mosolyogva. Állítólag mindig van rajtam valami ízléstelen: egy selyemfényű, testhez simuló, fekete nadrág vagy egy túl kicsi melltartó; kifakult férfizokni vagy bugyuta, hernyó alakú tornacipő (most a formátlanság a divat). Tudom, hogy téged vonzanak ezek a vérlázító dolgok. Ha az öltözetemen valami hibát veszel észre, előbb ideges leszel – csalódtál bennem? Aztán két ujjad közé csippentve a nyugtalanító színű, nyugtalanító formájú vagy nyugtalanító anyagú ruhát, kipirult arccal, szelíden mosolyogva bökdösni kezdesz, hogy mikor és hol és miért vettem ezt az ízléstelenséget, majd pedig gyengéden a fülembé susogod: falusi tyúkok öltözködnek így. De hát, válasszom, én egy falusi tyúk vagyok. Nem, nem, tiltakozol – azt hiszed, megsértettél

(ettől jöttél érzedi izgalomba?). De, de. Nem, nem. A diplomáim, próbálkozol; a családom, a neveltetésem – közben pedig már a *nyugtalanító* ruha alá nyúlkálsz. Nem tudsz bennem csalódní. Örökös várakozásban élsz. Sóváran várod, hogy olyan legyek, amilyenek Iót ismerted meg, közben pedig te magad panaszkod, hogy nem ismersz. (Nincs mit ismerni, felelem. Olaj a tűzre: merevedésed van). Folyton arra vársz, hogy megismétlődjön, ami már megtörtént; hogy mondjak valamit, amit mondani szoktam; csináljak valami iósat; nézzek úgy, ahogyan az a nő szokott, aki én vagyok, állítólag; vegyek föl valami iós ruhát; sértődjek meg, ahogyan Ió szokott; csapjak egy igazi iós botrányt a közértben, amelyet a múltkor is. Ezek az ismétlődések lennének számodra a nagy pillanatok. Amikor pedig homlokegyenest az ellenkezője történik annak, amit vártál, lelkendezve felkiáltasz: ez vagy te, látod? ez vagy te!, és már azon buzgólkodsz, hogy fejletlen, kisfiús karoddal magad alá gyűrj. (Csak mert hagyom magam, sikerül, s vállamnál fogva gyengéden az ajtónak dönthetsz.) A váratlant nem lehet várni, figyelmeztetek. De lehet, mondd, és a nyakamba harapsz. Nem, nem. De, de. – Sosem csalódsz bennem: de akkor mire gondolsz, amikor rám gondolsz?

Búzavirágkék blúzomban végigvonult a városon egy meghatározhatatlan korú nő. Leszállt a vonatról, a buszmegállóban kebabot vett; állva, mint egy Ió, és szinte a szendvicsre borulva, lógó fejjel magába tömte, nem vette észre, hogy a csípős saft a blúzára csepeg, azután továbbállt. Fölszállt egy buszra – bliccelt, mint mindig –, egy idős férfi orra előtt elfoglalta az utolsó szabad ülőhelyet, és a homlokát ráncolta, ha a férfi táskája élesebb kanyarokban a vállának ütődött, vagy csontos térde a combjához ért.

Macskákra gondolt. A dalmát cicák háromszög alakú, kis koponyájára; áttetsző, napsütötte fülükre, és arra, hogy tavaly nyáron egyik sem hagyta magát megsimogatni, pedig Iótól még a legtartózkodóbb macskák sem szoktak félni. Horvát macskák; horvát férfiak – gondolta ez a nő. És hogy: gyengédség. Csak ennyit. Aztán leszállt.

Árnyékból árnyékba menekülve fölkapatott a foghíjas fasoron, elriasztotta a mogyorósövény mentén csipegető verebeket, hagyta, hogy döngve becsapódjon mögötte a mázsás kapu, de az ötszögletű udvaron, ahogy mondani szokad, egyszerre kiömlött, mint a dalmát napsütés: köszöntötte az ismerősöket, sárga, mézszínű mosolyát beteges arcukra pergette, és mikor meglátott téged a mosókonyha ajtajában, amikor látta, hogy egyedül vagy, hogy a ruháskosarat félredobva elé sietsz – mint egy véghangsúly: félrebillent fejjel –, megérezte a nyaka köré kulcsolódó kezet, és észrevette, hogy örömdben alig hallhatóan, nyöszörögve sírni kezdesz, akkor az a nő, akit vártál, egy pillanatra egybecsúszott azzal, aki megérkezett. Egy pillanatra én voltam az, aki megölelt téged, és aki sietve körülnézett, mielőtt csókot nyomott volna a homlokodra. (Éreztem saját hagymaszagomat.) Én voltam, aki a tenyerét a tarkód alá csúsztatta, és lazán hátranyakló koponyád súlyát latolgatta, míg te azon mesterkedtél, hogy lenyeld, vagy legalább magadba szívhasd az alsó ajkamat. Kimondtad a nevem. Ne csukd be a szemed, kérted. Sose csukd be. Én voltam, aki engedelmeskedett. Mindegy, hogy mit kérsz: mindig maguk a kérések izgatnak föl. *Maradjak állva. Ne vegyek levegőt. Nézzetek. Ne nézzetek. Ne legyen hangom.* Passzivitásodban egy csecsemő ereje van.

Nézd a kezem, mondtad ezúttal, de én képtelen voltam végig nyitva tartani a szemem.

Megjöttem.

Most lépéseket hallunk.

Szétrebbenünk, gyorsan összeszedjük magunkat – én visszaváltozom azzá a nehezen lendületbe hozható nővé, akinek ismeresz. Mintha összebeszéltünk volna, a szennyes ruhákat kezdjük gépiesen rendezgetni. Te a színeseket, én a fehérreket. Ránk köszön egy nyers női hang, megfordulunk: harminc körüli, Downkóros lány kérdezi, mész-e ma velük moziba. Zsíros, ágaskodó oldalcopfjai bántóan aszimmetrikusak – az a nő, akinek látsz, más körülmények között habozás nélkül felajánlaná, hogy a baloldalt, ami a lány fülére csúsztott, segít újrakötni.

Nem mehetek, látogatóm van, válaszolod, és finoman meghajtod magad, mint egy vizitelő gróf.

Egyik lábad kecsesen előrecsúsztatod; jobb tenyeredben nyugvó bal kézfejed egy levetett szarvasbőrkesztyűre hasonlít, ahogy minden kis gesztus után könnyedén visszajétesz. Mintha nem tartoznál közéd, gyöngéd, leereszkedő ironiával válaszolgatsz a kérdéseire. A lány többször is kimondja a neved. Csodál téged, mint az itt lakók többsége, a neveddel kapaszkodik beléd – ezek a fogyatékosok néha érzik: a tulajdonnév ige.

Búzavirágszínű blúzomban feszeng a meghatározhatatlan korú nő, túl mérsékelt érzéssel a kivágást, most már, hogy betöltötte küldetését, valahogy nem illik ide. Sok ez a smink is. A nő megfordul, bekapcsolja a mosógépet, majd karját furcsán, *csak hátrafelé* lóbálva kísétál az udvarra.

Öt perc múlva te is megjelenesz. Üres az ötszög egyetlen padja.

Egy darabig szótlánul ültök – nehéz úgy beszélgetni, ha előttem processziózik az egész intézet. Az itt lakók számára minden apróság – egy közönséges szürke lepke, a postás ruhája, a falon békaalakot visszahagyó, omló vakolat – olyan látványosság, amit kisebb rajokba verődve, tapsikolva-viharászva, egyik lábról a másikra szökdécselve kell megünnepelni. Errefelé sírni- vagy nevetnivaló misztérium, ha egy földre ejtett vizespohár széttörik, ha a szilvahúsban kukac icereg, s ha a talp alatt egy éticsiga roppanva kipucsul. Amikor pedig valamelyiküknek látogatója akad, a többiek szétvetett lábbal, előretolt hassal sorakoznak fel az udvaron, a jelenéstől négy-öt méterre.

Tisztes távolságban tőletek most is vagy tízen ácsorognak, nyitva felejtett, cserepes szájakon könyököl ki a figyelem. A nő a foltos blúzban megborzong.

Lenyűgözve nézed, ahogy lúdbórzik, s ahogy hibátlan bőrén erőre kapnak a mintha telepített, faiskolás szabályossággal sorakozó, színtelen szőrszálak. Van olyan csodálatos, mint egy éticsiga halála, hogy ez a bőr, akár a selyem, a legnagyobb hőségben is hűvös marad.

Legszívesebben megérintenéd.

Összefont karoddal lassacskán felé dőlsz, majd takarásban levő jobb kezed ujjait a nő karjára helyezed. Mivel azt is tapintod, amivel tapintasz, vastagabb, érdesebb bőröd kicsit mindig csalódik, ha ezzel a tükörsima felszínnel találkozol. Nem ezt vártad, kissé elkámpicsorodsz. Nem is olyan hűvös, nem is olyan sima. Honnan tudod akkor, hogy sima? Ha viszont nem tudtad, miért csalódsz?

Ahogy kétségbeesésed nő, úgy erősödik a szorítás – de hiába, csak magadat szorítod. (Ez vagy te! – mondod.)

Hagyd abba, fáj!, mordul rád végül a nő.

Ne haragudj, suttogod.

Végre megjelennek a gondozók, és az ebédlőbe terelgetik a bámészkodókat. Téged nem hívnak, tiszteletben tartják, hogy látogatód van (mit szoktál mondani, ki ez a nő?), s egyébként is: te mindig akkor ebédelsz, amikor akarsz, ez az egyik kiváltságod. Nemcsak önállóan, de szépen is eszel.

Kiürül az udvar.

Nagyon hosszú idő volt, kezded.

Na, hagyd ezt.

Kimondod a nő nevét.

El se kezd.

Hadd jöjjenek veled legközelebb. (Kimondod a nevét, kimondod a nevét.)

Szó sem lehet róla, feleli a nehezen fékezhető nő.

Nem szeret nemet mondani neked – úgyhogy inkább ne is kérj tőle semmit. Hátradől, ültében kicsit lejjebb csúszik a padon, aztán fölemelt arccal, mintha napozna – árnyékban ültök –, lecsukja a szemét. Jól tudod, hogy hiába rimánkods: többé nem mehetsz a nő falujába.

Többé nem mehetsz a nő falujába.

Jó lenne, ha meg tudnád állni sírás nélkül. Nők lába papucsban, vízízű levesek, homok az udvaron, homok a földeken – ezek az emlékeid. És hogy, valamivel húsvét előtt, három fiatal férfi kopogtat a kiskonyha ajtaján. A legátustól jöttek, adományt gyűjtenek az egyházmegye elesettjei számára. A meghatározhatatlan korú nő és édesanyja egymást akadályozva buzgólkodnak a kamrában, leesik a liszt, fehér lesz a nő bokája. Te ezalatt elveszve toporogsz a konyhában, nem mersz a látogatók szemébe nézni: fogalmad sincs, mi az a legátus. Előkerül a délutáni sütemény, neked kell körbekínálnod. Keresgélés közben a nő fél szemmel ellenőrzi, nem vétesz-e valami hibát. (Jól csinálsz mindent.) Az egyik vendég a lisztes boka fölött legelteti a szemét. Mi az a legátus? Szabad egy *legátusosnak* ilyen? Kimész a tornácra, hogy megnyugodj, beszívod a friss mész szagát – ma hármásban meszeltetek, gyönyörűen dolgoztál, aranykezű vagy –, visszajössz. Fogy rendszeren a sütemény, a fiatalemberek fesztelenül beszélgetnek. Eszükbe se jut, hogy végre megköszönjék a sok értékes ajándékot, és elkotródjanak. Az adomány egyre csak gyűlik az asztalon. A háziak nem engedhetik meg maguknak, hogy szűkmarkúak legyenek, a fiatalemberek egyike távoli rokon. (Nem tudni, melyik.) Kik az egyház elesettjei? Hol vannak ők? A nehezen fékezhető nő arca a bosszúságtól néhány pillanatra erősen erodálódott tájjá alakul, ezt szereted. A szája alatt egy széles, koncentrikus teraszokban mélyülő medence képződik, te tudod, mit jelent ez. Mi az az egyházmegye? Édesanyja a nőt a tyúkólba vezényli, ez már igazán túlzás, lesz este min veszekedni. Egy szál egyedül hagynak. Ha kinézel a hátsó ablakon, láthatod a sötét fészterben meg-megvillanó, lisztes bokát. A tyúkkal dulakodnak? A nő, akit előző éjjel sehogy sem sikerült az ágyadba könyörögnöd, csak a legszükségesebbre hajlandó: ímmel-ámmal elállja a menekülő állat útját, piciket belerúg, a fontosabb mozdulatok édesanyjára maradnak. Odabent elfogy a sütemény, föl-szabadulnak a kezek meg a szájak. Az egyik fiatalember a fészter ajtajában álló nő

felé bök – göcsörtös az ujjá –, és halkan, jól kivehetően megjegyzi, *olyan vastag a vádlija, mint egy hajókötél*. A háziak himbálva hozzák szegény párát. Nem mersz megmozdulni. A nő látja, hogy történt valami, nem érti, mi van, rebbenékeny, puha fölsőajka az alsóra telepszik. A fiúk megköszönik a szíveslátást, a háziak hagyják, hogy te kísérd ki őket. Református község, nyugtatnak később, nincs mit tenni. Még később föléd magasodik egy erősen erodálódott táj: a kemény részeken szétfolyik a fény. Másnap a fél falu azt beszéli, hogy a kapuban leköpted őket. Te persze nem emlékszel semmire.

Nem jöhetsz, *punktum*.

Tétován rázod a fejed. Nem érted a szót: *punktum*.

Nem jöhetsz, *és kész*.

Kimondod a nevem, a nő nevét.

Azért nem, mert szégyellsz?, kérdezed.

Én vagyok, aki erre kinyitja a szemét, és felpattan a padról. A szégyenről magamra ismerem. Fölporzik lábam alatt a salak, most rozsdaszínű a bokám.

Hagyd abba a járkálást, mondd. *Ülj vissza*, utasítasz, váratlanul egy más-honnan ismerős hangnemben. Előbb-utóbb minden párbeszéd átcsúszik *abba* a hangnembe. Alig van valami hullámszáma a vágynak, szünet nélkül egy irányba – az érett, fáradt, meleg test felé – törekedsz. Örömeid széles elterülő, beláthatatlan fennsíkok. S ha csalódnia nem tudsz, kielégülni sem. A jelenlét a legfőbb jó, mondd, de ha tényleg így lenne, nem lenne mire törekedned. *Ülj vissza*.

A nő nem ül vissza.

Nincs saját ritmusa. Félő viszont, hogy, mint már oly sokszor, saját vonakodásától jön majd lázba. Visszaül. Csak a szégyent ne emlegesd többé.

Minden mértéken túl, színtelenül süt a nap, könnyörtelenül kiklopfolja a tárgyakat. Arcod is kiterjedését veszti, egy tányér csupán, amelynek fenekére idilli jeleneteket pingáltak.

Mi az, hogy legátus?, kérdezed.

Vérlázító blúzomban a nő lépre megy, és – mintha gombnyomásra – magyarázni kezd. Féltucat kérdést tesz föl, csak hogy késleltess az indulás időpontját: mi az az egyházmegye, és mi az, hogy negédes, és mi az a kerevet – efféléket. De akkor sem jöhetsz vele. Sem most, sem a falujába.

Társaid épp befejezték az ebédet, kettesével-hármasával kibotorkálnak az udvarra. Akad báméskodó is újra, köztük van a copfos lány. Ideje mennem, mondja a nő. Nincs értelme tiltakoznod. Álltában, füledhez hajolva még megkérdezi tőled, mit szoktál mondani: kicsoda a látogatód, ez a meghatározhatatlan korú nő (kezicsókolommal köszöntek neki az adománygyűjtők).

Hogy a szeretőm, mondd a bambulásból feltisztulva. Ne félj, úgyse hiszik el.

A meredek utcán csak kicsiket lehet lépni. Úgy tűnik, nagyobb fáradság visszatartani a tömeget, mint megemelni. Tudom, hogy utánanézel: a búzavirágkék blúzos nő vízcsepp alakú vádliján lépésről lépésre megfeszülnek az izmok. Látod? Látjátok?

A Milhaud-változó I.

Tumulté dans l'Olympe précédant l'arrivée de Molière et Milhaud

*Tolmács nekünk, ugyan, miért is kéne?
Túljutottunk már a nyelven.
A zene, a látvány (amíg dobozban tartatik)
hamar méltó rímre lel (Trissotin úr, segíts!),
de nincs láb, mely jobban futna Daphnénál,
hogy előbb érjen az átváltozás végére, s
megadja azt a pár zöldes levélkét,
mellyel költőt szokás fogadni itt,
vagy főzeléket ízesíteni.*

*Ez itt valóság: belé most irreális öröm vegyül,
burkot hártvány az érkező s az ittlevő köré,
s oly hangzatot teremt, akárha körbenőhetne
minden gömböt néhány találó verssor
a teljes észrevétlenségig.*

*S most itt van ő, a gömbben benn, a kivált kedves,
a mosoly napszámosa, a tréfa sültbolondja,
átnőtt a sír fűvén, akár a gomba,
s elsőként éri fény, eső, harmat, galambszar,
minden általunk rendezett tavasszal.*

*Szeszélyes április, te termő, csonkoló,
parókátlan realizmus nemzője, te,
telítsd be zöldeddel ezt a képzelt tájat,
jelöld ki, hol kell állnia, hogy méltón fogadhassuk,
s jelöld ki azt is, hol kell állanunk.*

A Milhaud-változó II.

Hommage de Lully et des Violins du Roy

*Nem tudom, ezen a kései órán,
amikor a sportpálya üres,
s a légben még ott az izzadság szaga,
nem tudom, ezen a kései órán
értelme van-e még a találkozásnak
valahol a zuhany alatt,
drága Molière?*

*Ebből nem lesz zsibbadás, a véresre rúgott
térdén nem áll meg a comb s a felsőtest,
előbb-utóbb lerogy, de nincs baj,
míg őrzi ittlétünk a játék szagát,
akár a szappan olvadékony húsa szőreink.*

A Milhaud-változó III.

Molière welcomed by his characters 1 (Femmes Savantes)

*Ó, nem, nem pokol ez, az ellenkezője, Henriette,
a sivárságra ugyan példa, bár...
Itt próbálta visszafogni a szellentést,
mely épp a legszebb mondatnál
kívánczozott belőle ki. Inkább szenvedjen,
görcsölve küzdjön, vagy ellaposítsa, s észrevétlen
hagyja megtörténni (a mondattal együtt)?
De tehetne úgy is, mintha
gond se lenne, hisz ki hallja, ki látja, érzi őt
az egyenletesen lélegző mondaton kívül
ebben a cafrangos, barokk éjszakában?*

A Milhaud-változó IV.

Molière welcomed by his characters 2 (Le Misanthrope)

*Elég, untat, uram, már ez a zagyvalék, szólt
a pszichiáter, s hátradőlt.*

*Vegye a kabátját, és végre menjen.
Ekkora részletezés már szégyenteljes,
untat, hányok magától,
és csöppet sem érdekel, büdös-e a lába,
s miért nem élvez el, hányszor, hová dugja szaros ujját,
s hogy mért zokog vasárnaponként,
ha újra lát egy apránként széteső nőt,
s hogy mért nem ír szabályos dallamot.*

*Nem értem, mért izgatja Önt, hogy elmesél
mindent, ha azt mondom, mindent mondjon el.*

Az orrszarvúak döndülő csapatja

*Az orrszarvúak döndülő csapatja
a víz felé vivő utat kutatja.*

*Az álmatag szavannadéli csöndnek
tág szemhatárán elvonulva döngnek:
szabott ütemre lép kicsinyje, nagyja.
Úgy döng-düböng a nagyja, sőt kicsinyje,
miként megannyi masszív, régi kád,
s azokba dobva döng megannyi dinnye.*

*Az orrszarvúak döndülő csapatja
a víz felé vivő utat kutatván
(s ez mindenképp irányadó mutatvány,
hisz nem való, csak puszta délibáb)
közönnyel hordja léte bús kölöncét,
s – elérve majd a vízió mödöncét –
azt teljesértékűleg éli át.*

*Az orrszarvúak döndülő csapatja
a víz felé vivő utat kutatja.
Én érzem szinte szomjuk végtelenjét,
és átjár némi méla nyugalom,
s mert létezésben én volnék a gyengébb,
minek tagadni, sóvárogva lennék
sok dinnyeléptű orrszarvú nagyon.*

Egy másik életemben légy leszek

*Egy másik életemben légy leszek,
osztottszemű és kékre fényezett;
jót zümmögök, gyakran mosok kezet,
a padra szálllok, ott sütkérezek.*

*A pad sarkán feszül, illetve lóg
sok kis fonalka: legyet elkapók;
osztott szemmel csak épphogy láthatók,
ám rendszerükben mindig ott a pók.*

*Mármost fejemben egy kérdés ketyeg:
vajon sorsomnak más irányt vegyek,
kivívni egy bizonytalan kegyet,
hogy másik életemben pók legyek?*

Mátyás király töke

*Mátyás király, kinél király
aligha élt nagyobb,
sült tökre kelvén gusztusa,
lopott egy tökmagot.*

*Elülteté a vár elé
(ott volt a konyhakert),
trágyázgatá, öntözgeté,
és harmadnap kikelt.*

*A gondos jó uralkodó
naponta rápökött,
s e művelet gyümölcsként
termett egy nagy tököt.*

*Tökét megsütni az király
kemencét tervezett:
építék kilenc hónapig
kilenc jó mesterek.*

*Kilenc szakács felelt azért,
hogy sülné jól a tök;
kisülte szétkürtölteté,
mert nem volt az titök.*

*S Mátyás az ország nagyjait
Budára hívta mind,
és szólt: „Köszöntlek titököt,
ti hú jobbágyaink!*

*Ím, itt e tök, mely jöttötök
ünneppé szenteli;
óhajtom: költsük el, mihelyt
királynénk felszeli.”*

*S a jó királyné felszelé,
s igen finom vala,
s a nemzet kilenc héten át
csak sült tököt fala.*

*(Még ennyit záradék gyanánt:
mi végül megmaradt,
régész lapátja ássa most
ős Budavár alatt.)*

A kilenc kukta balladája

*Egyszer volt egy főszakácsnak kilenc szorgos segédje,
úgy gondolták, kakukkfüves nyulat sütnek ebédre.
Kettő nyúlra ment vadászni, másik kettő kakukkra,
ötten meg a főszakáccsal ott maradtak magukra.*

*Volt tehát a főszakácsnak öt szorgalmas kuktája,
úgy gondolták, bánatukat belesütik buktába.
Kettő elment lekvárért, mert megette a lekvárját,
három meg a főszakáccsal ott maradt, hogy megvárják.*

*Maradt hát a főszakács most három fűrge legénnyel,
úgy gondolták, fájdalmukat csillapítják lepénnyel.
Kettő elment megkérdezni, mi legyen a lepényben,
egy meg várt a főszakáccsal egyre tompább reményben.*

*Így tehát a főszakácsnak egy segédje maradt csak,
úgy gondolta, örül bármi egyszerű kis falatnak.
Elment tehát valamilyen egyszerű kis falatér',
a főszakács azóta meg várja, hogy majd hazatér.*

*A főszakács magányában mit tehetett egyebet,
úgy gondolta, szel magának egy nagy karéj kenyeret.
Leült vele konyhabéli sámlijára, ott eszi,
nem gondol a kilenc eltűnt kuktára, és jól teszi.*

Németekkel teázva 1931-ben

– Ma Thomas Mann vendége voltam.
Megteáztunk. Ő mit se változott,
most is jókedvű, egészséges, és
kevésbé merev, mint Móricz vagy Babits.
Családi körben ittunk teát. Fia,
Klaus – nevetve mondja – csakis
pénzért jár haza. Némettudásomat
mind dicsérték, pedig hát tudod,
milyen későn kezdtem tanulni németül.
Innen Angliába mentem, majd vissza Doornba,
ahol meglátogattam Vilmost, az öreg Kaisert.
Itt is szívesen láttak, igen: teára.
Amikor a császár foglalkozásomat
kérdezte, azt mondtam neki: „költő”,
mire szárnysegédjéhez fordult:
„hallod? költő!”, és nagyot nevetett.
Gondolom, most látott először élő
költőt; igaz, hogy én is most először
száműzött császárt, vaskalaptalant.

Új változat Oféliára

– Mosakodj, Ofélia,
moss lábat, Ofélia!
Hamleted kinn felajzva vár,
nem alhat el már nélküled,
nem feledheti nedves, mohó öled,
amit minden atyai tanács ellenére
őnéki megnyitottál – ha igaz
a „kolostor” szó kettős értelme
(akkoriban még bordélyt is jelentett) –
akár szűz voltál, akár ifjú kurva,
csak veled van értelme a mesének,
a halálba fojtó hamleti ölelésnek –
mosakodj, Ofélia!

Római kisenciklopédia

Az egyirányú utcák a régiek. Tudom, ha légvonalban éppen háztömbnyit akarok menni, hogy a kiszemelt pontig elérjek, akár ötven sarkon kell befordulnom, templomegyütteseket fogok megkerülni, és tereken, hidak alatt, a Tevere iszapbűzös partján és átjáróházakban fogok bolyongani. Rómában egyetlen irányba visznek az utak. Dante *Divina commediájában* egykor lelkendezve dicsérte a *senso unicót*, amely újítást a szentév alkalmával VIII. Bonifác pápa találta ki. A szentév is újítás volt. Jövedelem híján a pápaság, zsidó vallási minta nyomán, félszáz évenként ismétlődő ünnepségsorozattal zarándokok tömegét vonzotta a kereszténység központjába. S ilyenkor a kegyes utazónak egyetlen római hét alatt több templomot is meg kellett látogatnia ahhoz, hogy zarándoklata érvényes legyen. A tumultus elkerülésére, a közlekedési torlaszok kialakulásának megakadályozására a szent helyek közt vezető utcákat, a zarándokoknak irányt szabva, egyirányúsították.

A klérus minden lehetőséget megragadott arra, hogy a kereszténység központja Róma legyen, s centrális helyzete természetesnek hasson. A pápa pedig ötven évben jelölte meg a kulturális emlékezet határát. Ötven év? Eszerint a középkor végére oly hosszúvá nőtt az ember életideje, hogy ötven év alatt bárkinek esélye nyílt arra, hogy amikor feltárult a Porta Sancta, azon át lépjen be a Szent Városba.

A római zarándokhét helyszínei idővel bővültek. Az 1439-es pápai bulla óta nemcsak a Szent Péter-bazilikát és a S. Paolo fuori le mura-t kellett a Rómába érkező kegyeseknek meglátogatni, hanem a Santa Maria Maggiorét és az ereklyékben gazdag Via Appia katakombáit is.

Az olyan hitehagyott mai vándornak, mint én vagyok, kialakultak a maga kultikus helyei, amelyek minden római utamon magukhoz vonzottak. A Colosseum és a császári fórumok közti térség rózságyása, ahol a karácsonyi hóesésben vörösén nyíltak a rózsák; a Navona tér galambkolóniája és Cecilia Metella mauzóleumának fehér és burukkoló madarai; a kutyák és a macskák, amelyek száma nagyobb volt, mint a külhoniakkal megnövelt rómaiak milliós tömege.

Most azonban úgy tűnt számomra, Róma megváltozott. A kötelező látogatósok helye több lett, és a régi, kedves helyszínek, alkalmak és helyzetek száma alaposan csökkent. Róma tehát megváltozott. Holott a roppant forgalom továbbra is a többnyire egyirányú utcákban zajlott.

Amikor autómmal a Via Salaria-n át beértem az örök városba, annak ellenére, hogy délután három óra lehetett, hadonászó prostituáltak álldogáltak az út mentén. Egytől egyik kecskepofájúnak látszott mindegyik, mintha a Giambattista della Porta Silenus-arca feltámadt és arcukra maszkként tapadva megsokszorozódott volna. Lángoló szoknyában álldogált egyikük, a seggét lassan, körkörös-

sen ringatta, málnapiros nyelvét pedig ki-kidugta. Az utakat egykor szegélyező vörös rózsaaágásokból semmi sem maradt.

Az első római reggelemen arra lettem figyelmes, hogy egyetlen macska sincs szállásom környékén, sőt, mivel kenyérre és zöldségre vágyva ugyan eredménytelenül, de alaposan fölkutattam a környéket, szomorúan kellett megállapítanom, hogy az egész belvárosban nincsenek macskák.

Vasárnap délelőtt lévén a templomkapuk nyitva álltak, a jezsuitáké, az oratoriánusoké, sőt, amire eddigi római ittléteim alatt sosem volt példa, a 3. századi mártír, Szent Barbara görögkereszt alakú, pici templomának fakapuja is tárva-nyitva volt. Igaz, némelyik másik viszont nem: a svédoké, ahová a két méter magas, szőke és nagy mellüket szégyellő apácák jártak, nem, s nem a névtelen halottakat eltemető kegyes testvéreké, az adományok becsúsztatására szolgáló nyílásokat szárnyakkal, koponyákkal díszítő Santa Maria dell'Orazione e Morte.

Észre kellett továbbá vennem, hogy a Via Giulia-n virágzó és terméshes, terebélyes narancsfák illatoztak, s oly sűrűségben, mintha ligetben tennék. S van olyan, amelyre kalickát akasztott a fa tövében meghúzódó fagyaltárus, benne két rikoltozó kanárral. A citrusok terrakottának tűnő, ámbár műanyag, köbméteresnél nagyobb edényekben nődögltek, s a fatövek körül keskeny levelű sás- és ágasliliomok virítottak. A ciklámenek, amelyekkel beültették a konténerket, még nem virágoztak, többségükön csupán egy-két apró, előtörő levélke fényeskedett.

Róma magas ege nem kéknek, hanem palaszürkének tűnt, a levegője cseppfolyós: szinte mézszerűen folyt alá az ember tüdejébe. S ez a sűrű és alálógó ég üres volt. Nem karistolta egyetlen madárszárny sem, se galambé, se verébé, se az Itáliában oly hangos kékszajkóé vagy a régebben minden facsoporton éjjelnappal zajongó vakvarnyúk csapatáé. Még csak csókák se voltak, nemhogy a mediterráneum legelterjedtebbjei, a vijjogó sarlós fecskék.

A következő tömjénszagú reggel sem szűnt meg a hiányérzet. Az egykor 1000 lírás, méregerős eszpresszókávéval szolgáló helyen öt euróért árulták a frissítőt. A régi falfirkát lemázolták a Farnese-palotát a kocsmával összekötő síkátor omlatag házáról, s a párkányzatra felfuttatott, mindig lisztharmatos szőlőtőkéből sem maradt mára semmi. A Vatikán előtt kordonok közé terelték a gyülekező tömeget, a bazilikába igyekvőt olyan kapun át léptették be, amely sípolt a fémtárgyak és robbanószerek észlelésekor, se Szent Longinus, se András apostol szobránál nem nyílt alkalom a kriptákba leereszkedni, Arnolfo di Cambio Szent Péter-szobrának nagy lábujja pedig elkopott. Hosszú sor állt a nevezett ujj előtt, fénykép készült mindenkiről, ahogy megcsókolja a kinyújtott lábat, vagy megszorongatja a 13. századi szobor bütykös nagylábujját.

Egyetlen felhőtlen örömöm azonban mégiscsak akadt. Az első római reggelemen Plinius kutyájával találkoztam.

Városszemlémen átvágtam a Campo dei Fiorin, fényképeket készítettem a virágstand behemót bádogszekrényére ragasztott, széltépett plakátról – akkor döntöttem el, hogy ez az alkalom számomra az arcokat és a portrékat fogja jelenteni nyolc napon át –, megcsodáltam a pékség kirakatában illatozó, frissen sült, fehér pizzát, amelynek kérges tetején darabos tengeri sóval megszórt, zöld olívalaj-tócsák ragyogtak, s kijutottam a Corso Vittorio Emanuele II terére. Neri

Szent Fülöp vagy a teatinusok temploma? – hezitáltam, hogy balra vagy jobbra térve folytassam-e magányos sétámat. A város kihaltak mutatkozott. Peter Paul Rubens főoltáron álló olajképe és Puccini *Toscája* második felvonásának világhíres helyszíne között álltam, a Piccola Farnesina palotácska liliomstukkói alatt, a huzatos sarkon.

Megláttam, s tudtam, ha a múltjából egyetlen árva pillanatot elkaphatok, akkor végre utol is tudom itt és most érní, s követhetem, hogy felfedezzem, s a mögötte húzódozó szag csóvájából kiszagoljam a teljes múltját. Igaz, amikor a néhány pillanattal mögötte sündörgő múltját – a corpus mögött az árnyékot – megtapasztalom (nem más az, mint ázott kutyaszag), rögtön el is távolodom tőle (mert éppen inni lohol a Tevere irányába, avagy az Angyalvár felé, egykutya), s így, mivel ellenkező irányba haladunk, egyre messzebb kerülünk egymástól.

Rubens Szent Domitillát ábrázoló oltárfestménye az eredetileg szerény 'új templom' ismert és turisták megbecsülte képe. A templom barokk dekorációja, amelyet utólag aggattak rá, nem vonzott. De az operásan kellemdús San Andrea della Valle öttengelyű épülete sem, leginkább azért, mert a kupolájában olyan festett paradicsomot lehet látni, amely nem való se protestáns, se közép-európai lény számára. Amúgy ez a templom az, ahol, hogy tartanak-e, s hogy milyen misét: pénz kérdése csupán. Döntésképtelen voltam – amikor megláttam a kutyát.

A szemközti oldalon haladt, pórázsal a nyakában, egy ifjú, helybélinek tűnő, kényelmesen mendegélő ember előtt. Olyan agárszerű eb formájú, elegáns fejű, egészen hegyes, de a végén lecsapott orrú. A jószág három lábbal élt, de úgy futkározott a járdán, szélről szélre, mint akinek nincs szüksége több végtagra.

Számomra akkor mindennél többet ért ez a nyomorék jószág. Mindkét épület pompás barokkját legyőzte a csonka eb.

A görög kultúra iránt fogékony Plinius elragadtatottan beszélt egykor egy kutyáról. Az első enciklopédikus római lelkesen írt, s mert társasági emberként élt, nyilván barátai és hódolói előtt is többször szólt arról a hellén szoborról, amelyet valahol meglátott, s képtelen volt elfeledni. A félig a bal oldalán s félig a hasán heverő sovány szukáról. A kutya éppen visszafordította a fejét, hogy meg tudja nyalni a sebesült jobb hátsó lábát. Teste így kétszer, a csípőjénél és a nyakánál csavarodott meg. S hogy el ne billenjen, bal első lábát előrenyújtva, mancsának ujjait széttárva a földön megtámasztotta. Csak így képes a behajtott, fájó hátsó lábát levegőbe emelve megnyalni. Hiszen ezért fordult oda. A szobor, amióta megpillantotta és mondatokban rögzítette, így meg is nevezte az első században élt Plinius, valamennyi csodálója szerint a legszebb állatszobor a klasszikus időből. Számomra is az.

Plinius egy monumentumról, mégpedig bronzból készülről írt enciklopédiájában. Mondatait mérlegelve sem tudom, a szobor avagy a jószág az, amely elragadtatásra bírta. Például ezen a reggelen azonnal tudtam, a kutya léte férközött be római reggelembe, ő érintett meg. S a létező eb támasztékot talált – ha szobrász lennék, azt mondanám: posztamentset lelt – Plinius *Historia Naturalis*ának fragmentumában. A rómaiak szerették a háziállatokat. Én pedig a rómaiakat. Ennyire egyszerű algoritmussal írtam le tehát saját állapotomat.

Legutóbbi ittlétemkor, s erre az állatoktól mentes helyeken mindenhol emlékezni kellett, macskák tömegébe botlott bárki bámészkodástól meggazdago-

dott járókelő. Macskák éltek a teraszokon, a kukákból kifalták az ehető hulladékot, a hűvös estéken a leállított gépkocsik meleg motorházának tetejére hasaltak, s ott sündörögtek a pizzériák, hostériák és eszpresszók asztal- és vendéglábai között. Mára, megbizonyosodhattam, a macskák eltűntek.

De kutyák annak idején (az én Róma-időimben) voltak-e? Minderre valahogy nem emlékszem. Nem, nem azokra gondolok, amelyeket pórázon fogva vezettek a gondos (nyakkendő és zakó, sétapálcájukkal hadonászó) gazdák, mert velük akkor nem lehetett gondom. Magánélőlények, s a gazda és jószág privat életébe illetlenség lett volna akkor és most turkálni. Egy-két privatizált ebélet így is visszasejlik, Cucci művész úr kecskéje avagy kecskét formázó szakállas, keszeg jószág, a Via Giulián kora reggelenként munkába igyekvő öreg hölgy és öreg kutya párosa, a koldus, aki az adakozók szívéhez a szíjra fogott, láb mellé heverő kutyával közelebb jutott, mint nyomorúságos kinézetével.

A magányos, gazda nélküli kutya megható látványa – ez az, ami római emlékeim közül hiányzott. A gazdáját birtokló eb, aki mindezt hálával fogadja! Az erőszakot és a fegyelmet! A percek folyását meghatározó apró törvényeket. Egy-fajta szépnek tűnő rendet.

Most pedig találkoztam egy ötlábú kimérával, kutyával és gazdájával: amely együttes minden eddiginél intenzívebben hangsúlyozza a két lény összenöttségét.

Róma biztosan megváltozott?! Érzelmi hiánya oly mértékű, hogy már hivalkodhat is vele? Vagy a város és lakója vált volna szánalmassá? Mivel a háromlábú korcsokat képtelen elpusztítani, s inkább magára vállalja gondozásuk terhét?

Hétfő délután, a sétám végével az utam a forgalmas Argentina téren át vezetett. Emlékeim szerint ez volt Róma macskákban legdúsabb romeegyüttese, amelyet csak körbejárni s az utcaszintről alápillantva messziről nézegetni lehetett. Itt mindig volt valami csetepaté a kutyákkal kéregetők ebei és a kóbor macskák között. A helyükhöz ragaszkodó macskák csapatostól támadták a gazdájukhoz madzaggal/kötéllal/szíjjal kötözött, egybetartozásukat így kifejező kutyákat. Alaposan fölingerelték a betolakodókat, s rendszerint ez is elég volt ahhoz, hogy eb és ura gyorsan tovább álljon.

Az Argentina tér déli oldalán, a szélfogó üvegfal tövén, az aszfalra vetett rongyokon egyetlen otthontalan hevert. Magányos lehetett, a feje búbjáig betakarta az álom. Ha érzékelte is a zszibogó külvilágot, az antik romokat nem. Az i. e. 3. századból származó épületek Róma legrégebbi templomai, köztük az, ahol i. e. 44. március 15-én Julius Caesart a szenátus tagjai meggyilkolták. Itt emelkedett a Hecatosylum, a 100 oszlopos nevet viselő oszlopcsarnok. Leginkább arról lehetett ismert e térség a császárkorban, hogy két márványból készített, nyilvános illemhelyet találhattak itt, akkor, amikor a korabeli bérházak komfortjának ilyesmi nem volt feltétlenül része.

Forgalmas hely lehetett egykoron az Argentina tér, talán a macskák érdeklődését is fölkelte. A macskák háziiasítása nyolc-tízezer évnél korábban nem kezdődhetett, s az első bizonyítékok, az egyiptomi rajzok csak négyezer éve keletkeztek. A rómaiak már nem a vad, illetve félvad macskákkal találkoztak, hanem a szelídekkel. A gazdához kevésbé, a helyhez inkább kötődő macskák számára vonzóak a kör alakú romok – állapítottam meg egykor, indokálul az Argentina tér macskakolonijának.

S amíg napközben egyetlen macskát sem láttam a Vatikántól az Aventinuson át a Colosseumig tartó lassú sétán, a kizárólag engedéllyel bejárható Area Sacra dell'Argentina romkertjében macskák hada szunyókált, mosdott és hempergett. Az állatok jól tápláltak, tiszta és fényes szőrűek, jóllakottan heverték szerteszét. A tört márványoszlop vörös árnyékában, a lapos és széles ókori téglából húzott falmaradványok öbleiben, a szentélyre a középkorban emelt keresztény templom freskója alatt s a magasba törő védőtető napsütötte cserepein, a tehénlepény nagyságú, hajdan elkoptathatatlanak gondolt utcaköveken szundikáltak, kinek hol jutott hely.

A méretes tábla felirata szerint: a szent terület állatai ivartalanítottak, s a jószívű adományok révén juthatnak élelemhez s részesülnek gondoskodásban. Arról is értesülhetett a járókelő, hogy a romokat és macskákat magába foglaló mélységet térfigyelő kamerarendszer pásztázza, és ha ki akarja tenni a szűrét, senki se próbálja meg itt elhelyezni macskáját. A megunt avagy bármi okból feleslegessé vált jószágokat a közeli utca állatmenhelyére érdemes elvinni, ahol megfelelő egészségügyi kontroll nyomán szaporodását megakadályozó műtetet végeznek rajta, és sebe gyógyulását követően kihelyezik a macskák szabadtéri közösségébe. További sorsa kizárólag attól függ, hogy a nagy létszámú kolóniába miként képes beilleszkedni.

A kutyában – avagy a kutyaszoborban – érdekelt Plinius amúgy hetet-havat összeírt, de amit diktálásra érdemesnek tartott – hiszen nem maga fogta a stílust, hanem a rabszolgái –, azt hitelesnek, azaz forrásszerűnek kell tekintenünk. Az az értelmiségi volt, akinek egyetlenegy saját gondolata sem támadt, de széles műveltséggel, jó retorikával bírt. Kitartó is volt, akinek munkabírása lehetővé tette, hogy egy-egy tárgykör valamennyi ismeretét egybegereblyézzé. Plinius az első enciklopédikus szerzők egyike – aki azonban sosem vizsgálta meg, van-e bármi jelentése annak a lomhalmaznak, amit összehordott. Ő az univerzum minden valaha is elgondolt dolgával azonosította az univerzumot. Szkeptikus lévén nem tudta megkülönböztetni az értéket az értéktelentől.

Plinius a közszolgálat emberének mutatkozott: amit hatalmas életművében összemásolt, mind-mind azért tette, hogy a populust szolgálja. Jótévőnek akart mutatkozni, aki a keleti, a görög és a római múlt emlékeit összehordta, ezzel nyújtva indoklást önmaga létére. A vir bonus eszményét vallotta – az erényes emberét, aki az erkölcsiségéhez éppen a közösség szolgálata által jutott el.

Plinius enciklopédikussága mintául szolgált a keresztény Róma városának. Gyakorlatiassága etalon – hogy csak a középkori monasztikus kultúra nagyjaival példálózzunk: Sevillai Isidorus, Alcuin, Beda Venerabilis, Albertus Magnus számára. Nem is szólva a forrásokat nem gyarapító, de az életüket végigélt, gyermeket nemző, lakhelyet építő, kenyérkeresésben megfáradó névtelenekről.

Az egyén és a közösség harmóniájára kényesen ügyelő karitás sosem volt idegen a civisektől s ettől a várostól.

A Római Magyar Akadémia palotájából kilépve minduntalan találkozhatunk e lelkület különböző formáival. A sarkokon közkutakból folyik a messzi hegyekből a városba vezetett friss víz. A házak tövében meghúzódó keskeny árnyékban kőpadok állnak, szolgálván a csöpp megpihenésre áhítózókat. A medencék mellett kőlapok, amelyekre föllállva könnyebben meg lehet nedvesíteni a zsebken-

dőt avagy a törölközőt, amely majd lehúti a napon áthevült tar fejet, felnyírt tarkót. A piac standjai tövében a bádogdobozba dobált zöldség és gyümölcs szabadon elvihető, s ha kiválogatták a javát, a maradék kerül dél környékén, a piac végeztével a kukába.

A Palazzo del Monte di Pietà pápai hivatala azért állt, hogy a szegény rászorulók itt zálogosítsák el ingóságukat, s kisebb kölcsönökhöz jussanak. Az imádságos és a halottak Szűz Máriájának szentelt szép nevű templom középső bejárata feletti clepsydra, az ókorban használatos homokóra is az idővel változó sorsra emlékeztet – s arra, hogy a közösség gondoskodásából a szegények sem maradnak temetetlenek. A templomajtó két oldalán két rés, ahová becsúsztatható az adomány. A Ponte Sisto, az ókori helyén ívelő híd építésének költségét IV. Sixtus úgy teremtette elő, hogy a város prostituáltjaira adót vetett. Népszerűtlennek mutatkozott ugyan az adó, de az erkölcs jobbításában és a városrészek közti gyors összeköttetésben előnyt remélnők örültek a tervnek.

A praktikus gondolkodás innovatívnak bizonyult. Az építkezési anyagban szegény városban az építmények számítottak a legnagyobb értéknek – amelyekhez, ha valamilyen úton-módon kegyesség is társult (a díszítő képzőművészet támogatása, a benne elhelyezett intézmény közösségi funkciója, a mások számára is hozzáférhető kellem), létrejöttek egyéb indokát nem illett firtatni. A hatalmas Marcellus-színház árkádokkal, boltíves üregekkel telt, íves külső falát több korszak felhasználta a saját épületeihez. A színházat egy i. e. 23-ban elhalt, tizenkilenc éves ifjú, Marcellus emlékének szentelte az építető Augustus császár. A színház mellett Apollón temploma állt, amelyben a görögöktől elorzott remekmű szobrok sorakoztak. Utólag innen kerültek a gazdag kertekbe vagy törmelékként a házfalakba. A Savelli-család, amely a színházat és környékét birtokul szerezte, a középkorban erődítménnyé alakította át azt. A pápák és a német-római császárok közti viszály Rómát nem tette biztonságos településsé, a betolakodók ellen állandó harcot vívtak a római származásukra büszke családok, s a viszályok közt pusztult és átalakult a múlt hagyatéka. Az 1300-ban meghirdetett első Szentév ugyan zarándokok tömegét vonzotta Rómába, s a város jövedelméül is szolgált, de 1309-ben a pápaság Avignonba kényszerült. A sorsára hagyott város azonban nem maradt lakók nélkül: azok pedig rendületlenül végezték a múlt emlékeinek átalakítását. A Savelli-család erődítménye a 16. században palotává alakult át. A földszinti árkádsorba bérházak és iparosok műhelyei kerültek. Az egykori színház tetején néhány éve még szegény római családok laktak, lakásaik helyén ma múzeumirodák működnek.

A Trasteverén, egy magánház helyén épült az első keresztények misehallgató épülete, amelyet titulinak neveztek. A 8. századi templomot pedig a 12. században készült másik templom foglalta magába. A Pietro Cavallini-mozaikok előtt olyan oszlopok merednek, amelyeket a korábbi épületekből hordtak ide, csak úgy, mint a talán diadalívről származó faragványokat. A múlt így képezte mindenkor részét a szorgalmasan gyarapodó jelenkornak.

A praktikus tudás és lelkület megnyilvánulása mind. Valamint az enciklopédikus szemléleté. Mi másnak tudhatnám be, ha nem ennek, azt a rosariumot, amelyet a lelkes rózsarajongók az Aventinus lejtőjén, a Circus maximus fölött, szemben a Palatinussal létesítettek.

A térség egykor a római zsidók temetőjeként funkcionált. A hajdan kövekkel megterhelt sírhantok helyén változatos rózsabokrok virítanak. A föléledt rózsakultusz Európa-szerte rózsakerteket hozott létre. Rómában is: ahol egyszerre kegyhely és növénykedvelőknek szóló látványosság. S mintha a városszerte egykor megtalálható, akár a mediterrán decemberben virágzó, illatozó rózsák valamennyije átköltözött volna ebbe a hegyoldalnyi kertbe: a parkokban alig-alig maradt belőlük. A templomok előtt már semmi, az állami közhivatalok előtt talán egy-két, azonos virágú töből álló apró ágyás, a téres helyeken, ahol pedig bőséggel elférnének, hajdani helyükön kövéren virágzó oleanderek. Az adventusi rózsatársaság rácsoskapus, elkerített birtokán pedig több ezer él – s mind-egyik különböző.

Színek, illatok, bokorformák, méretek kavalkádja. A virágfejek a gyermek-köröm méretétől az öklömnyiig, a magányosan hajtóktól a csokrosan bimbózókig. A szirmok között vannak, amelyek öregedve színt váltanak: nyíláskor fehérek, illetve sárgák, s az érés során flamingópirossá sötétednek, miközben a külső, közvetlen fényben fürdők mindvégig véres vörösek. Köztük a legújabb sztárok: a kívül halványzöld, befelé a pasztell rózsaszíntől a sebvörösig mélyülő színű *Éden*, amely kis káposztafejnek mutatkozik, hiszen a szirmok lehulltukig összeborulnak; a Márk Gergely nemesítette, kamaszmagasságú, szép levélzetű, bódítóan édes illatú s mély rózsaszínű *Szent Erzsébet*; David Austis 1983-as angolrózsája, a *Mary Rose*; és a világhíres kertész 1999-es csodája, a *Buttercup* is. A *Buttercup* valóban úgy néz ki, mint egy hajszálvékony falú kénsárga, keleti porcelánedény. Három szirmköre kitarva fogja közbe ezeregy porzójú, vele azonos színű centrumát, s a virágfej, ha teljes méretét elérte, akkor sem lesz nagyobb, mint egy derékban kettészelt galambtojás.

S az ínycselek érdeklődésére számot tartó öreg rózsák! Amelyek jó, ha egy évben egyszer virágzanak, akkor pedig rövid ideig. S titkukat alig-alig fedik fel az ismeretlenek előtt; lényük hosszú és mély személyes ismeretség során tárul csak fel. Mert saját szempontjuk van a szépségre. Mint a *Rosa omeiensis pteracanthá*-nak. 1890-ben írta le e Pimpinella, azaz jajrózsa változatát Franchet. A növény virága említésre se érdemes, a termése is csak azért, mert már júniusban beérik, s üvegszerűen kiragyog a szürkészöldes, egészen apró levelek közül. A bokor pedig terjedelmes, másfél méter magas, ilyesmit, helyigénye miatt, a kiskerttulajdonos idejekorán elajándékoz vagy kivág. Ennek a rózsának a tüskéje a rokon-szenves: a bőrképletek a szár tengelye mentén, hajtástótól hajtáscsúcsig spirálisan elhelyezkedve állnak, de úgy, hogyha a csúcsukat összekötnénk, a paláston öt párhuzamosan futó vonalat kapunk. S ráadásul e nagy alapú s cápafogszerűen hegyesen végződő tüskék áteső fényben vörös, makula nélküli muránói üvegként fénylenek.

A *Rose a'Parfum de'l Hay* Napóleon első feleségét, a rózsakertjét ápoló, búskomor Josephint idézi. Amikor 1901-ben Graverreaux ezt a nevet adta a keresztezéssel létrehozott növényének, maga sem gondolhatta, hogy egy teljes évszázad rózsaimádói fogják majd szeretettel emlegetni. A budoár-rózsaszínű, nyelv nagyságú szirmok közül a napszaktól függően más és más csábos illat párolog, s ez az odor mással össze nem téveszthető. A *Blue Moon*, a német Tantau 1965-ös kreációja kék rózsza előállítására törekvő, régi kertészeti igyekezetből született.

Kék rózsá persze van – először a heraldika hozta létre, majd pedig a Mária-kultusz. Mindkét jelképezési folyamatnak szüksége volt a kék, az univerzumra utaló szín használatára, s ha egyszer ilyesmi nem található az ugyancsak számukra fontos rózsák között, hát maguk teremtették meg azt. Létre is jött a világmindenségről gondoskodó lelket, a szeretet e formáját kifejező erény képe: a kék rózsá. Ennek nyomán, mind a mai napig, a rózsakertészek hő vágya e szín előállítása – de a valóság ellenáll. A rózsában nincs olyan színanyag, amely kék látványként jelenne meg. A genetikai manipulációk sem kecsegtettek mindeddig sikerrel.

Lila árnyalatú rózsát, amelyeket a legjobb esetben félhomályban s némi hunyorítás által látunk kéknek, aztán sokan neveltek. Tantau változata a legsikeresebb, mert erotikusan gömbölyű, sok képzetre lehetőséget kínáló a belső szirmok együttese, s az epekedő szerelmesek amúgy is képesek a látott virágot rejtélyesnek, árnyalatában is zavarba ejtően meghatározhatatlannak látni. Én Tantau rózsáját szürkés-kéknek találom – különösen abban a perzselő római verőfényben, amelyben először megpillantottam.

Harness 2002-es *Well Beingje* minden európai rózsahagyomány átírója. Az egzotikum iránt érdeklődők megnyugodhatnak: ennek a rózsának a virága a sallangokra hasított szirmok miatt olyan, mintha szegfű lenne. A színe akár a tűzszirmú ponpondáliáé: a tűzsárga szirmok szegélye halvány kármin. A nyitott tenyér közepén lobogó, ámbár apró máglya lenne a legpontosabb hasonlata – ha e rózsá mellett igény mutatkozna bármilyen trópusra.

Valóban, a rózsá nem nagyon tűri a költői eljárásokat. Nyilván azért, mert maga is hasonlat – amióta az ember a növényt nem táplálékforrásként, gyógyszerként vagy szakrális cselekvések kellékeként használja. Persze, a rózsá nyersanyag, ételhez, medicinához és kultuszhoz – de más is. Önálló esztétikai funkcióhoz jutott, ha jól sejtem, valamikor a reneszánsz végén, s éppen itt, a szakralist és a profánt elkülöníteni igyekvő Itáliában.

S miközben a metaforaként-metonímiaként funkcionáló, összetett rózsá-világot a kertészek és a növényhasználatra vállalkozók változatos emberi mentalitása együttesen megteremtette, az európai rózsák levetkezték botanikai sajátosságait. Hogy melyek voltak ezek? Mindaz, amely nem pink vagy fehér színű, amely évente egyetlen alkalomnál többször virít, s amely nem bokor – az nem az európai kertészeten használt európai vadrózsák örököse. Európába az araboktól érkeztek a sárga rózsák, s nemesítés eredménye a folytonos virágzás. Ázsiai, majd amerikai fajok nyújtottak segítséget a változatos rózsabokor-alakokra, a legtöbb kapaszkodó, a futó, a talajtakaró, a törpe és egyéb habitusú növények a különböző gyakorlati elvárások kielégítésére születtek meg.

Az aventinusi kör alakú rosarium több cikkre feldarabolt, s a kertészeti kultúrában ma használt rózsaféléket elkülönítve mutatják be. Engem a régi és a botanikai rózsákon kívül más nem nagyon érdekelt. Régi rózsáknak a 19. századi és az előtti rózsafélék számítanak, a botanikaiak pedig azok, amelyek maguktól s vadon nőnek. Amúgy a kb. 120 vad rózsafaj közül csak 8-10 ha szolgált egykor kertészeti alapanyagul, s ezek közül Európában csak négy. A rómaiak *Rosa caninájának* már a neve is elárulja, e növényt valamikor gyógyításra, mégpedig a veszett kutya harapása ellen használhatták. A rózsával a betegség egyik tünetét, a víziszonyt vélték megszüntethetőnek.

A napos lejtőn volt egy aprócska zug, ahová a Plinius által emlegetett rózsák kerültek. Ugyan kétséges, hogy a kétezer évvel ezelőtti rózsák bármelyik egyede is élve maradhatott volna, de az is, hogy a Hérodotosztól Catullusig és Vergiliusig egy-két jellemző tulajdonsága alapján emlegetett rózsák biztonsággal identifikálhatóak lennének. Itt mégis ezt történt. A botanikusok legjobb tudása szerint azonosított s kereszteződéssel ismét előállított, az antik rózsák tulajdonságait leginkább imitáló növények jutottak tehát saját földhöz. Az ebrózsa, a damaszkuszi rózsza, a fehér rózsza némely többször virágzó, illatos és nagy virágú egyede a rómaiaknak is fontos lehetett – aki ma meglátja őket, ugyancsak csodálkozik a szerénységükön. Ami akár hitványságnak is mondható.

A rosarium mindazért pótolta, amelyet Róma új urai, azok elvárásait követő lakói elvettek tőlem. Rómát valami modern kori pogányság galambtalanította, macskátlanította és rózsátlanította. Az ágyás- és a parkrózsákat fölszedték, a helyükön fű nő vagy még az sem. A virágboltokban sem láttam cserepes rózsákat, az esküvőkön sem, annál több orchideát, Amaranthust (amelyet mifelénk pulykatakornynak nevez a falusi nép), taticát, violát, kardvirágot, margarétát, legényvirágot, napraforgót, rézvirágot, kokárdavirágot, mirtuszt, fréziát, nefelejcsét, pipacsot, dáliát, boglárkát, eukaliptuszt, nyenyélhozámot, búzavirágot és illatos konkolyt. Szalmavirágot, agapanthust, krizantémokat és őszirózsákat, kaméliát, büdöskét, haranglábát, hortenziát, s ismeretlen nevű-alakú-színű és drámai hatást keltő megjelenésű, papirosokból kiformázott miegyebeket. És különösen csökkentette hiányérzetemet a rosarium Circus Maximusra lejtő sarkában nevelkedő antik rózsák apró csoportja. Amelyek attraktivitása a mai rózsákhoz képest, mondjam úgy, nagyon suttogva: elhanyagolható.

Plinius nyomán, mert sem a görögöknek, sem a rómaiaknak nem volt jól kezelhető, botanikailag korrekt rendszertana, lehetetlen megmondani, a megnevezett rózsza ugyan miféle növény. Miként ma sem egyértelmű a hozzá nem értőknek, hogy a pünkösdi rózsza, a bazsarózsza, a mályvarózsza, a legényrózsza, a tubarózsza, a naprózsza és sok-sok rózsanevű növény eredendően nem rózsza, legfeljebb egy-egy tulajdonságuk alapján vethetők össze a rózsával, s a növénynek nevet adó népség analógiás gondolkodása eredményeként viselheti ma – az amúgy latin, görög, sőt óperzsa nyelvből eredeztetett, a múltjáról tehát le nem mondó – nevét. Plinius nem tudta megmondani, hogy melyik rózsafaj – *gallica*, *canina*, *alba* vagy *officinalis* – egyedeivel találkozott, helyette vagy a növényi tulajdonsággal – a szirmok számával, a színnel, a virágzás idejével, gyakoriságával, a virág méretével – identifikált, vagy pedig a származása helyével. Mármost hogy a rózsakedvelő fővárosiak számára mely vidéken állították elő a koszorúhoz, szíromszóráshoz, ünnepségekhez vagy a kozmetikumokhoz, illetve ételekhez szükséges növényeket. Tudjuk, hogy a gabonaföldek helyett inkább magasabb jövedelmet eredményező kertészeteket létesítettek, sőt még Egyiptom gazdag földjeiről is rózsaszálak ezreit hozták Itáliába. A tizenöt napig tartó hajóúthoz a rózsákat, hogy el ne hervadjanak, preparálni kellett, de hogy miként, arról nincs tudomásunk. Annál több arról, hogyan kell a helyben termesztetteket újból virágzásra serkenteni, télen kihajtatni.

Plinius gyakorlati tanácsokkal látta el olvasóját. Olyanokkal, amelyek ma is megfontolandók. Időnként fel kell égetni a rózsacserjést, és a tarackosan terjedő

egyedek a hamuval megtrágyázott földből gyorsan kinőnek. A meleg vízzel locsolt bokrok hamarabb virágzanak – ezt a technikát a vulkanikus talajt és a termálvizet felhasználva a Nápoly környéki természetők is alkalmazták. S ő javasolta – a spanyolországi katonaságban elterjedt gyakorlat nyomán – azt, hogy a veszett kutya harapása ellen a *R. canina* (ebrózsa) a megfelelő szer. Máig is ezen elnevezés szerint ismerjük e rózsafajt.

Plinius tehát a rózsza föld fölötti részeinek időnkénti elégetésében a virágzási kedv megújítását látta. A rózsza minden mediterrán vallásban a fénnel kapcsolatba hozott isteni alakok növénye. S így a magasra értékelt szellemiséghez társítható. Általa a fényt, a szellemet és – akár a görög, akár a görögöt követő római antropológia szerint – a harmonikus szépséget dicsőítették. Plinius, borzalom, tűzhalált halt: enciklopédikus kíváncsisága arra vitte, hogy a kitört Vezúv működését közlő is megfigyelje és arról följegyzéseket készítsen. Katonái és íródeákjai kíséretében a tengerről akarta megközelíteni Pompeit, de a lávaeső, a füst és a forróság ebben megakadályozta. A római fürkész temetetlen maradt, legvalószínűbb, hogy tetemét a tenger fogadta magába.

Plinius halálával azonos időben pusztulhatott el az a kutya, amelynek gipszöntvénye a pompeii (a város neve Pompej, a belőle képzett melléknév pompeji, de ez szerintem hülyeség... meglehet, a nyelvészet rendszerként szemlélése is) romterület valamelyik fürdőházában van mindmáig kiállítva. A lerogyott kutya visszafordult a farához, s beleharapott sovány combjába. A szőrét perzselő tüzet, a húsába becsapódó forró kövek ütötte sebet, a gerincét megroppantó közuhatag okozta fájdalmat már nem viselhetette, összegömbölyödött hát, legyen minél kisebb. Védtelen maradt mégis.

Gipszszobra azzal egyidőben készült, amikor a tüzes lávaeső elől el nem menekült emberek maradványait föllelték, s az üregeket, amelyek az elégett-elpárolgott tetemek helyén maradtak, feltöltötték a folyékony, puha, fehér anyaggal. S visszanyerték a kimúlók utolsó pillanatának testtartását.

A kinszenvedők monumentumai közül a kutyaé volt számomra a legmegrázóbb. Talán a hófehér gipsz miatt, mivel ebből az anyagból korábban nem láthatam állatszobrot, emberivel viszont képzőművész hallgatóimnál, barátaimnál nap mint nap találkozhattam. A kutya kiszolgáltatott, magára maradt, csontfehér tömege lényem legbelsejét is megragadta és megrázta. Talán mert azt a totális műalkotást éreztem benne, amilyen majd Bernininél tapasztalható.

A barokk szobrász a hozzáértők szerint az első, aki egységbe igyekezett forrasztani az építészetet, a szobrászatot és a festészetet. A S. Francesco a Ripa mozgalmass-gyűrt kődrapérián heverő Boldog Lodovica Albertoni alakja extatikus élvezettel fogadja a halált. A falfülke tetején liliomos-rózsás stukkódísz, oldalán olajkép, amelyen rózsákat szóró angyalok röpdősnek, s a kép oldalán kőből faragott angyalkafejek. E testetlen, amúgy kutyafejformájú angyalfejek kíváncsian bámulják a testét átadó, a corpust a pillanatnak följajnló asszonyt. Azt, aki, tán a 4. század óta először, nem rejtegeti, hogy testét éppen átjárja a szeretet. Azt a testet, amely még él – de hamarosan tetemmé dermed. S nem marad más utána, mint egy szobor.

Bernini tudni vélte, miként válik műalkotássá a romlandó test. S hogy művé válni, platánsorrá, kiskutyaszoborrá, kapuzattá, talán palazzo tetőteraszává, sír-

emlékké, híddá, háromszárnyú madárrá vagy hatszárnyú kerubbá, terrakotta tézstaszúrővé avagy katakombában használt olajmécsessé, végtére mindegy, mert egy és ugyanazt jelenti, mint a paradicsomi, örök időkre szóló életbe eljutni. Termékeny pillanat ez – s erre kétségtelenül figyelmeztetnek a boldogságtól letepert nő mögött a felhasadt, termékenység-értelmüket megmutató gránátalmák. Amelyeket a mester lemázolt, hogy félre ne értse a halandó, nemesen egyszerű aranszínűre.

Rómában megtanulható, milyen módon hozhatók működésbe a dolgok. Hogyan kell ahhoz berendezni az életet, hogy jelentéssel bírjon. Miként hatásos, s miként lesz megkívánt értelmű egy amúgy érdektelen, mert például mindennapos jelenet. Ahogy Bernini megrendezte Ávilai Szent Teréz karmelita-módi oltárát, amelynek közepén, a falfülkében a fehér márványcsoport áll, az élvezettől pihegő-ájuló misztikus és író, az angyal, s persze az aranysugaras háttér, maga a kiömlő szellem, s ahogy a felhőn lebegő jelenetet a kápolna sokszínű márvánnyal borított falának apró fülkéiből a kápolnát építtető Cornaro-család tagjai nézik. Látható, milyen gondosan tervelte meg a kertész, hová ültessen esernyőfenyőt s hová mandulafenyőt – hogy száz év múltán, a távoli dombról rájuk pillantva, hatásos táji elemekként hassanak. Hogy a rózsakert hegyoldalba fektetett folyami kagylónak mutatkozzon, amelynek öblében színes gyöngyökként gubbasztanak a gömb formájú rózsabokrok. S ezen effektus kedvéért a rózsza nem ágyásba került, hanem magányosan üldögél, s így a kifejlett, teljes növény amúgy szokatlan, más kertekben rejtve maradó szépsége is föltárul.

Rómában még az se szúr szemet senkinek, hogy ama pompázatos, érzelmes barokk jelenet, amelyet Boldog Lodovica Albertoni halála kínált, s amelyet Bernini úgy formázott meg, mint aki nemcsak a szentek, de a nők természetét is tanulmányozta, példaként férfiként ismeri a modellként fekvő nőt, nos, ez a zavarba ejtő mű, hogy a káoszt tovább növelje, végső helyére egy ferences templomba került. S hogy éppen a Trasteverén áll ez a templom, az további ráadás: Róma legszegényebb negyedébe Néri Fülöp oratoriánusai se merészkedtek kezdetben, nemhogy a gazdag rendek szerzetesei. Magam szívesen és szégyenkezés nélkül meglestem volna egy korabeli csóró helybelit, vajon a lelki – avagy testi – orgazmus ábrázolása köti-e le jobban a figyelmét, vagy a selyemmel bevont, hímzett szegélyű párna, avagy, miként a fráterek remélték, a haldokló testen is átragyogó misztikus rajongás.

A pompeii kutya megszólalásig hasonlatos a Piccola Farnesina, másik nevén Farnesina ai Baullari egyik termében őrzött, pentelikoni márványból készült 2. századi kutyasoborhoz. A liliomos párkánykoszorúval övezett kis palota, mint a coronával övezett homlokú szüzek, amikor ölbe fogott áldozatukkal tartanak a gondviselő trónjához, úgy óvja a sebesült combját nyalogató szuka szobrát. A bronz eredetije a capitoliumi Jupiter-templomban állt, mégpedig Juno cellájában, egészen 69-ig, amíg ki nem rabolták azt a Flavius-császár, Vitellius csapatai. Tíz évvel a Vezúv kitörése előtt eltűnt templombéli helyéről a bronzkutya, s majd százötven évvel később valaki, a kutya emlékéhez hűségese mester márványból újjáfaragta.

Epilógus

A Farnese-palota terét a Campo dei Fiorival összekötő utcán poncsós, kövér asszony telefonál. Hallhatóan az Istennel társalog, s ehhez telefonra sincs szüksége. Láthatólag senkit nem lep meg perlekedése. Amint az a hervadó, szüntelen szépítkező asszony se okoz riadalmat, aki téglavörös képpel, okkersárga homlokkal és nyakkal, zöld karokkal hol itt, hol ott tűnik fel. Pasztellkréta segítségével időről időre kiigazítja testfestékét, s ilyenkor jól látható: rövid, gombjait elhullatott tunikáján – és a bősséggel adagolt pigmenteken – kívül semmi más nem takarja a testét.

A sérült lelkük szabályait követőknél nem több azok száma, akik az utóbbi idők közösségi normáival szembeszállnak. Azzal, hogy saját viszonyt alakítottak ki Isten lelketlen teremtményeivel, az állatokkal vagy éppen a növényekkel.

A Villa Giulia etruszk gyűjteményét keresve, a park félreeső helyén riadtan álldogáló nénikére figyeltem fel. Szatyrából két macskát etetett: a perzsa ősökre valló jószágok a bokrok alól sündörögtek elő, s olyan körtáncot lejtettek az elemózsiát osztogató, öltözékét tekintve nem számkivetett asszony előtt, mint akit örömmel fogadtak.

Máskor, a délután közepén, a rotondánál kerékpárján félig telt zsákot toló asszonyt övezett egy madárrajt. Az üres égboltból megtermett, élénk szemű és szép röptű galambok kerültek elő, s a nő alig hagyta el az Ignazio sikátorát, máris zszibogó, szárnyverdeső had vette körül. Átvergődtek a téren, de nem a szökőkútnál, az összefutott és megriadt turisták között, hanem az ókori épület tövénél álltak meg, a legtávolabbi, félreeső sarokban. Amelyet félreesőnek továbbá már nem lehetett mondani: annyi galamb körözött, bukdácsolt, siklott és totyogott ott, mint őszi szüret után a szőlőskertek fölött a seregélyek. A zsákjából fehér kendőt húzott elő s terített a vállára az asszony. Ez volt az a jel, amelyre a galambok némelyike, nyilván a kiváltságosak, leszálltak, s bele-belecsíptek az elömlő mosolyú, boldogságtól megszépült arcú asszony hajkoronájába. S két marokkal szórta maga körül szét a szemestermést a tolongó szárnyasokra, hullt a búza-, árpa- és aranyló kukoricaszem, s pattogott a macskaköveken.

Ugyanez az asszony eteti a francia követség előtt összegyűlt néhány tucat galambot is. Máti s Liviát látom meg benne – azon a napon már ki tudja, hányadszor tűnt fel egykori szerkesztőm, halott barátóm. A galambok először tétován a fürdőkádszerű medence peremére ülnek, majd, hogy alaposan megvizsgálták, kellően veszélytelen-e számukra, rászálltak a kövezeten szétpergett búzára. S hogy mind fölették, egyetlen mozdulattal oldották el magukat a talajtól, s a sikátorok irányába repültek.

A rizseső pedig a templom ajtaján kilépő új párra zuhogott a Caracalla termája előtt. A házasságkötők ugyancsak különös helyszínt választottak maguknak: a templom, amúgy téglafallal körbekerített, takaros középkori építmény, a sok-sok pályás országút közepén, egy esernyőfenyővel leárnyékoltt földdarabon állt. A vidám esküvői tömeg – a napraforgókból kötött csokrát szorongató új asszonyt és a bávtag képű friss férjet körbetolongva – a bűzös, hangos és rohangáló gépkocsicsorda közepén ünnepelt. Majd átsétáltak a pár száz méterre, a közelben elterülő, egykor volt zsidótemető helyén pompázó rózsakertbe. A

mennyasszony, bizakodva elkövetkező sorsában, mezítláb lépdelt a fűvön, s bele-beleszippantott, a paradicsomi odorról se lemondva, az egy-egy délutánra ki nyíló rózsabimbóba.

A Via Caterina végén, ahol az oratoriánusok templomát tatarozzák, az utca térszerű kiöblösödésébe kifutott egy kutya. Olyan spánielformájú lehetett; a római kutyáknál, így nála is, nagyon nehéz megállapítani a vérvonalat. A szinte mindig nyitva tartó kocsmá elé állt, majd a fenekére huppant, talán mert a gazdáját bent vélte találni. A kerékpárüzletből egy másik, az előzőhöz hasonló, tán egy alomból származó kutya jelent meg hamarosan, szájában citromsárga teniszlabdával. A labdát az út kövezetére pottyantotta, majd felkapta. Leejtette és felvette, a tér különböző pontján. Egyedül játszott.

A templomok, pékségek, húsboltok és temetőkapuk előtt a falba olyan rudakat erősítettek, s a rudakra lecsatolhatatlan karabinereket tettek, ahová a betérő rácsatolhatta kutyája pórázát. Szomorú szemű kutyák sora üldögélt az este tíz körüli félhomályos utcákban, s úgy, mint fogorvosi váróteremben a betegek. Egymásra nem néztek, nem fészkelődtek, nem szaglásztek, nem hegyeztek fület, nem vakaróztak, s nem tutultak a június végi kerek holdra. Apatikusan várták sorsuk alakulását. S ha előttük elhaladt valaki, ölében egy nyávogó macskával, arra sem reagáltak.

Az Argentina téren a sok macska között azonban él egy koromfekete jószág. Ugyanolyan kecsesen mozog, mint a többiek, és semmiben sem marad le tőlük a lépcsőjárásban, a tört oszlopokra történő fölgrálásban. Nem verekszik a tálkában tornyosuló konzervétel fölött, elég jól táplált ahhoz, hogy kivárja a sorát. Amúgy háromlábú.

KOVÁSZ A KENYÉRBEN

Sz. Koncz István beszélgetése

A pellérdi plébánia könyvekkel bélelt, aprócska hivatali szobája majdhogynem dísztelen. Azonban az ajtó fölötti kereszt nagyon megejtő. Korpusz nincs rajta, csak töviskoszorú. Talán azért is van nagy hatással rám, mert jó pár évvel ezelőtt ugyanilyet láttam a neuengammei koncentrációs tábor bejáratánál. Nem is értettem. Más szimbólumot sokkal inkább odaillőnek gondoltam volna. Hisz a deportáltak döntő többsége Neuengammében sem keresztény, hanem zsidó volt.

– A német katolikusok állították ide – magyarázta értetlenkedésemet látva az idegenvezető. – Ahogy Krisztus sincs már a kereszten, úgy a táborban sincsenek deportáltak. A feltámadás végbement, de a szenvedésről, a maga módján, minden felekezetnek meg kell emlékeznie.

Azt hiszem, a pellérdi plébános, Horváth István maga is emlékező alkat. Mégsem ez jut róla eszembe először, ha rá gondolok, hanem az: nagyon egyenes ember. A falubeliek azt mesélik, ha valahová hívják, nemigen köti ki, kihez megy el, és kihez nem. Nem válogat a helyek, emberek között. Akire viszont nemet mond, az számára erkölcsileg nem létezik. Nincs. Ahhoz kár is mennie. Azt is mesélik, hogy sosem a pillanatnyi körülmények szerint beszél, ölt színeket, választ stílust. Már régen választott: szeret. Pontosan ugyanazt kapja tőle mindenki: a polgármester, a pincér a helybéli étteremben, az ajtaján kopogtató munkanélküli, az itt vendégeskedő Budapest-esztergomi érsek, vagy éppen az, aki a vasárnapi prédikációját hallgatja. Amennyire a találkozásaink során sikerült megtapasztalnom, emberismerete teszi ennyire odaadóvá. És néha indulatossá.

Horváth István 1949. május 14-én született a Tolna megyei Kalaznón. A hőgyészi általános iskolába járt, majd a győri bencés gimnáziumban tanult és érettségizett. 1975-ben diplomázott a Központi Hittudományi Akadémián, Budapesten. Pappá 1974-ben szentelték. 1982-ben védte meg teológiai doktori disszertációját *Isten perszonális léte és kreatív tevékenysége Teilhard de Chardin világképében* címmel. 1975 és 1984 között előbb Siklóson, később Pakszon teljesített lelkipásztori szolgálatot. Paks után a Somogy megyei Lakócsára helyezték, plébánosnak. 1985-ben Freiburgban járt kéthónapos ösztöndíjjal, majd '85 és '87 között a római Gergely Egyetem hallgatója volt. Posztgraduális képzését a René Latourelle-ről írott, nagy visszhangot kiváltó disszertációja zárta. Hazatérve a győri Hittudományi Főiskola Szisztematikus Teológia Tanszékén lett főiskolai tanár, egyben kinevezték a Papnevelő Intézet prefektusának. 1991 óta a pécsi Hittudományi Főiskola tanára, illetve másodállásban Pellérd és Keszü plébánosa. A főiskola főigazgatója és a Papnevelő Intézet rektora volt 1994-től 1999-ig, majd 2000-ig megbízott főigazgató, 2006-ig általános és kommunikációs főigazgató-helyettes. A pécsi képzést az ő főigazgatói tevékenysége idején akkreditálták. Időközben, még 1995-ben a Pécsi Székesegyház kano-nokjává avatták. Kerületi esperes, Pro Communitate-díjas (1997), a Keresztény Értelmiségi Fórum alapítója és társelnöke (2002-ig), a Jövőt a Gyermeknek Alapítvány kuratóriumának elnöke, a Szent Gellért Lovagrend nagykancellárja, priorja, ez évtől püspöki helynöke is.

Beszélgetés közben úgy tűnik, mintha Horváth István folyton mosolyogna. Nem is az

ajkán, sokkal inkább az egész magatartásában van valami megértő derű. Olyan sakkozóra emlékeztet, aki fejben rég lejátszotta már a partit, tudja is pontosan a végkimenetelt, de nem akarja elvenni a másik örömét. Hagyja, hogy a partnere lassanként megvilágosodjon, s közben maga is élvezzi a játékot. Szinte még kérdezem, mikor a válaszon már túllép, és a következő lehetséges fölvetésemre is reagál. Így jutva el ahhoz a ponthoz, ami számára a kérdéskörön belül igazán lényeges.

Horváth István: – A gyerekkoromat két dolog határozta meg. Az egyik, hogy hívő, katolikus családba születtem. Ez az életfelfogás stabilitást, tartást adott. Ami a külsődleges jegeket illeti: a családban közösen imádkoztunk. Vagy például apámék nem azt mondták, hogy eredjete el a templomba, hanem együtt mentünk. És mindezek mögött komoly tartalmat talált az ember. Tudniillik a szüleimen sosem éreztem bizalmatlanságot, kétségbeesést vagy reményvesztettséget. A maguk egyszerű módján tudták, hogy akármi nem következhet be, mert Isten fölöttünk áll, odafigyel ránk, és nem enged olyan megpróbáltatást, amely meghaladná a képességeinket, erőnket. Nyilván mindezt utólag látom csak így, akkor magától értetődőnek tűntek a dolgok. A növény sem tudja, hogy milyen fontos az életében a víz, a gyökereinél föllelhető nedvesség, mégis abból él.

A másik, a gyerekkort meghatározó részlet az volt, hogy a szüleim azelőtt a Pozsony melletti Szencen laktak. Ott is kötöttek házasságot. De a Beneš-dekrétum értelmében kitelepítették őket a Felvidékről. Úgy alakult, hogy a Kalaznóról kiakolbóltott svábok helyét székelyek foglalták el, a megmaradt házakat pedig a Felvidékről elűzötteknek adták oda. A kényszerű, modern népvándorlás során sodródtunk tehát Tolna megyébe.

Sz. Koncz István: – *Professzor úr már itt született. Akkor mégis miért volt jelentősége a felvidéki gyökereknek?*

– Mert a szüleim soha nem érezték itt jól magukat. Mindig visszavágyódtak. Állandóan olyanokat hallottam tőlük, hogy nem ez az igazi otthonunk, hogy Szencen van a hazánk. Mert ez milyen dimbes-dombos, amaz pedig milyen szép, sík vidék! Meg aztán, hogy nem akkora Magyarország, amekkorának az iskolában tanuljuk. De ahol az otthonunk van, az most már Csehszlovákia. Ezt egy gyerek nagyon nehezen értette, persze. Eléggé benne jártam már a serdülőkorban, amikor szegény szüleim kezdtek megbarátkozni a gondolattal, hogy nem megyünk mi már haza. Hogy itt kell élnünk. Az azonban még sokáig foglalkoztatta őket, hogy legalább haló poraikban juthassanak vissza. De később belátták, hogy minket, gyerekeket már nem úgy kötnek szálak a Felvidékhez, mint őket. Tehát belenyugodtak, hogy itt maradnak végül is, végképp.

– *Általános iskolába már nem Kalaznón járt.*

– Eszemet sem tudtam még, amikor szüleim beköltöztek a pár kilométerre lévő Hőgyészre. Apám ugyanis ott kapott munkát, az Állami Gazdaságban. Konyhakertészként dolgozott. Később, a nagyobb fizetés kedvéért Hidason vállalt segédvájári állást, majd újra kertész lett. Aktív évei végén pedig, három-négy esztendővel a nyugdíjazása előtt, átment a Hőtechnikához, segédmunkásnak. Miután ott sokkal jobban keresett, valami kicsivel nagyobb nyugdíjat kapott így.

– *Édesanyja mivel foglalkozott?*

– Háztartásbeli volt, ugyanis öt gyermeket nevelt. Nagyon szegények voltunk, de nem nagyon éreztük. Egyáltalán nem volt probléma, ha például a zöldborsófőzelékhez nem kaptunk feltétet, csak egy kis paprikás zsírban sült hagymát. Meg a magam korabeliek közül nem mi voltunk egyedül, akik így éltünk. Ha valakinek történetesen akadt pénze, akkor sem tudott húshoz jutni, mert egész egyszerűen üresen ásitott a bolt. A kis házhoz, amiben laktunk, volt kétezer öl földünk. De nem tudtuk az egészet művelni, mert valamikor téglagyár állt azon a területen. Bármivel próbálkoztunk, nagyon jól kirajzolódtott például a kemencék alaprajza – ott sokkal satnyábbra fejlődött a vetemény. Apám

aktív éveit vége felé áttért a fóliás termesztésre. Egy darabig sikeres volt, de ahogy megfogtak az ereje, abbahagyta. Úgy gondolta, nem minden a pénz, és inkább maradjon valami az egészségéből, semmint hogy a szó szoros értelmében halálra dolgozza magát. Apámhoz hasonlóan anyámat is hősként látom. Elsősorban abban kerekedett mindenki fölé, ahogy be tudta osztani azt a keveset, ami jutott. Nővérem tanárnő lett, öcsém leérett-ségizett, kitanulta az autószerelő szakmát, most kamionos, egyik húgom csecsemőgondozó, Szekszárdon, egy óvodában dolgozik, legkisebb húgom pedig gyógyszerári asszisztens. Egyedül én vagyok ilyen elfajzott a családban...

– *Az ám, hogy lett pappá?*

– Belenőttem a hivatásba.

– *Ez mit jelent?*

– Hosszabb folyamat eredménye volt. A hőgyészi plébános javasolta, hogy írassanak valami komolyabb gimnáziumba. Így kerültem a bencésekhez, Győrbe. Nagyon nem tetszett nekem az az egész, ami ott zajlott. Nem idomítottak minket pappá, ám igyekeztek tisztességes, rendes embert nevelni belőlünk. De hát milyen a gyerek? Lázad. Egy idő után, hogy úgy mondjam, mégis megnyugodtam.

– *Hogy zajlott a folyamat?*

– Megfogott, hogy a feljebbvalóink a nap huszonnégy órájában velünk foglalkoztak. A tornatanárt leszámítva mindenki pap volt. Egyik reggel bejött például a biológiatanár, borzasztóan bedagadt szemekkel. Egész éjszaka a mikroszkóp fölött gubbasztott ugyan, hogy megtalálja egy amőbát egy rothadt almában. Hogy nekünk bemutatthassa. Kivejtette, és ott mászkált az az egysejtű. Azután valahogyan odarakott egy egészen kicsi sókristályt. Az amőba megközelítette, és visszahúzódott. Tette az atya mindezt azért, mert mi voltunk a családja, és az egész életét a biológia oktatására tette föl. Egyrészt ez tetszett meg. Másrészt kíváncsi lettem, mi is ez az egész kereszténység, a maga teljességében. Bár az életemben nem volt semmiféle nagy megtérés vagy isteni megvilágosodás, harmadikos gimnazista koromban már tudtam, hogy pap leszek. És érdekes, harmadikos gimnazista korára az öcsém is tudta, hogy nem lesz pap. Inkább a családi életet választotta. Bevallom, a papságra készülve nekem is sokszor megfordult a fejemben, hogy nem lenne-e jobb, ha mégis úgynevezett normális életet élnék, feleséggel, családdal. Nehezen hoztam meg a döntést, de végül is sikerült. Ahogy a pohár víz befagy, amikor télen kirakjuk a nagy hidegbe, úgy erősödtem, úgy nőttek bele én is a hitembe. Először a víz tetején is kis, megszilárdult erővonalak, apró kristályok látszanak, mígnem az egész jéggé válik. És nem tudjuk meghatározni a pillanatot, amikor még jeges víz, illetve már jég.

– *A környezete hogyan fogadta az elhatározást?*

– Nem volt különösebb problémám. Abban az időben az ilyesmit jobban elfogadták, mint mainapság.

– *Vajon miért?*

– Talán mert akkor a rendszerrel szembeni ellenállást is szimbolizálta, ha valaki szimpatizált a vallással, vagy szorosabb kapcsolatot tartott az egyházzal, valamelyik felekezettel. Gondoljon arra, hogy harminc évvel ezelőtt, karácsonykor, az éjféltől misén rengetegen voltunk a katolikus templomokban. Ma alig valamivel több ember jön el, mint egy átlagos vasárnapon.

– *Az elmondottakkal együtt ön kétszer kezdte el a teológiát.*

– Látszatra igen, mert az első alkalommal, két hónap után félbeszakították velem: megkaptam a behívóparancsot, két évre elvittek katonának. Részt vettem a Mátyás király óta számítható első győzedelmes hadjáratunkban, nevezetesen 1968-ban, a csehszlovák forradalom leverésével megvédtem a szocializmust. Csinálni ugyan nem csináltam semmit, de azt két hónapig. A végén honvédelmi miniszteri dicséretet kaptam, és négyszáz forint jutalmat. Igaz, ezt mindenki megkapta, akit nem kellett odakinn megfenyíteni.

– Egy percre félbeszakítottam. Hogyhogy két évre hívták be? Az egyetemisták a tényleges katonaidőből kedvezményeket kaptak.

– A kedvezmények a teológiára nem vonatkoztak. Viszont ha valakit egyszer pappá szenteltek, többé nem zaklatták. A katonaság alatt egyébként sok növendéktársam kilépett, és világi pályát választott. Magam inkább ott erősödtem meg a hivatásomban. Hiszen annyi megaláztatást, olyan szellemi sötétséget, lelki sivárságot, sőt, nyugodtan mondhatom, bunkóságot, mint ott, még nem láttam együtt. Hallottam például, hogy a tartalékosok, akik a falujukban elismert emberek voltak, tanítók, tanárok, orvosok, jogászok, milyen trágár és alávaló módon beszéltek. Láttam tehát, hogy komoly erkölcsi bajok vannak. Nem lehet kettős életet élni! Hogy egy kis közösségben egyféleképpen viselkedem, de egy más közegben, elismerem, borzalmas közegben, másként. Kiderült számomra, hogy lelki segítségre van szükség. Ezzel erősödtem meg a hivatásomban.

– Leszerelt, visszatért a teológiára. Ott folytatta, ahol abbahagyta?

– Elvileg ott kellett volna folytatnom, de semmire sem emlékeztem. Amikor elvittek, bizonyos görög szavak ragozását már szépen tudtam, mire visszatértem, azt is elfelejtettem, mit jelentenek azok a szavak. De később ismét belejöttem, még ha kezdetben nehezen ment is. Hanem aztán, nem tagadom, mint a legtöbb embert, harmadévben engem is elért a hivatás-válság, egy nagyon csinos, fiatal hölgy személyében. Nem szégyellnivaló ez, nagyon szerelmes lettem. Ráadásul éppen vizsgaidőszak volt. Egyáltalán nem tudtam aludni. Elmentem tehát az orvoshoz, írta föl valamiféle altatót. Azonban, miután alaposan kikérdezett, nem írt föl semmit, hanem azt javasolta, halasszak vizsgát. Hazamentem, és úgy döntöttem, nem halasztok. Letettem a kollokviumaimat, nem is a legrosszabb eredménnyel, sokat imádkoztam, beszélgettem az említett hölgygel, a lelki vezetőmmel, és szépen folytattam az iskolát.

– És hamarosan elutazott külföldre, ha jól tudom.

– Az úgy történt, hogy a nyári szünetben, egyik reggel kiálltam Hőgyészen a házunk elé, és elkezdtem stoppolni. Tudtam, hogy a szüleimnek nincsen pénzüik ahhoz, hogy vonatjegyet finanszírozzanak Németországig. Szegény anyám meglátott, kijött utánam, gyere vissza, kérlelt, inkább adunk pénzt, csak ne szegyenítsd meg magadat! De nem, majd én megpróbálom! Eljutottam Siófokig, el Székesfehérvárig, Győrig, estefelé pedig Bruckból írtam egy képeslapot, hogy túljutottam a határon.

– A német nyelvet beszélte akkor már?

– Á, dehogya! Úgy próbáltam tanulni valamicskét, hogy az elutazás előtt vásároltam egy nyelvkönyvet, és átvettem belőle húsz leckét. De ez, mint kiderült, nem sokat ért. Végül részben ott ragadt rám a nyelv, részben pedig, miután visszatértem, folytattam a tanulását.

– A görögöt említette, héberül, latinul, ugye, a teológián kötelező tanulni, tudom, hogy ragyogóan beszél olaszul, a németet most tisztáztuk... De hogy jött a francia nyelv?

– Két évvel a német út után ismét kiálltam a házunk elé, stoppolni. Hozzáteszem, a franciát akkor már elég jó szinten bírtam. Amikor kiértem, mindenkinek bemutatkoztam, elmeséltem, hogy újmisé vagyok. Több helyen fogadtak. Emlékszem, az egyik városban kihirdették, hogy magyar pap mond újmisé. Megtörtént, és amikor vége volt, a plébános elém tett egy halom borítékot. Hús-, ötven- és százfrankosok kerültek elő belőlük. Mikor Párizsba értem, minden összegyűjtött pénzemet könyvekbe fektettem. A Samaritain könyvesbolt tulajdonosa annyira megörült a nagy vásárlásnak, hogy az áruház költségén elküldte az egészet nekem, Magyarországra. A doktori disszertációmhoz ezek a kötetek jelentették az alapot. Akkoriban Teilhard de Chardinnel foglalkoztam. A könyvei nagy népszerűségnek örvendtek. Mennyire ismeri őt?

– Vajmi kevésé. Egyedül Az emberi jelenség című kötetét olvastam.

– Nem az ön hibája. Mára egy kicsit eljárt a munkái fölött az idő. Mégis nagyon hálás

vagyok neki, mert segítségével alakult ki az egységes világlátásom. Jezsuita szerzetes volt, 1955-ben halt meg, ez csak azért fontos, mert a kora végképp nem értette meg. Egyébként a foglalkozását tekintve paleontológus volt. Elismert szaktekintély. A pekingi előember fölfedezésekor például ő volt a kormeghatározó. Magabiztos filozófiai tudással is rendelkezett. A teológiát pedig beleverték már kispap korában. Speciális világlátását hiperfizikának nevezte el.

– *Ez mit takar?*

– Azt a határterületet, azt a közös felületet, ahol a természettudományok, a teológia és a filozófia tudománya érintkezik egymással. Teilhard de Chardin akkor kezdett igazán érdekelni, amikor ezt a mondatát olvastam: megfogom a lámpásomat, és leszállok önmagam mélyébe, hogy megismerjem önmagam. Ez hallatlanul tetszett. Ez volt a kiindulópont. Egy szép, költői kép. Zárójelben jegyzem meg, hogy a költészetet világeletemben nagyon szerettem. Később azután olvastam Roger Garaudy kötetét róla, az volt az első, ilyen vonatkozású könyv, amelyet itthon adtak ki.

– *Garaudy volt az a francia marxista, aki utóbb közel került a kereszténységhez, ugye?*

– Marxista volt, de kereszténnyé vált, majd pedig muzulmáná. Csapongott, igen, de az említett kötetet nagyon jól megírta.

– *Rezek Roman hogy került a képbe? Hallottam, hogy jelentősen segítette az ön munkáját.*

– A tanulmány írása közben vettem föl vele a kapcsolatot. Bencés létére a jezsuiták São Paulo-i egyetemén tanított. Óriási segítséget kaptam tőle, és Szabó Ferencről is, akit a Vatikáni Rádió magyar nyelvű műsorainak szerkesztőjeként ismerhetett meg a közönség érdeklődő fele. Szabó ugyancsak alaposan elmélyedt a hittudós megismerésében.

– *Mi lehet az oka, hogy Teilhard de Chardin nevét mára tényleg alig hallani, munkásságáról jó-szerével alig beszélnek?*

– Nem tagadom, a róla írott disszertációm a főiskolán én is csak halkan, mellékesen említem ma már. Nem látom ugyanis, hogy a gondolatai mentén miképpen lehetne továbbhaladni, miképpen lehetne fejleszteni az elméleteit.

– *Megvilágítaná ezt egy kicsit jobban?*

– Minden kérdésre olyan választ ad, ami azon a helyen, abban az összefüggésben, ahol a kérdést fölteszi, él. De van, ami a változó, átalakuló világban nem állja meg a helyét, és nehéz vagy lehetetlen kapaskodót találni, hogy az aktuális választ meglelhesse az ember. A Hittudományi Főiskolán a dogmatikát tanítom. Az emberek általában úgy gondolják, hogy a dogma határkő. Mert összekeverik a politikai vagy történelmi dogmatizmussal. Pedig egy-egy hitigazság nem olyan, mint a határkő, hanem olyan, mint a világítótorony. Mindkettő jelzi a helyes irányt, de míg a határkő megálljt parancsol, a világítótorony mellett nyugodtan haladhatunk tovább. Teilhard de Chardin is e világítótornyok mentén kereste kora kérdéseire a választ. Ma úgy látom, rendszere mégis annyira egyéni és annyira korhoz kötött, hogy nehéz továbbfejleszteni. Vagy egy másik példa: Karl Rahnernek a transzcendentális módszerre épülő teológiája is annyira ép és egész, hogy olyan nagyon továbbfejleszteni ugyancsak nehéz. Nem úgy, mint például Hans Urs Balthasarnak avagy Joseph Ratzingernek, a jelenlegi XVI. Benedek pápának a teológiai rendszerét. De biztos, hogy én látom jól?

– *Volt korábban egy elejtett megjegyzése, hogy tudniillik a költészetet szerette, szereti. Valamitől úgy éreztem, erről beszélne még, csak ott nem akartam közbekérdezni.*

– Jaj, igen, eszembe jutott egy kis anekdota! Valamikor verseket is írtam. Paksi pap koromban jó néhány költővel, Csoóri Sándorral, Hervai Gizellával például nagyon jó kapcsolatot ápoltunk. A *Kortárs* versrovatának akkori vezetője, Zalán Tibor egyszer rávette, hogy mutassam meg a verseimet. Ha megütik a minimális mértéket, közlöm őket – ígérte. Tizenöt-húsz darabot adtam át neki, elolvasta őket, majd annyit mondott, hogy ritka hitványak. Azzal a költői pályafutásom véget is ért.

– Nem sokkal később azonban elindult a római Gergely Akadémia felé. Arra hogy került sor?
– A nyolcvanas évek elején, egy hungarológiai konferenciára hazalátogatott a már említett Szabó Ferenc. Kivételes alkalom volt: a Magyar Tudományos Akadémia rendezvényéről lévén szó, vízumot kaphatott. Egy magánlakásban találkozunk, és ott elmondtam neki a terveimet. Hogy tudniillik nagyon szeretnék Strassburgban vagy Párizsban tanulni. Ekkor kérdezte, hogy mit szólnék Rómához? Persze, nagyon szívesen, mondtam. De úgymint reménytelen, gondoltam. Ugyanis akkoriban már elég rossz hírem volt. Senki nem tetszett, hogy a paksi ifjúsággal intenzíven foglalkoztam. A káplánszobám gyakorlatilag egy klubszoba volt. Ha mást nem csináltunk, összejöttünk, beszélgettünk, megittunk pár üveg sört, és ment mindenki a dolgára. De többnyire nagyon tartalmas estéket tartottunk, kirándultunk, vagy éppen Istenről, a hitről, a Bibliáról beszélgettünk. Az irodalomról nemegyszer. Ahogy utaltam már rá, írókat, költőket hívtunk meg. Ebből azután adódtak kisebb-nagyobb botrányok is, úgyhogy hamarosan Lakócsára küldtek falusi levegőt szívni. Ez volt a szerencsém. Cserhádi püspök úr ugyanis szeretett volna elküldeni, hogy tanuljak, de ilyen célból soha nem kaptam kiutazási engedélyt. Lakócsa azonban furcsa helyen van. Közigazgatásilag Somogy megyéhez tartozik, amúgy viszont a Pécsi Egyházmegye része. A pécsi egyházi titkár nem foglalkozott velem, mert nem hozzá tartozott a falu. A kaposvári sem, mert Lakócsa, amióta világ a világ, büntetőterület volt. Egy év elteltével tehát, amikor Cserhádi József újra beadta a kiküldetési javaslatomat, mint mesélte, a püspöki kar úgy szavazta meg, hogy a döntéshozók nem tudták: ez a Horváth István ugyanaz a Horváth István. Állítólag volt egy megmosolyogtató részlet is. Kikérték a lakócsai tanácselnök véleményét, aki azt mondta, ó, az jó gyerek, remek halászlét főz, menjen!

– Rómában írott disszertációjának mi volt a témája?

– A zsinat utáni fundamentálteológia feladatai René Latourelle műveiben. Olasz nyelvű dolgozat volt. Hozzáteszem: amikor kértem Rómába, még azt sem tudtam, mit jelent: bon giorno. Nekiálltam tehát az intenzív olasztanulásnak. Bár a dolgozatomat franciául kezdem írni, mire végső formájába kellett önteni, erősebb voltam olaszból. Itthon természetesen csak a rendszerváltás után ismerték el, viszont akkor, az ugyancsak olasz nyelvű védést akceptálva, elfogadták felsőfokú nyelvvizsgának is. Amikor visszajöttem, Szalay János tanár úr éppen nyugdíjba ment Győrből, így kerültem a helyére. Képzelmeg, az ott töltött négy évből háromig nem is volt különös lelkipásztori beosztásom. Csak tanítottam. Nagyon jó világ volt, nagyon könnyű élet! Azután, amikor újra indult a pécsi Hittudományi Főiskola, visszahívtak.

– A pécsi képzést professzor úr főigazgatósága idején akkreditálták. Erre alapvető fontosságú, óriási lépésként emlékeznek kollégái.

– A törvény biztosította a lehetőséget, és kétségtelenül nagy lépés volt. Annyit dolgoztam rajta, mint amennyit papként húsvétkor szoktunk. Vagyis rengeteget. Nem volt könnyű, a legfőbb gondot az oktatók tudományos fokozata jelentette. Kevés tanárunk rendelkezett ugyanis PhD-vel, kezdetben talán hárman voltunk ilyenek. De lassan kialakult ez is. Egyébként nagyon élvezem az oktatást. Leginkább ez köt le, bevallom, jobban szeretem, mint a lelkipásztori munkát.

– A hallgatói azt mondják, néha egészen kinyílik.

– Kétségkívül vannak napjaim, például ha front van, vagy valamitől nyomott vagyok, amikor leülök a katedrára, és csak beszélek, ismertetem az anyagot, de az nekem, magamnak is szenvedés. Aztán valahogy fölfrissülök, fölállok, és olyan dolgokat próbálok mondani, amik nincsenek benne a jegyzetben vagy a tankönyvben, hanem amiket a kutatásaimmal sikerült kiderítenem. Néha a hallgatók is előjönnek a kérdéseikkel, megpróbálnak provokálni, és ez nagyon tetszik nekem.

– Mondja, professzor úr, hogy adja valaki a fejét arra, hogy a hittudománnyal foglalkozzon?

- Azt hiszem, az illetőnek hívő embernek kell lennie. Nem szükséges, hogy pap legyen, de azt a hitet kell átadnia, amely a sajátja, és amely egybevág az egyház hitével.

- Tudom, laikus megközelítés, mégis minden ilyen beszélgetésnél foglalkoztat, mi a közvetlen, napi haszna annak, ha valaki tudósnak szegődik? Talán könnyebben megválaszolható kérdés ez egy orvos esetében. Nyilván nem kell magyarázni professzor úr hallgatóinak szemszögéből sem. De miért jobb annak a hívőnek, aki betér egy-egy miséjére, hogy ön hittudós?

- Nem tudom, jobb-e neki? Mégis remélem, igen. Gyerek- és főleg tinédzserkoromban rettentően bosszantottak egyes prédikációk. Tudniillik az ott kimondott szavak gyakran ostorozták a misére járókat. Épp azokat, akik a legkevésbé tehettek például a távollévők passzivitásáról. Szeretnék úgy prédikálni, hogy abban ne bántás, hanem tanítás legyen. Tudom, hiba is lehet, de nem annyira a praktikum oldaláról közelíték meg kérdéseket, hanem megpróbálom a tiszta teológiai tanítást nyújtani. Persze, tényleg más a megfogalmazás a főiskolán, és más a szószéken. A legnagyobb probléma, ha az ember Isten szavai helyett a sajátját akarja tovább adni. Igyekszem elkerülni ezt a csapdát.

- A beszélgetést megelőző tájékozódás során részt vettem több miséjén, Pellérdén. Az egyik alkalommal beszámolt egy felsőbb ajánlásról vagy inkább utasításról, már meg nem mondom, honnan jött. Arról volt benne szó, hogy a hívek csak a közvetlenül mellettük állókkal fogjanak kezét, nem kell forgolódnia. De aztán úgy tapasztaltam, hogy nem történt semmi változás.

- Való igaz. Az utasítást kihirdettem, de bevallom, túl sokat nem törtem magam azon, hogy be is tartsák. A különböző keresztény közösségek a kezdetektől fogva a kézfogással, illetve a békecsókkal fejezték ki úgy a barátságot, mint a másik elfogadását. Hogy mainapság is keresik az emberek egymás baráti kézfogását, intenek a távolabbiak felé, az nekem nagyon szimpatikus. Minden közösség kitermel magából szokásokat. Ez pedig nem is olyan dolog, ami akár a legkisebb mértékben is sértené az egyház egységét.

- Mostanában mivel foglalkozik?

- Tavaly elvégeztem egy angol kurzust. Ugyanis az összes főiskolás angol forrásokra hivatkozik. Legalább annyira el kellett sajátítanom a nyelvet, hogy utána tudjak nézni a forrásaiknak. A jövőben egyébként a katolikus dogmatikáról szeretnék egy olyan könyvecskét megjelentetni, amely leginkább a katekizmusra hasonlít. Kérdéseket és válaszokat tartalmaz. A II. Vatikáni Zsinat és a katolikus egyház katekizmusa alapján szerkesztem meg. Valószínűleg ez köt majd le hosszabb időre.

Emellett az áteredő bűn problematikája foglalkoztat. Tudniillik meggyőződésem, hogy az ember valamennyi gonoszságára nem adhat felmentést az áteredő bűn vagy a gonosz lélek kísértése. Igenis, mindenki felelős a saját tetteiért! Persze, ne hallgassuk el, hogy Jézus programjának megvalósítását a világ ma nem segíti. Megbocsátás, szeretet? Sokan azt mondják, a megbocsátás a gyöngeség jele. Törleszteni kell, az ember akkor lesz erős. Tehát ez a divatos irány homlokegyenest ellenkezik a jézusi tanítással. De az ember életét lehetetlenné teszi. Ugyanakkor szembe kell néznünk a ténnyel, hogy nem keresztény társadalomban, világban élünk, hanem egy kereszténység utáni világban. Tehát a kereszténység nem meghatározó, nem társadalmat formáló erő többé.

- Mit jelent ez a szembesülés a hittudós, a gyakorló pap számára?

- Számomra talán azért kevésbé fájdalmas, mert belenőttem. Lépésről lépésre ismerem föl a helyzetet. És azért is nem ütközöm meg rajta, mert Jézus Krisztus azt mondta, hogy kovásznak és sónak kell lennünk. Pékektől tudom, hogy a kenyérben körülbelül kétszázaléknyi a kovász. De hitem szerint azért mégisincs nélküle jó ízű kenyér...

Regény a helyszínről

Körülbelül másfél évvel ezelőtt, egy hosszabb munkám utolsó fejezetének íráskor egyszerre csak eszembe jutott Ivo Andrić és híres regénye, a *Híd a Drinán*.^{*} Elgondolkodtam rajta: vajon az idő tájt, amikor első írásaimmal próbálkoztam, miért is csodáltam olyan nagyon ezt a könyvet? Mi keltette fel bennem azt a homályos érzést, hogy egyszer majd én is „valami ilyesmit” szeretnék írni? És különben is: mi lett volna az a bizonyos „ilyesmi”? Soha, egy pillanatig sem volt olyan ambícióm, hogy megírjam egy kisváros négyévszázados krónikáját, vagy hogy egy építészeti alkotást, egy műemléket válasszak valamelyik történetem főhőséül, kezdve a szereplő – a műtárgy – felépítésével, és befejezve annak lerombolásával vagy súlyos megrongálásával.

Akkor aztán rájöttem, hogy tulajdonképp egyáltalán nem emlékszem a könyvre. Pontosabban: vannak róla emlékfoslányaim, de összefüggő emlékeim nincsenek. Igen ám, de az olvasás után húsz-huszonöt évvel felbukkanó emlékfoslányok néha meggyőzőbb magyarázatot adnak hajdani csodálatunkra, mint egy végigvitt elemzés. Csakhogy az emlékfoslányok ezúttal semmit sem világítottak meg. Úgy rémlett: a regényben jóformán semmi más nem történik, csak az, hogy múlik az idő. Eleinte, az első három és fél évszázad során gyorsan, aztán, amikor eljutunk az író (vagy a narrátor) közelmúltjái, körülbelül az 1878-as okkupációig, az idő szembeötlően lelassul, de azért múlik tovább. Múlik egészen 1914-ig, amikor kitör az első világháború, és az osztrák-magyar katonaság felrobbantja a már évek óta aláaknázott hidat. És akkor vége a hídnak is, meg a regénynek is, meg az idő múlásának is.

Meg aztán emlékeztem néhány jelenetre is, megannyi éles fénnel megvilágított, panoptikumba illő szörnyűsége. Egy karóba húzás aprólékos leírására a regény elején, egy akasztásra a végén, egy fiatal nő öngyilkosságára a közepén, effélékre. Egy török harcosra, aki tébolyultan száguldozik, vaktában kegyetlenkedik, és azt motyogja: „Mocsokkal van tele a világ”, míg végül fejbe nem vágja valaki. Azaz, bocsánat, ez egy másik Andrić-mű. Ez a lelkifurdalástól gyötört eszelős a *Mustafa Madžar*, vagyis *Magyar Musztafa* című elbeszélés címszereplője. A višegrad-i híd krónikájában nincsen semmiféle száguldozás. Mozdulatlan a híd, a város, a város körül a hegyek. Még a Drina vize is (hiába gyors folyású) mozdulatlan a maga módján, vagy ahogy Andrić mondja, „változatlan”. Egyetlenegyszer mozdul, abban a fejezetben, mely egy árvíz leírását foglalja magában, de az árvíz is csak az idő múlását szemlélteti a könyvben.

Ez az, amit kezdő íróként annyira csodáltam Andrićban és művében: az idővel való bánni tudás, amely íróilag termékeny alternatívája Proust idővel szem-

^{*} Eredeti címe: *Na Drini ćuprija*. Magyarra fordította: Csuka Zoltán.

beni – csodálatraméltó! – tehetetlenségének. Proust narrátora a személyes emlékezés révén látványosan elvesztegeti azt is, ami elérhető volna számára, hogy ennek árán végtelenné tágítsa a szubjektum birodalmát; Andrić narrátora, miközben személytelenséget mímel, és távolságot tart a közösségtől, amelyről beszél, azt is kézben tartja, ami az elbeszélés logikájából következően elveszett: a történetmondás aktusa nem nyomoz az idő után, hanem vezényli az időt. Azt az érzést kelti az olvasóban, hogy az idő minél előrébb halad, annál inkább lassul, miközben arról is beszámol, hogy a kisváros lakói ennek homlokegyenest ellenkezőjét tapasztalják, azt, hogy az idő előrehaladtával mindinkább felgyorsulnak (és mind súlyosabb következményekkel járnak) a változások.

Ez a különös feszültség, ez volt az a „valami ilyesmi”, amit én is létre szerettem volna hozni a magam eszközeivel. Persze, ez a feszültség több tényezőből áll. Szembeötlő, hogy az időmúlás ritmusa szigorúan körülhatárolja a teret, az elbeszélésben felbukkanó személyek mozgásterét is. Háromszáznolcvan könyvoldalon és ugyanennyi könyvbeli esztendőn át egyszer sem, egyetlen pillanatig sem látunk messzebb a várost környező hegyeknél. Hallunk emberekről, akik eltűnnek, elvonulnak, elvándorolnak, elmenekülnek, de ők nincsenek többé, történetmondói értelemben kegyvesztetté válnak, az elbeszélő ejti őket. És látunk (az idő előrehaladtával egyre nagyobb számban látunk) jövevényeket, látjuk újszerű tárgyaikat, az elgondolásaik szerint emelt szokatlan épületeket (kaszárnját, szállodát, vasútállomást stb.), de mindez nem teszi tágabbá a regény (a város) lakóinak láthatárát. Nem a lakosok tekintenek „ki”, hanem az események jönnek „be”, az 1817-es Karadorđe-féle felkeléstől az 1908-as annexiós válságig és tovább; és ez egyszerre kelti a mozdulatlanság és a viharos mozgás érzetét. Egyfelől zajlik a történelem, bár fősodra valahol máshol van, másfelől a helyszín nem egyszerűen kötve van a helyhez, hanem valamiképp oda is van szögezve. Valahogy úgy, ahogy az előkelő muzulmán kereskedő, Ali Mutavelič hodzsa van a fülénél fogva oda-szögezve egy gerendához a híd közepén.

Ez az epizód is élesen megmaradt emlékezetemben. Ali hodzsa azért bűnhődik ilyen szégyenletes módon, mert az 1878-as okkupáció zűrzavarában a török szabadcsapat fanatikus parancsnokának szemébe mondja, hogy az ellenállás értelmetlen, mire „a valódi ellenséggel szemben tehetetlen” Karamanlija effendi rajta tölti ki dühét. Ali hodzsát végül a bevonuló osztrák-magyar csapat egészségügyi katonái szabadítják ki, ő azonban elborzad a vöröskereszttől: nem tudván, hogy az humanitárius jelkép, a hódítóként érkező, idegen vallás jelképét látja benne: „A hodzsa könnyein át, mint rossz álomban, nézte a katona bal karján a széles fehér szalagot, rajta a nagy és szabályos vörös keresztet. Csak láz-álomban lehet ilyen borzalmas és megrendítő látomása egy töröknek. Ez a kereszt ott úszott és ugrált könnyében, s mint hatalmas látomás, az egész látóhatárt eltakarta előle.” E sorok, érzésem szerint, azt a ritka pillanatot ragadják meg, amikor egy nagy író egyszerre *tud* valamit és *rájön* valamire; amikor színhely és történelmi tapasztalat együttes érzékeltetése az elbeszélői technikát is szemléletessé teszi; és amikor a térbeli horizont szűkítése vagy eltakarása valójában az írói látóhatár kitágítását jelenti.

Ez persze mostani, friss észrevétel, ez már nem a régi benyomások felidézése. Közben ugyanis újraolvastam Andrić regényét.

Az igazat megvallva, nem voltam annyira elragadtatva, mint húszéves koromban, első olvasáskor. Olyasféle érzésem támadt, mint amikor visszatérünk életünk egy rég nem látott helyszínére, amely szűkösebbnek és elhasználtabbnak mutatkozik annál a képnél, amely emlékezetünkben él róla. Elgondolkodtam rajta, miért van ez így. Miért látom negyvenöt évesen esetlegesnek és anekdotikusnak azt, amit húszévesen példázat értékűnek láttam?

Nyilván én magam is megváltoztam egy kevéssé. Ettől azonban tekintsünk el. Nem rólam van szó, hanem a regényről, az pedig nem változott. De megváltozott a világ, a regény helyszínének világa is, és ettől már nem annyira könnyű eltekinteni. A huszonöt évvel ezelőtti olvasó azt vette észre, hogy a *Híd a Drinán* eseményeire rávetül a második világháború árnya; a jelenlegi olvasó egy másik sötét árnyékkal, a kilencvenes évek balkáni háborúinak árnyával szembesül. Ettől a regény emlékmű-jellege (amely már a megírás idején is megvolt) kétségkívül felerősödik, ám ez egyben Andrić írói felismeréseit is erősíti. Amikor Daut hodzsának, a híd melletti karavánszeráj felügyelőjének eszébe jut, hogy földi sorsunk örökös harc a romlás, a halál, a mulandóság ellen, s hogy az ember ebben a hacban teljesen erőtlen, de arra ítéltetett, hogy a végsőig küzdjön, vagy amikor megtudjuk Huszein effendiről, a višegradi tanítómestertől, hogy könyveit jól elzárt ládában őrizte, melyet egykori tanítója, a híres Arap hodzsa hagyott rá (vagyis nemigen olvasta őket), és hogy krónikát ír a város fontosabb eseményeiről, „de mindössze egy kicsi füzet négy lapját írta tele, mert a legtöbb városi eseményt sem eléggé fontosnak, sem méltónak nem tartotta arra, hogy krónikájába följegyezze”: akkor Andrić valójában a regénybeli történetmondás feltételeire kérdez rá. Feltárja a krónikás – önmaga – esendőségét, mulandósággal szembeni gyengeségét, ám ugyanakkor távolságot is teremt tőle. Ez a távolság pedig az ő elbeszélői mozgástere.

Ám e távolság miatt egyfajta ridegség is érződik a regényben, a metonímia ridegsége. A *Híd a Drinán* talán a legmetonimikusabb regény, amelyet valaha is olvastam. Csupa illeszkedés, térbeli érintkezés, időbeli egymásutániség. Maga a híd is metonimikus képződmény: egyszerre szereplő és helyszín és időbeli folyamatosság. Igen sok helyütt elmondja róla a szerző, hogy kövei hézagmentesen simulnak egymáshoz, hogy pillérei a változatlanságot fejezik ki, hogy egészében véve jóformán természeti képződménnyé változott, és egygyé vált a tájjal. (Ellentétben a *Híd a Žepán* című korai elbeszéléssel, ahol: „Oldalról nézve a híd fehér, vakmerően hajló íve változatlanul magányosan, szinte elkülönözten hatott, és ámulatba ejtette az utasokat, mint meglepő gondolat, mely röptében ide-tévedt, és fennakadt a sivár sziklarengetegben.”) Ugyanakkor a híd nemcsak a Drina két partját kapcsolja össze, nemcsak Boszniát köti össze Novibazárral és Szerbiával (ami szintén metonimikus mozzanat), hanem a külső természetet is az emberi természettel. A kisváros lakói a hídon „keresztül” ismernek önmagukra, legalábbis ez derül ki az elbeszélő kérdéséből: „Vajon a kapu [a híd közepé – M. L.] alakította olyanná a višegradiakat, amilyenek a valóságban, vagy épp ellenkezőleg, a kaput gondolták ki az ő szellemükben és felfogásuk szerint?”

Éppen ezért a híd nemcsak metonímia, hanem szimbólum is; anélkül, hogy mágikus vagy természetfölötti mozzanatok fordulnának elő a regényben, a híd körül az idő folyamán összesűrűsödnek a (többnyire szerencsétlen) emberi sor-

sok, ő maga pedig kezdettől fogva a csoda képzetét kelti. Felépülésekor a kisváros „minden lakosa, még a legkisebb is, úgy érezte, hogy képességei egyszerre megsokszorozódnak, és ereje megnövekedett. Mintha valami csodás, emberfölötti vállalkozás az ő képességeinek méreteihez és a mindennapi élet határai közé szállt volna alá. Mintha az eddig ismert elemek: a föld, víz és ég mellett egy újabbat fedeztek volna föl. Mintha valakinek az áldásos erőfeszítésével még egyszer minden és mindenki számára megvalósult volna az egyik legnagyobb kívánság, az ősi emberi álmom: járni a vizek fölött, s meghódítani a térséget.”

Érdemes Andrić művét egészen röviden összevetni két német nyelven írt, XIX. századi munkával, Gottfried Keller *Seldwylai emberek* című novellaciklusával és Theodor Storm *A viharlovás* című balladisztikus kisregényével. (Andrić kitűnően tudott németül, valószínűleg mindkét művet ismerte.) A *Seldwylai emberek*ben majdnem ugyanúgy működik az elbeszélői tér és idő, mint a višegrad híd krónikájában, azzal a lényeges különbséggel, hogy hiányzik belőle a központi szervező mozzanat, amely egyszerre értelmezhető természeti, történelmi és jelképi mivoltában. Ez a tárgyi különbség műfaji eltérést is okoz: Keller műve novellafüzér, Andrićé (az epizódok novellisztikus kerekessége ellenére is) regény, még hozzá archaikus jellegzetességekkel rendelkező, ám nagy innovatív energiákat felvonultató regény. Storm művében megvan a központi szervezőelem, a tengerparti gát, melynek építése „harc a romlás, a halál, a mulandóság ellen”, és nem hiányoznak a külső-belső természet démonikus elemei sem (ezek érzékeltetésében Storm felülmúlhatatlan), ám hiányzik a történelmi dimenzió: több vallás, több etnikum együttélése, valamint közös együttélésük a mindig elnyomó és mindig (másféleképp) idegen hatalommal. Storm kisregényére, melyet korszakán belül igazi remekműnek tartok, nem vetülnek rá a huszadik század árnyai.

Úgy vélem, az írói munka fontos része a közös gondolkodás, az, hogy művei tanulmányozása révén megpróbáljunk együtt gondolkodni egy-egy régebbi írótól, megismerjük észjárását. Minden nagy írónak van egy vagy két igazi fortélya, amikor egyszerre *tud és rájön*; a többi a mesterség szabályainak alkalmazása, irodalmi tény (ahogy azt Jurij Tinjanov megfigyelte). Így tehát elolvastam Andrić többi regényét és elbeszélését is. Egy olvasói élménybeszámoló jócskán túlfeszítené a jelen írás kereteit, ezért mindössze azt a három művet említem meg, amelynek ismerete gazdagítja a *Híd a Drinán* jelentésrétegeit.

A *Travniki krónika*, amely a boszniai francia konzul szemszögéből mutatja be Napóleon korának három évét, viszonylag közel áll a XIX. századi (mondjuk: stendhali jellegű) nagyrealista regényhez: Andrić nagyívű, elmélyült korrajzot ad benne, és – ami egy regényíró tudásának igazi próbája – a szereplők személyiségének alakulását is folyamatosan érzékelteti. Továbbá érződik benne a személyes tapasztalat, az államát idegen közegben képviselő diplomata magánya. (Andrić Jugoszlávia berlini nagykövete volt 1939-től '41-ig, az ország lerohanásáig.) A *Híd a Drinán* történetmondása nem ad korrajzot, hanem, szintén egyfajta híd módjára, átível a korszakokon; a személyes tapasztalat pedig nemzedéki élményként jelenik meg, az első világháború előtti évek fiatalembereinek vitáiban. (Lehet találgatni, hogy vajon Glasinčanin vagy Stikovič a szerző titkos önarcképe, vagy inkább mind a kettő.)

Az *Elátkozott udvar* (eredeti címe: *Prokleta avlija*) című kisregény, amelynek

helyszíne és címszereplője az isztambuli gyűjtőfogház, még radikálisabban bá-
nik a térrel és az idővel, mint a híd-regény. A narrátor egy Petar atya nevű bosz-
niai ferences szerzetes, aki „tévedésből” vagy „félreértésből” két hónapot tölt a
fogházban, és itt ismerkedik meg a Kamill nevű fiatalemberrel, aki Bajazid szul-
tán öccsének, Dzsem hercegnek képzeletben magát. Petar atya, akiről megtudjuk,
hogy órásmester volt, tehát össze tudja illeszteni az időmérő szerkezet alkatré-
szeit, és tudja kezelni az idő folyamatosságát, mesélőként nem kerek, egész tör-
ténéteket, hanem töredékeket mond el. És: „Ezek a töredékek nem kapcsolódtak
mindig rendesen egymásba. Gyakran, miközben elbeszélését folytatta, megis-
mételte azt, amit egyszer már elmondott, máskor meg előreszaladt, s átugrotta
az idő jó részét. Úgy beszélt, mint akinek szemében az időnek immár nincs jelen-
tősége, és ezért másnak az életében sem tulajdonít sem az időnek, sem az idő ter-
mészetes folyásának valami nagy fontosságot.” Ugyanakkor megtudjuk, hogy
„az élet az elátkozott Udvarban tulajdonképpen soha nem változik. De változik
az idő, s az idővel együtt mindegyikünk előtt az élet képe.” Ennek lehetett tuda-
tában a Kamillt letartóztató hivatalnok is, amikor kijelenti, hogy a történelem
„még elmélgésre sem alkalmas tárgy, hát még tanulmányozásra”, és az ember
egzisztenciális kiszolgáltatottságának csak egyik – bár igen fontos – tényezője,
hogy a történelem iránti érdeklődés felkelti a totalitárius hatalom gyanakvását.

Itt is nyomon követhető, de közvetlenül tetten nem érhető a személyes ta-
pasztalat: Andrić, akárcsak Petar atya, ugyancsak két hónapot töltött, ugyancsak
„ártatlanul” a Gestapo foglyaként Konstanztban. (A kisregény alapkérdése, hogy
mit jelent az ártatlanság a totális és gonosz hatalommal szemben.) És még azt
sem tartom véletlennek, hogy Konstanztban ugyanaz a zsarnoki hajlamú Kons-
tantin császár volt a névadója, aki az Elátkozott Udvar városának, Konstantiná-
polynak is.

Andrić utolsó művében, a posztumusz megjelenésű *Omér pasában* a narrátor
csakugyan úgy beszél, „mint akinek szemében az időnek immár nincs jelentősé-
ge”. Ez csak kisebb részben magyarázható a szerzői szándék radikalizálódásával,
nagyobb részben az lehet az oka, hogy a regény töredék maradt. Jó néhány fejezete
vázlat- vagy jelzésszerű, sőt az is észrevehető, hogy fontos részek teljes egészük-
ben hiányoznak, továbbá a kidolgozott részeket sem csiszolta össze a szerző. Ezért
a regénynek nincs is főszereplője, pontosabban: minden (kidolgozott) epizódban
más-más személy lép elő főszereplővé; és épp ezek az előlépések a regény íróilag
legérdekesítőbb mozzanatai. Andrić elbeszélői tudása – talán az egész életmű-
ben – itt a legintenzívebb. A regényben kibontakozó élettörténetek szekvenciái ar-
ról győzik meg az olvasót, hogy az író (nem a narrátor!) univerzális tudást vonultat
fel minden egyes mondatában, ugyanakkor az epizódok enyhén szólva nem zök-
kenőmentes illeszkedése ezt a tudást újra meg újra viszonylagossá is teszi.

Azáltal, hogy egy-egy szereplő vagy szereplők egy csoportja hirtelen felra-
gyog, mutatva a jellemek sok-sok színárnyalatát és az életmozzanatok kimeríthe-
tetlen gazdagságát, az elbeszélő mélyreható elemzéseket ad, ám a szövegrészek a
maguk elkülönültségében mégis összefoglaló jellegűek. A korrajz nem terjed ki a
narráció egészére, mint a *Travniki krónikában*, hanem minden szövegrész külön-
külön alkotja meg az időhöz (azon belül a regényben ábrázolt korszakhoz) való vi-
szonyát. A dalmáciai születésű, renegát Omér pasa 1851-ben érkezik Szarajevóba,

hogy ráncba szedje a bosnyák oligarchiát; ennek a körülménynek bizonyos epizódokban van jelentősége (például amikor a török szolgálatba állt magyar és lengyel emigráns forradalmárok züllésének leírását olvashatjuk, amelyben a „hitehagyottak” seregszemléjét kiegészíti az általuk fogyasztott italok hosszú felvonultatása), más részletekben az idő múlása térbeli képződménnyé alakítja a szereplők egymáshoz való viszonyát: „A képzelet működni kezd, a valóság táplálja, a suttogás lángra lobbantja, a félelem alátámasztja és terjeszti azt, amit a képzelet megteremtett.” És: „Így egyre szorosabbra fonódnak a gyanakvás, az ellenszenv és a félelem szárai a két különálló világban élő, de egy völgykatlanba szorult emberek között.”

Az *Omér pasában* a képzelet és a valóság egymásba mosódása, egymást erősítő feszültsége van kielezve a végletekig. Érdemes összevetni a részegeskedő emigránsok politikai ábrándjait az Omér pasa portréján dolgozó horvát festő terméketlen küszködésével. Emitt: „A žilavka [erős mostari bor – M. L.] feloldott minden gátlást bennük, felgyújtotta képzeletüket, a képzelet és a valóság közé új, csodálatos hidat vert. [...] És most mindenki úgy sétálgatott itt, mint a saját kertjében, egy végtelen kertben, melyet a képzelet teremtett abból, ami létezik és nem létezik, ami valaha volt és többé nem tér vissza, ami sohasem volt és nem is lesz soha. [...] S e csodás mesékből összeálló háborgó tenger közepette időnként, mint valami sziget, felmerül egy-egy éleselméjű, hajszálpontos megjegyzés.” Itt a képzelet és a valóság viszonya nem egyéb, mint metafora és metonímia viszonya. Andrić metaforákat, még hozzá elcsépeelt metaforákat használ, ám ezek révén valóságos fogódzók, metonimikus térbeli alakzatok jelennek meg a részeg tisztek előtt: híd, kert, sziget.

Ezzel szemben a „valóságos” művészeti feladattal birkózó festő előtt, aki „egyre jobban elmerült a művészet világában, melyet mélyen átértzett és világosan látott, de nem tudott átfogni, még kevésbé sikerült úrrá lennie rajta”, éppen a tér válik iránytalaná: „De mihelyt ennek a valóságnak egy meghatározott darabkáját kellett kiválasztania, az a valóság lassan elhomályosult, összekuszálódott, eltűnt a tudatából, és kicsúszott a keze közül, érthetlenné és elviselhetlenné vált.” Andrić portrék sorozatából akarta felépíteni az *Omér pasát*, vagyis a potrifestő dilemmájának elemzésével azt folytatja, amit a híd-regényben krónikáiró Huszein effendi szerepeltetése révén kezdett el: a történetmondás keretfeltételeit azáltal dolgozza ki, hogy radikálisan rájuk kérdez.

Az *Omér pasa* felől nézve a *Híd a Drinán* legfőbb téje éppen ez: képzelet és valóság, metafora és metonímia, szimbólum és allegória, balladai és politikai narratívum viszonya. Ez a viszony részben ellentétes, ám részben kiegészítő jellegű. Az elbeszélő azáltal tudja leleplezni az epizódok románcosítását, hogy ezt a románcosítást látványosan elő is mozdítja, vagy összekapcsolás révén (például az ördög dukátjáról szóló epizódban: „A Milan Glasinčaninról szóló meséhez még egy másik sors meséje is kapcsolódik, s ennek a vége is a kapuból indul el”), vagy az idő előtti költői megformálás próféciaivá alakítása révén (például a szépséges Fata Osmanagić azért ugrik le a hídról, mert „minden nemzedékben egy-egy lány valahogy bejut a mesébe és a dalba”, és a róla szóló dal nemcsak elszigeteli, hanem jó előre el is siratja).

Végül is arra kellett rájönnöm a *Híd a Drinán* újraolvasása közben, hogy az íróilag megformált „igaz történet” igaz volta (ami nem azonos az esztétikai, lé-

lektani, történelmi stb. hitelességgel), nem a realitásból, hanem a fikcióból ered. Ahogy Andrić mondja: „Ezekben a legtöbbször kiagyalt mesékben a hihetetlen események látszata és gyakran koholt nevek álarca alatt a vidék, élő emberek és réges-rég letűnt nemzedékek valóságos, de el nem ismert története rejtőzik.” Ebben az értelemben szeretnék magam is „valami ilyesmit” írni: igaz történeteket és füllentéseket, amelyek „igazabbak minden igazságnál”.

Éppen ezért nem is baj, hogy új találkozásom a višegrad-i híd krónikájával kevesebb lelkesedést váltott ki belőlem, mint a huszonöt évvel ezelőtti első olvasás. Feltámadó kétségeim ösztönöztek a teljes írói szándék megértésére, és ennek révén szembesülhettem ezzel az illeszkedések és elhatárolódások által jelölt írói mozgástérrel, melynek közepén a híd, akár csak Kafka kastélya, maradandó jelkép: a világ jelképe. Vagy legalábbis a mi világunké, a középnek mondott európai peremvidéké.

Budapest, 2004. április

Fúga

kelet felől az utca vászna
megtörve hull egész a tengerig
opál az esti ég kormolt üveg
a tűnő kékben megmerítkezik

kelet felől az utca vászna
mintha ostrom hírét keltenék
a tenger habzó tükre torpan
tömött sorokban meg-megáll az ég

ázott felhők szürke ólma rogyjan
meg sem kérdezve már miért
tűnő kékbe hullva hangja csattog
hány rendnek kéne megfelelni még

falanxba záró roskadt házfalak
kelet felől az utca vízbe hull
riadtan szökken köztük át az ég
futása ónos víztükörbe fúl

tömött sorokban minden téridom
mintha ostrom hírét keltenék
mert mindegy nem kérdi már miféle
rendnek kéne megfelelni még

zúgó vizek száz éle mélyazúr
falanxba záró roskadt házfalak
opál az esti ég tompán remeg
házak között riadtan átszalad

hányféleképp ölelhet át a víz
négy fallal határolt tömött teret
helyszűkében zsúfolt tiszta vásznat
fog össze így présként a díszkeret

mintha ostrom hírét keltenék
vizek körtánca kéken súlyosul
présnyi térben házak íve roppan
zúgó vizek száz éle mélyazúr

Aszterión háza

*Az álarcom tesz mássá, mint a többit.
A bronzgyapjútól izzadt férfitestem.
A kettős fejszék templomában élek.
Pasziphaétól, a Fénylőtől születtem.
Egy lélek sincs ebben a parti házban.
Egy lélek sem moccan ebben a csendben.
A tenger fénye szempár indigója,
Ha titkos hódolóját éri tetten.*

*Egy lélek sincs ebben a parti házban.
Itt minden nap vasárnap délelőtt.
Körül tücskök, cikádák és kabócák,
Hamuszürke aszfodéloszmezők.
Izzó mezőkön hallod, hogy dalolnak?
Alszol? Belep a Nílus-parti gyász.
Az egyedüllét még csak nem is furcsa.
Illetve egy ideje megaláz.*

*A bejárat mellett fáklyák lobognak.
Remeg a láng, és messze száll a korma.
És görbe sarló a nappali Hold,
Vagy égre festett tengeri uborka,
Mit véres tajték sodort oda épp.
Hallod, a Nílus partján hogy dalolnak?
Vonyít a sokaság macskazenét,
Lantszóra tegnapot temet a holnap.*

*Nem ismerem a csóvák gondnokát.
Ha arra járok, sosincs senki ott.
Falragasz élteti Mínósz királyt,
S eszembe juttatja: apám vagyok.
Nincsenek tükrök. Nem koptatja láb
A tróntermet. Gipszlépcsők háza hív.
Csatorna nélküli fürdőszobák.
Balzsamozókádakban tetteid.*

*A falon színpompás lázálmaink.
Felkínálom a holtak trónusát.
Kecses mozdulattal elfogadom.
Így kívánja a játék meg a láng.
Kőéren cerkóf, zsurló-énekek,
Delfinek, pávák és haláltusák.
Alszol? Az útvesztőben félsz kering.
Vörös fonál. Valaki erre járt.*

*Valaki jön, hogy eljártsszon velem.
A néptelen nekropolisz urát
Követi botladozva zezugon,
Koromszagú, sötét pincéken át.
Hogy többre nem telt tőlem, megvisel.
Szavak, szavak... Minden bújócska volt.
Az önzetlen megrémített. Elég.
A hullára tegyetek vadkaport.*

Európé elfordul

*És hótak új világok, s én elmentem velük,
Mint ahogy a kedvesnek mondja az ember, mennyire kívánlak s milyen régóta.
Ő felleggé változott, alászállt égő tudatomra,
Utána pedig akár a gumiabroncs, oly nehéz volt a lelkem,
Mert az ártatlanság ellensúlya a tapasztalás,
A tapasztalatból azonban nincs visszaút.*

*Evoé! Előre a bálba, kezdődjön az alapok felszaggatása,
Bakkhánok, jertek, romboljuk le a tettet!
Szaggassuk miszlikbe, apró darabokra,
Hadd tudja meg mindenki, miféle büntetés vár
Az ellenszegülő nagyokosra, aki megmalmozza a végzet
Futását, cinkkel hamisítja a kártyát, mint egy saroktelket,
Kisajátítja a véletlent! Ha a mérhető változik,
Mindenkinek nyög – de ha a mérhetetlen? Mire épít,
Aki alól, gyorsan lappadó fövenypad az árban,
Kimosódik az eredettörténet szilárd hitele?
Apollón papjai elkockázták a jövőt.
Romboljuk le a várost. Semmi sem igaz itt.*

Kik a mi hőseink? Odüsszeusz?
Vénülő szarházi: tíz évig nem mert a feleségéhez hazamenni,
Összevissza hazudott, hol tartóztatták, kivel kellett maradnia és miért,
S amikor mégis, lemészárolta a hasonszőrűeket féltékeny rohamában,
Végül pedig felakasztatta a takarítónőket, akiket ő hagyott kielégítetlenül.
Csecsemő Asztüanaxot, Hektór fiát is ledobatta Trója faláról,
Nehogy kalamajkát okozni felnövekedjék. Dicsérlek, henteslelemény!
Hát Thészeusz, sokszor-megénekelte?
Athén erényes baglya, hulláról hullára lép,
Ariadné, Phaidra, minden elhagyott szeretője ugyanúgy leng a kötélben;
de a Minoidák
Királyi háza e lepukkant dögevőnek, ki a pusztuló birodalomból
Történetekkel tért meg, mit se köszönhet; s a következmény is
Merő hazugság. Rávall a kudarc. Ó, hatalom!

Meguntam köztetek.
Visszamegyek régvolt Föníciámba,
És újrakezdem. Nem érdemlitek
Nevem; visszavonom, mit néktek adtam –
Itt maradtok a név-nélküliségben.
E földrész fél-pogány és fél-keresztény:
Túrhetetlen, de igaz, hogy valótok
Az adottra szűkült, s a lehető
Kisajtolta magából, mint a mustot;
Törkölyön öklendtek, ti átkozottak.
Európé elfordul tőletek,
S hogy átkeljen, nincs szüksége bikára,
Melynek csak engedett. Lépte szökell
Habok taróján, Atlantisz felett,
S a folytatásból végleg kimaradtok.

ZALÁN TIBOR

Marosvásárhelyi firkák

Szállás

*Gesztenyék ütik a tetőt
Kommandósok Briganti
verőlegények*

*Kopogtatás
amit senki sem ért
Kopogtatás
Amihez senki nem érhet*

Az ősz

*Marosvásárhelyen
elért az ősz
tovább már nem
nősz súgta cinikusan*

*Elrepedt üveglapra
pereg a fogam*

Betegen

*verejtékezve
keresem kezem
Marosvásárhelyen*

*Ablakon túlról bevigyorog
valami arc – merő vér és homok*

A csepp kimerevítése

Széljegyzet Szilágyi Nándor fotójához

*átjár a fény a kristály
éjén és felébred ami nem
volt még ébren soha
és aludni tér a megérintett
idegen lét mi
nem aludt még soha el
átvágok életem
megmaradt parcelláján
fogy a levegő léptem nehezül
távolabb a kerítésen
holló ül füttyörészget
vígan lóbálja szárnyát
közeledem feléje miközben
tudom hogy egyre távolodom már*

Főpróba

*A zsinórpádlás
felett madár száll át és
megtörténik a
vágyott és a rettegett
találkozik a csönddel*

Ipse dixit

*A föld vére sár
A sár vére város
A város vére ember
Az ember vére Isten
Az Isten vére semmi
A semmi vére visszhang
– hullongás az öröklétben*

4 + 2

ZALÁN TIBOR ÉS A MAGYAROS VERSMINIMUM

Régóta tapasztalni hittem, hogy a tartalmak, a tartalmaink nem oly fontosak: mint az étel, csak keresztülhaladnak rajtunk; az eszmék már valamivel tartósabbak: mint a nők, itt vannak akár évekig, majd eltűnnek, hogy a helyüket az eszmenélküliségnek vagy új ideáknak adják át. De a formák hűségeseek. Bármilyen rettenetes, tudható, hogy a forma és a nyom szilárdabb állagú, mint mi, a formaadók és a nyomhagyók: forma és nyom nem tűnnek el velünk, vélhetőleg azért nem, mert más a létmódjuk. A szavak létmódja a nyomban pedig egy harmadik létmód: halálunk után is fennmarad néhány szavunk (talán), de ezek képesek idővel kopni, elöregedni, kiüresedni, félúton az élet és az örök dolgok között, inkább az élet és az elmúlás együttesére hasonlítva, csak hosszabb étellel, hosszabb agóniával. E – lehet, hogy hamis és naiv – belátások birtokában és némi korábbi eszmetörténeti hűtlenkedés után most lelkesen és örömmel térek vissza a formák vizsgálatához.

Idén jelent meg a Kortárs Kiadónál Zalán Tibor verseskötete: *dűnnyögés, félhangokra* a címe (és hadd teszem hozzá, igen esztétikus kiállításban, kemény borítóval, Kovács Péter finom és félelmetes grafikáival vehetjük kézbe). A kötet feltűnően egynemű: ebből a szempontból kicsit olyan, mint a kizárólag szonetteket tartalmazó gyűjtemények formai egyneműsége. De az ebben a kötetben olvasható versek éppen nem szonettek, hanem, ha tetszik: anti-szonettek. Rövid költemények vannak itt, 13 blokkba vagy alciklusba csoportosítva. Nos, fontos vonás, hogy az egyes verseknek nincsen címük (így aztán tartalomjegyzéke sincs e könyvnek: mintha a címek holmi tartalomra utalnának, a címnélküliség tartalomnélküliségre; ugyan már). Ezért a továbbiakban, amikor valamely szöveg helyét meg kell adnom, eljárásom a zárójelbe tett Z. T. + oldalszám lesz. Ami pedig az egyneműséget illeti, a 233 költemény csupán négy alakzatban jelenik meg. Vannak a kétsorosok, aztán a kettő plusz kettesek, a négysorosok és – mintegy megkoronázva ezt a lépcsőzetes építkezést – a négy plusz kettesek. Ebben a kötetben Zalán Tibor a legkisebb pozitív és páros egész számok konok híve (vagyis elvszerűen zárja ki a legkisebb pozitív egész, de páratlan számokat, a prím számokkal meg nem is törődik, szegényekkel), és gyanítom, meg lehet mondani, hogy miért. A műfaj- vagy formateremtés okán. És ha ezek a számok összetartozó rimes verssorok mennyiségét jelölik, világos, hogy a párrímes magyar vers minimumáról van szó (ez a kétsoros mű), és a minimumhoz közeli, e minimumból építkező költészetről (2 + 2, 4, 4 + 2). Kedves olvasóm, hidd el, rendkívül fontos, hogy Zalánál mindig és csak a párrímekekről van szó (hiszen egy *abab* vagy egy *abba* négysoros akár szonettkezdet lehetne: az *aabb* például – a klasszikus megkötések felől – lehetetlen kezdet egy szonettben). És a magyar versminimum, a kétsoros, valamint az ebből szerveződő, minimumhoz közeli alakzatok léte, természete, a csonkának vélhető egész kérdésköre a nagy tét, az igazi poétikai tét; ebből, de csak ebből a kötetből e problematika kibontható.

Mivel nem kívánok foglalkozni? Zalán Tibor szövegeinek idézetes, torzítottan idézetes

alakításmódjával, vagyis a szövegek közöttiség (az intertextualitás) működésmódjával. Pedig a verseskötetről és -ből szinte ordít ennek a fontossága. Már a címlapon a négy szó betűalakjai (Zalán Tibor dűnnyögés, félhangokra) kétféle színben mutatkoznak, a „tíbor” és a „dűnnyögés” feketével (jó, tudom, a fekete nem szín), a „Zalán” és a „félhangokra” vörössel. Ugyanígy a versszövegekben sorok és felsorok narancssárgák, a többi fekete. Ami a néven keresztül történő utalást illeti, mindössze négy található a kötetben: Gumiljov, Huszárik, Pilinszky, valamint a József név, aki könyvsátrakat ácsol (Z. T., 47., 57, 105. és 106. p.). Azért az megjegyzendő, hogy az *egyenes* és a *torzított* idézet szorosan összefügg a forma egész kérdéskörével, a rímelés alakításával (mint látni fogjuk, gyakran suta rímek vagy nem-rímek állnak a rímek *helyén*: rímárnyékok). Milyenek ezek a torzított idézetmorsák? (A kötetben sárga betűs szavakat kövérrel írom.) Példa az 57. oldalról:

*Perdül a vaskocka és hatos
Vágóhídig a kettes villamos
nedves szemű lovakat szállít
A kerítés vasán lóg Huszárik*

Jól látható itt a törmelékyszerű idézet, mely kontaminálja a József Attila-i vashatost a kocka bizonyosságával, hogy átvigye ezt Pestre, megmaradván a VIII. kerületben, de úgy ám, hogy az én olvasatomban a 6-os és a 2-es a 4 + 2 számai (és ezzel a szám-elvű értelmezéssel ezt a négysorost, mert a teljes szöveget idéztem, egyben magamhoz is rokonítottam, mint az idézet eltorzítása magát az idézetet: van valami, ami mögött van valami, ami mögött van valami). A pontosság miatt jelezni kell, hogy nem minden sárga betűs idézetatom való József Attilától: a „*könyvek által ment persze lefelé*” Vörösmarty–Zalán, az „*Őn megszólít versemnek hőse / bírhat lenni*” Babits–Zalán, a „*félig szítt cigarettát kap fel*” Radnóti–Zalán, az „*Az vagy neki mi tesztnek a pont*” Shakespeare–Zalán, az „*elviszi mind az úr aki Illés*” Ady–Zalán, az „*Elhamvadtt szemünk fekete széne*”, ha jól emlékszem, Alexandriai Szent Katalin legendája–Zalán. De a legtöbb, majdnem az összes citátum József Attila–Zalán. S hogy mennyire kétszerzősek ezek a szavak, mi sem mutatja jobban, mint hogy vannak olyan idézetes sorok, melyekben az idézetszilánkot nem emeli ki szín, s ezért joggal gondolhatjuk, hogy egyenesen Zalán. Az is, nem is. Például ha ezt olvassuk: „*Mért nem emel fel valaki végre*”, olvashatnánk így is: **Mért nem emel fel valaki végre*. A mások felrobbantott költeményeinek repeszdarabjai belesimulnak a verseskötet egyetlen hangnemébe.

Nos, én nem fogok írni ezekről a bonyolult és jobbára finom intertextuális kapcsolódásokról, a torzítás átértelmező irányultságáról, egyszerűen azért, mert ez igazi irodalomtörténeti feladat volna. Márpedig az ember ne beszéljen olyasmiről, amihez nem vagy alig ért, hagyja a jobbakra. Kizárólag formátörténeti és fájdalomelméleti megjegyzéseket teszek, e két területről ugyanis erős képzetem van.

Bizarr, formátlan, alakatlan írást szeretnék írni, és olykor bizony unalmasat, kedves jó Olvasóm. Olyan értekezői formáról álmodom, amely keverni képes az anyagbemutatást, a formaelemzést, a problémavázlatot; olyan értekezői formáról, amely helyet ad olykor megengedhetetlenül laza, olykor kényelmetlenül szigorú megfogalmazásoknak; olyanról, amely lehetővé teszi a személyes kommentárokkal tűzdelt katalógust és átellenben a szeszélyes „magyarázatot”, melyben egymás mellé kerülhet a szövegek mögötti (költői) tapasztalat és az én – amúgy teljességgel lényegtelen, mert szinguláris – magántapasztalásom.

A legfontosabb: a vizsgálandó verseskötet számomra alapvető költői leleménye, a formateremtés. Állításom az, hogy *ami a forma alatti és műfaj alatti volt eddig a magyar költészet-történetben, azt Zalán Tibor a forma és a műfaj rangjára emelte*. Ugyanis nem minden költői

alakzat egyszersmind forma is. Lehet tudni, és ezt majd demonstrálni szeretném, hogy az alakzattípust Zalán József Attila költészetében találta meg. De egyrészt ott nem formaként, másrészt nem műfajként hevert: valljuk be, az, hogy „töredék”, nehezen gondolható el műfajnak (és itt most az úgynevezett romantikus töredékeket mint műfajt hagyjuk ki a képből: ezeket én szívesen keresztelném el intencionált töredékeknek – mert nem csak a romantika korszakából ismerünk ilyeneket –, vagyis olyan szövegek ezek, amelyek akként teljeseek, hogy szándékoltan, akaratlagosan foglalják magukba a töredékesség jegyeit, a töredékesség látszását avagy a töredékesség illúzióját). Stoll Béla szép szavával élve, vannak a „törmeléksorok” – nos, ez nem igazán műfaj. Zalán Tibor felfedezte a töredékekben, a törmeléksorokban a formaelvet (a maga zaláni formaelvét), felismerte ennek irányítottságát és irányíthatóságát, majd elnevezte *dünnyögés*nek. A dünnyögés mint ilyen most és nála megszületett költői műfajként áll elő. És akkor úgy gondolom, egy műfajhoz tartozzék egy vagy néhány alakzat, de ne nagyon sok vagy ne bármilyen, hogy létrejöhessen a műfaj és a formái közötti emberies hűség. S ha ezeknek az alakzatoknak idővel reprezentatív formája (formái) kipörög(nek), akkor erős kötés szövődik műfaj és formái között. Zalán Tibor ezt a konnotációt is megteremti. Ismétlem, a kiinduló anyagot József Attila töredékei adták, de rendkívüli éleslátás és hosszú út kellett ahhoz, hogy e nyersanyag ürügyén a dünnyögések megszülessenek.

Ismétléssel erősítem föl azt, amit már érintőlegesen említettem: a rendezetlen és elemeit tekintve esetlegesen előállt töredékek és törmeléksorok halmazában Zalán Tibor *formaelvet* talált meg. A dünnyögés formaelve nem egyetlen, hanem és csak négy alakzatot emel formává: a páros rímű kétsorosot, a páros rímű 2 + 2 formáját, a páros rímű négy-sorosot és a páros rímű 4 + 2-t. Ami számos kizárást, szisztematikus rostálást követelt meg, ha úgy tetszik, konzekvens kiiktatását a páratlan számoknak. A dünnyögés ne haladjon meg a hat sort, ne legyen egysoros, ne legyen háromsoros (vagy 3 + 3) vagy quinzain (öt-soros), de még 2 + 4 sem legyen, és mind a négy forma legyen szigorúan párrímes! Vagyis költőnk kizárásokkal és beemelésekkel szisztematizálta a műfajához tartozó formák körét, ráadásul e formák belsőleg – a párrímelés közös mivoltán keresztül – mélyen összetartoznak, egy kupacba bújnak, mint a különböző életkorú testvérgyerekek. A forma felfedezésében a kizárások legalább annyira lényegesek, mint a formává emelendő alakzatok kiválasztása, szisztematizálása és a szolidaritás velük. Ráadásul Zalán a maga gyakorlatában a rímes és ütemhangsúlyos magyar versrendszer valóban végső alapjáig ment le, a kétsorosig, hogy innen kiindulva másfelé építkezzen, mint ahogyan az a XVI. századtól kezdve költészettörténetünkben megszokott. De erről majd később.

Nos, a továbbiakban bemutatom és áttekintem a *dünnyögés, félhangokra* kötet formaépítkezését, megmutatva azt a rendezetlen kiinduló anyagot, amit e tekintetben József Attila a maga „rövid” verses alakzataival kínált. Mivel az 1 a legkisebb pozitív egész szám ugyan, de páratlan szám, Zalán Tibor verseskötetében egysoros költemény nincsen. Azért nincsen, hogy a saját szisztematizálását végig tudja vinni, meg tudja teremteni. Az egysorosból ugyanis nincs továbblépés: elvileg tetszőleges számú egysorosot írhatunk, elvileg még olyan költeményt is, amely csupa egymástól független, elszigetelt egysorosokból áll, de egy ilyen költemény metrikai szempontból kaotikus, széteső lesz, minden formai kohézió nélküli, hiszen az egyes sorokat formálisan nem köti össze semmi (míg tartalmi-gondolati szempontból összekapcsolódhatnak). Egysorosokból is lehet költészetet csinálni (legjobb példa erre Weöres Sándor), de rímes költészetet nem. Mivel itt a magyar költemény minimumának kereséséről van szó, ráadásul sorroncsok beemeléséről József Attilától (előbb roncsolni kell, s aztán beemelni), szerintem érdemes megnézni az egysorosok anyagát nála. Rövid és az egyes tételeket olykor szubjektív kommentárokkal kísérő katalógust készíték tehát, nem a vers, hanem a költemény minimumához közelítő szövegek listáját (csak közelítő, mert az általam ismert legrövidebb költemény, egy fran-

cia szerző munkája így szól: T, s azért az alábbi verssorok ennél hosszabbak). E katalógus szövegbázisát a következő kiadás adja: *József Attila összes versei*. A szöveggondozás Stoll Béla munkája. Negyedik, bővített kiadás, Osiris Kiadó, Budapest, 2003. A Stoll + oldal-szám megjelölés erre a kiadásra vonatkozik.

Kiszolgáltatott, magányos egysorok:

Bár a különböző költészettörténetek ismerik a monosztichont, az egysoros verset, a rímes-szótagszámláló, ütemhangsúlyos (és zömmel strofikus) magyar költemények esetében az egysorosok nem érik el a metrikai minimumot. Míg egyetlen hexameter vagy egyetlen pentameter a sor belső, prozódiai szabályozottsága alapján egyértelműen verssorként ismerhető fel és identifikálható (gondoljunk erre: „Irgalom, édesanyám, mama, nézd, jaj kész ez a vers is!”), s míg a legtöbb esetben a cezúra és más apró jegyek miatt egy magányos alexandrin is több-kevesebb biztonsággal alexandrinnak nevezhető, a – fogalmazunk durván, de egyértelműen – „magyaros” versrendszerben írott egyetlen sor metrikai támpontot nem, ritmikai támpontot roppant keveset ad. Az ilyen egyetlen verssor miként ismerhető fel verssorként? Nehezen. Azért nehezen, mert bármilyen szó sor lehet verssor, hiszen a verssor általában többen vannak, vagyis a sorok által kiadott költeményegész az egyes sorokat verssorként határozza meg: bármely egyetlen verssor mondhatja, hogy verssor vagyok, mert a körülöttem lévő verssorok verssorként ismernek engem. És ezen felül mi, verssorok kiadunk téged, költeményegész, te viszont ismerj el minket verssoraidnak (ez nem a hegeli úr–szolga elismerés, hanem kölcsönös elismerés, egyenrangú felek – sorok és összességük – egymást minősítése). Ám azért – ha ez az elismertség hiányzik – vannak az elszigetelt verbális megnyilatkozásokon belül olyan elmosódott vagy halvány jelek, amelyek segítenek a döntésben. Hogy Szigeti Csaba Összes Költői Művei egyik publikálatlan monosztichonját közreadjam: „A Szondi utca – Bajnok utca sarkán”. Így szól a teljes költemény, se előtte, se utána semmi; nos, az még számomra is halvány érv, hogy 5/6-os tagolódású tizenegyest szereztem volna. De azért, ugye, Éva, jambizáltam itten, vagy bimetrizáltam vagy szimultaneizáltam vagy mit csináltam!, szóval ritmikailag talán igazolható a sor verses státusza. De a világtól (verssor-környezetétől) megfosztott, árva, magára hagyott, a semmibe kitett sor, amelyet más sorok nem ismernek el verssorként, azért ‘költeményes’ szöveggént érzékelhető a mindennapi szóhasználattól nagyon távol álló szóanyagából is, olykor pedig segít a kéziratos szöveggörnyezet, amin belül megjelenik. A pontos és helyes öndefinícióhoz nem kell mindig az olykor oly hazug külső ítélet. Az ilyen egysorosokról – kivéve a költő által költeményeknek nevezett monosztichonokat, ahol a költeményes státuszt lényegében a szerző autorizálása alapozza meg – joggal tehető fel, hogy verscsírák. A töredék szót ebben az összefüggésben azért nem használom, mert a töredék – véleményem szerint – valamilyen egésznek is része, töredéke: igen sok régi magyar költemény ebben az értelemben maradt ránk töredékesen; valaha egész volt, teljes, de mi már csak részlegesen ismerhetjük. Vagyis a töredék az egészből megmaradt rész, egy csonka szobor, egy avar ivócsésze darabja, néhány hangból álló zenei emlékfoslány, egy korábban eltépett levél darabja, csonkolt fotó a számítógépben. A verscsíra ennek fordítottja: olyan kezdemény, amely sohasem kerekedik ki, soha nem lesz teljes; *ígéret* valaminek a későbbi meglétére, ami kibogozhatatlan, bár létező okok és motivációk miatt sohasem áll elő; örökre megmarad egy meg nem valósult *lehetőség* egyetlen sornyi, szívszorító nyomának. Ha fájdalomelméleti területre szeretném átvinni ezt, a szövegkiadó Victor Eremita könyvére kell utalnom: szerinte „ha valóság szakad meg, akkor a törés sokkal átfogóbb, minden idegszál szétroncsolódik, és a törés mint törés önmagában teljes; ha lehetőség szakad meg, akkor a pillanatnyi fájdalom talán

nem oly nagy, ám ugyanakkor gyakran megmarad utána valami egészben maradt és sér-
tetlen kis kötelék, ami állandó alkalom lesz a fájdalomra.” (232. p.) Van, ugyanakkor,
hogy valóság és lehetőség egyszerre szakadnak meg. Az ilyen egysorosot *abszolút egysoros-*
nak nevezem.

Az ilyen egysoros ugyanakkor poétikai szempontból beszövedik rokon jelenségek
hálójába. Mert létezik egy érdekes jelenség a modern (tehát nyomtatott vagy nyomtatásra
szánt) „teljes” költemények testében is. E jelenség nem József Attila-i, megtalálható Kosz-
tolányi Dezsőnél, Tóth Árpádnál és másoknál. E jelenséget *relatív egysoros*nak nevezem.
József Attilánál feltűnően gyakori, hogy a strofikus vagy szabadverseit, a költemény egé-
szét formailag szabályozó megkötést megbontva, egy (vagy két, és egyetlen esetben, *Az
őrült hajótörött* című korai vers végén – három) tipográfiaiilag különválasztott sorral zárja.
Gyakoribb a zárás, de olykor így nyit is, mint például a *Tanítások 1., 3., 4., 6., 9., 15-*ben.
Van olyan költeménye is, ahol a nyitás és a zárás egysoros, egyébként ugyanaz a sor, me-
lyek viszonylag hosszú, nem strofikus tömböt kereteznek.

Az egysoros zárás talán legszebb példája a *József Attila* című rövid költeménye 1928-
ból, emlékszünk, úgy kezdődik, hogy „Vidám és jó volt s tán konok, / ha bántották vélt
igazában”. És egy a verstestre visszarímelő, de attól üres fehér sornyi szünettel leválaszt-
ott sorral zárul: „no de hát ne búsuljatok”. A relatív egysoros odatartozik a versegészhez
és el is különül tőle, mint a nász- vagy a temetési menetet követő, de tőlük kissé elmaradó
ember: társas társiatlanság.

De nézzük az abszolút egysorosokat, időrendben!

1.0. Abszolút egysorosok

1.0.1. A legkorábbi egysoros vers akkor egysoros, ha különválaszthatónak gondoljuk az
ófrancia *ballade* (ballada) szövegtestét, vagyis a többnyire három versszakot és az *envoy*-t
(az ajánlást).

BALLADA

Vizcsepp az ég, viszi a szél

Ajánlás:

Legalább N. A. sejtse meg

Ki izlelő nyelven beszél

E gorgonzola-versemet

Ugyanis ezzel az a gond, hogy ha képzeletben töröljük az „Ajánlás:” szót, akkor egy *abab*
szerkezetű, hagyományos quatrain, egy József Attilánál (is) gyakori alakzatot kapunk, s
ekkor e szöveget át kellene tenni a négysorosok katalógusába, onnan pedig kidobni, mert
ez nem párrímes négysoros. Hogy e költemény egy- vagy egy plusz három- vagy négysor-
os, alig eldönthető, mert mind a három formaolvasat védhető, s egyik mellett sem szól-
nak a másik kettő melletteknél súlyosabb érvek. Nem tudom azt sem, hogy Stoll Béla –
nekem persze tetszik a megoldása – miért a ‘teljes rangú’ költemények közé sorolta, hol-
ott az ajánlás miatt a rögtönzések között is helye lehetne. Csak reménykedem abban,
hogy ő az egysoros költemény (+ hozzá igazán szervesen nem tartozó ajánlás) koncepció-
jának a híve, s az egysor szerintem valóban teljes jogú költemény (Stoll, 376. p.).

1.0.2. *A tó jegét kásás hó fedi*

A kiadás szerint 1931 és 1933 között keletkezett, és a [*Tájvers-töredékek*] egyik darabja (Stoll, 391.). Tájvers-töredékekről természetesen csak akkor beszélhetünk, ha előzetesen valószínűsnek gondoljuk el a tájversek csoportját vagy műfaját vagy genre-ját József Attilánál.

1.0.3. *Három vak holló kerengett a fán*

A kiadás szerint e sor 1937 október–novemberében készült (Stoll, 518. p.)

1.0.4. *Nem találok szavakat magamra,*

Ez – szerintem – a legszebb egysoros; magára maradását vagy magányát önmaga jelenti be, a keltezetlen töredékek között található, igen kései (Stoll, 527. p.).

1.0.5. *ugy eltűnt, mint a bolha*

A rögtönzések blokkban található (Stoll, 604. p.).

1.0.6. *Jó ára van a szép magyar ökörnek*

Szintén a rögtönzések közül való. E sornál érzem a leginkább azokat a nehézségeket, melyeket valamely rövid kijelentés verssorként való identifikálása vet föl (Stoll, 604. p.).

1.0.7. *Hol a miniszterelnök, aki nemrég*

Tényleg, hol van? A sor a rögtönzések csoportjában olvasható, és igen sajnálatos, hogy nem lelt a folytatására (vagyis sajnálatos, hogy helyet kap a katalógusomban), mert engem érdekelne a folytatás, nagyon (Stoll, 604. p.).

1.1. *A relatív egysorosok a költemények végén, elkülönítve a verstesttől*

Ebben a rész-katalógusban a tipográfiaiilag a verstesttől elkülönített „magányos” sorokat gyűjtöm össze, szintén időrendben. Nem sajátosan József Attilára jellemző szerkezeti megoldás eredménye, de regisztrálása fontos az ő életművében, mert beszédmodokon, versrendszereken átszelve és időrendben a kezdetektől élete végéig jelen van. És e típus a hegeli kölcsönös elismerés típusa: itt a többi verssor mondja azt a tőlük elkülönítetttről, nagyon határozottan mondja, hogy te is verssor vagy, te magányos, te a menet után kullógó. Ennek az eljárásnak a működési mechanizmusa nem egynemű: a különböző funkciók a részletesebb vizsgálat során egyértelműek lesznek.

1.1.1. *De ha nem akard, ne hallgasd meg szavam*

A *Csöndes estéli zsoltár* című, jellegzetesen hosszúsoros szabadvers tipográfiaiilag elkülönített zárata. A költemény – mely 1922 július–augusztusára datálendő – egyébként formai szempontból belül tagolt, vagyis az egyes verssorok tömbökbe állnak össze (ezek amolyan *shadows-strophes*, árnyékai a formai ismétlés szabályossága által vezérelt versszakoknak). E különálló zárlat egyben visszautalás: pontosan ugyanígy szól a költemény 3. sora. Az egysoros zárlat itt jelenik meg először József Attilánál, de később is tapasztal-

juk majd, hogy a költemény egésze nem a záró egysoros felé halad: mert ez inkább amolyan kifelé a versből, ennyi volt és vége, némi kicsinyítő élel, 'hát nem kell ezt annyira komolyan venni': *formula devotionis*. Itt is (Stoll, 47–48. p.).

1.1.2. *De ugye kedvesem, mi soha nem hagyjuk el egymást.*

Vitatható, hogy a *Hajnali vers kedvesemnek* e feltűnően naiv, külön zárósora méltán kerül-e be a katalógusba, hiszen a költemény többnyire hosszú mondatokból szerveződik, és ezek a mondatok sorszünettel különülnek el egymástól. Mi sem jellemzőbb, mint hogy az ezt megelőző verssor is magányos, előtte-utána papírcsenddel vagy fehér szünettel. A mű 1922 júliusából–augusztusából való (Stoll, 50. p.). Én nem az elképesztő naivitást olvasom belőle, hanem a félelmet: naná, hogy el fogsz hagyni, cseszd meg, most csak megjátszod magad.

1.1.3. *Aztán kopogtat. Levelet hoz.*

Feltűnő a verssor nyelvezetének köznapisága. Maga a költemény strofikus, két *xaxa* rímisorozatú versszakból áll, ezt követi a mi magányos zárósortunk. Több tekintetben párdarabja a következő, 1.1.4. sz. szövegnek. A *Bánat* című költemény, mint a *Kép a tükörben* is, 1922 augusztusában–szeptemberében íródott (Stoll, 64. p.).

1.1.4. *Már régen volt. Nem is tudom.*

Ha önmagában olvassuk a *Kép a tükörben* című mű e zárását, szerintem verssorként nem felismerhető. E költemény kötött alakú, két négysoros versszakból áll, mindkettő *abba* rím szerkezetű. Amit a *Csendes estéli zsoltárban* a bibliai parallelizmusokat imitáló nyelven belül láttunk, az itt strofikus és rímisorozat előírta megkötések mentén jön elő: e zárósort megismétlése a legelső versszak utolsó sorának. 1922 augusztusában–szeptemberében keletkezett (Stoll, 65. p.).

1.1.5. *Testvéreim!*

Így, *in se* ez bizony nem verssor. A *Proletárok!* című szabadvers e zárólata a vers végén elkülönített sor új feladatát mutatja: itt valóban az egész költemény szövődése e sor mint cél felé halad, halad azért, hogy e szó kimondhatódjon. Verssor-e? Csak a költeménytesttel együtt, de itt e megelőző költeménykorpusz alárendelt, neki, ennek az egyetlen szónak alárendelt. Egy sor = egy szó = egy felkiáltás. Nem egyszerűen közösségvállaló és ehhez csatlakozó, hanem istenes vers ez: értelmezésem szerint a „valaki”, aki „belém kovácsolta a végtelen szeretet... acélját”, stb., ő, ez a „Valaki [az], aki most / Pásztorok istenes kurjantásával / Közétek lendül belőlem, / Testvéreim!” 1922 novemberében keletkezett (Stoll, 70. p.).

1.1.6. *Szép, nyári este van.*

Ez a különálló zárósort egyrészt a költemény címe is. Másrészt a legelső sora, és mint ilyen, szintén különálló, magányos verssor, vagyis a cím négy szava bekeretezi a költemény „testét”. A különálló nyitó és a különálló záró sor (e sor) között a szöveg formai szempontból egyetlen tömb. A különálló nyitó és záró sor jelensége idővel majd még visszaköszön. Feltűnő a verssor nyelvezetének köznapisága. 1924 első felében keletkezett (Stoll, 173–174. p.).

1.1.7. *Tűz van! Tűz van! Tűz van!*

E három felkiáltás a *Tűz van!* című költemény utolsó, a szövegtesttől elkülönített sora. Mint a *Szép, nyári este van* esetében, itt is hasonló, de csak hasonló megoldást láthatunk. A mű első sora („Tűz van”) ugyanaz, mint a cím, és ugyanaz, mint az ezt háromszor ismétlő zárósor, csak míg a zárósor tipográfiaiilag elkülönített, a kezdősor itt nem különül el az első árnyék-strófától. 1924 nyarán keletkezett (186. p.).

1.1.8. *Te délre mégy, te nyugatra, én pedig északra, Elvtárs!*

Ez a *Szocialisták* című szabadversnek a költemény egészétől elkülönített zárósora. Maga a mű két, egyenként négy, hosszúsoros tömbből áll. Kérdőjelesen 1926 nyarán készült. Már csak három égtáj felé kell menni (Stoll, 255. p.).

1.1.9. *De észrevettem.*

A *Kultúra* című költemény különálló zárósora. Olyan zárósor, amely különállásában kétszeresen is odatartozik ahhoz, amit lezár. Odatartozik azzal a már említett tulajdonságával, hogy így, önmagában aligha nevezhető verssornak, szóanyagát és kifejezésmódját tekintve egyáltalán nem: rendkívül köznapi kijelentés (ma már ez meglehetősen elterjedt nyelvi magatartás, de regisztrálni kell, hogy az 1920-as években jelenik meg, és többeknél, ma örökség tehát). Másfelől azzal, hogy a tipográfiai sorszünet előtti sort („s elfáradt, mikor nem néztünk oda”) közvetlenül folytatja. A költemény 1926 őszén (kérdőjellel) keletkezett (Stoll, 266. p.).

1.1.10. *no de hát ne búsuljatok*

A *József Attila* című költemény utolsó sora, benne a már említett *formula devotionis*, mintegy a költeményből való kilépés jelzése. Ezt jelzi a költemény egészéhez való rímes odatartozása: a mű csak kétféle rímet használ: *abbaabbaba*. Ha a szünetet negatív (nemlétező, de beszámítandó) sornak gondoljuk el, akkor a sorozat így lenne elrendezhető al-sorozatokra: (*abba*) (*aabb*) (*ab.a*), vagyis három, nem egyforma négysoros összedolgozása lenne. És ekkor a nemlétező sor, a szünet-sor nemlétező ríme: *b* lenne. 1928 elején íródott (Stoll, 282. p.).

1.1.11. *Nem vettem konyakot, se kekszet*

Két jelenség kontaminációja: utolsó, elkülönített sor, de egy töredékes vers utolsó sora. A töredék kezdete (kezdősora?): „mint locs-pocs fényben a vastaligákkal”. 1935-ből való (Stoll, 443. p.).

1.1.12. *míg föl nem old az odvas televény.*

Időrendben a legutolsó magányos verssor. E sor hangütésében nagyon elüt például a megelőző (1.1.11.) sortól, vagy általában a befejező sorok köznapi hangvételétől. Ennek egyszerű és tradicionális poétikai oka van. A *Ki-be ugrál...* terzinákban íródott, vagyis olyan háromsoros versszakokban, amelyek fonatosak: a kezdő *aba* rím��orozat rímfelelő nélküli *b* rímére a következő strófa első és utolsó ríme felel (*bcb*), a *c* rímre az ezt követő strófa első és harmadik ríme, és így tovább. Ez elvileg végtelen formai szerkezetet eredményez, és ezt az elvi végtelent konvencionálisan úgy lehet megszakítani (és a költe-

ményt lezárni), hogy az utolsó teljes háromsoros egység középső rímét egyetlen sorban megismételjük. Ez az egyetlen sor önmagában áll, hogy ne legyen „középső” sor a terzinában, amely további folytatást követelne. Vagyis a terzinákban írott költeményeknél kötelező egy külön sorral zárni, de e külön sor metrikailag, lexikai szempontból és a beszédmód szintjén a megelőző egészhez a legszerveesebben hozzátartozik. A költemény 1936 november–decemberében keletkezett (Stoll, 467. p.).

2. Kétsorosok

Az egyetlen sor, vagy nevezzük rövidebben: az egysor óhatatlanul rímtelen, hiszen a rím a maga lényegénél fogva párosság: rímhívó és rímfelelő. A magányos, mindentől elszigetelt verssorból kiindulva lehetetlen továbbépítkezni. Kihívja ugyan a költemény minimumának összes kérdését, de továbbépíteni rá nem lehet. Nem lehet, mert a költeményegész nem egyes sorainak pusztá összessége.

Most könnyen mondhatnám, hogy lépünk egyről a kettőre, de talán ez a legnehezebb. A mi rímes versszervezésünkben két sort kétféleképpen társíthatunk vagy tehetünk egymás mellé, ismétlem, kizárólag formális szempontból. És itt a legerősebb társításról van szó: az egymásra rímelő két sor egymás mellé helyezése párosítás, a párosság megteremtése. Magányellenesség, magányfelszámolás. Ha megteremtjük a rímesség minimumát, vagyis első sorom rímhívóval, második sorom rímfelelővel zárul, a képlet *aa* lesz. Ám, mint tudjuk, van párosult magány is: az elsőhöz társíthatok olyan sort is, amely nem rímel az elsővel, vagyis a sorvégek *xx*-et adnak. Nézzük meg előbb ezt az utóbbi esetet, amely Zalán Tibor kötetében ideális módon *sehol nem* fordul elő! Az *xx*-es sorogyüttes (rím híján sorpárnak nem nevezhető) metrikai-strofikus szempontból csonka, mert folytatást kíván. Igen ismert példa József Attilától (Stoll, 393. p.):

*Kásásodik a víz, kialakul a jég
és bűneim halállá állnak össze*

olvashatjuk 1931–1933-ból. Stoll Béla e két sort az úgynevezett tájvers-töredékek közé sorolja be, és nekem tetszik, ha egy textológus olykor bolondozik. Nos, József Attilaként e két sort háromféleképp folytathatnám:

1) írhatnék egy harmadik sort, amely az „a jég” sorvégre rímel, és zárnék. Ekkor az első sor eredetileg nem-rímes, vagyis *x*-es sorvége *a* lesz, s ha a következő versszakom első és harmadik sora az „össze” szóra rímel, be is indítottam egy terzinából álló költeményt.

2) Ha a többé-kevésbé tévesen nyugat-európainak nevezett versépítkezés híve vagyok, e két sor után írhatok egy olyan harmadikat, amely szintén nem rímel az eddigi sorvégekkel (*xxx*), de ha utána az eredetileg rímtelen sorvégekre ugyanilyen sorrendben rímfelelőket írok, ezek az első három sort *abc*-vé minősítik át az *abcabc* rímorozatban.

3) Folytathatom úgy is, hogy a harmadik sorom az „össze”, negyedik sorom az „a jég” sorvéggel rímel. Ilyen négysoros önálló alakzatként szerfölött ritka, de kitűnő szonettkezdetnek, ahol meglehetősen gyakori.

4) És továbbíthatom úgy, hogy harmadik sorom az elsővel, negyedik sorom a másodikkal rímel. Az *abab* sorozat önmagában is strófa, igen sok költeményünk ilyen, kereszt-rímes versszakokból áll, de ez egyben a leggyakoribb szonettkezdet is. Ismétlem, Zalán Tibor kötetében nincsen olyan kétsoros, amely *xx* sorvégű lenne, kizárólag másfél tucat *aa* van. És megfigyelhető, hogy míg Zalánál a négysorosokban feltűnően gyakoriak a zilált, a roncsolt, az eltévedt, az alig- és aligha-rímek, kétsorosainak (másfél tucat rövid költe-

mény) rímei többnyire, de csak többnyire, messze nem mindig, rendkívül tiszták, hangzásuk pontos. Az ok szerintem rémségesen egyszerű: *mert világosan kerülni kívánja az xx-es kétsort*, hiszen ez metrikai szempontból valóban töredékes. József Attilánál 8 esetben regisztrálhatunk xx-es kétsorost, és ezek többsége grammatikai–tartalmi szempontból is folytatás után kiált, vagyis tényleg töredékek, illetve verscsírák, költeménykezdetek. Hogy költeménykezdetek, azt az jelzi, hogy az első sor mindig nagybetűvel kezdődik. Például: „Mióta egyéb nagy írók / bús másolását vállalom” (Stoll, 341. p.) – igen, azóta mi van? Míg összes versei közt találunk 10 olyan kétsorost, melyeknek mindegyike töredék minősítésű. Holott köztük vannak zaláni módon teljes kétsorosok. Például: „Nincs közöm senkihez, szavam szálló penész, / vagyok mint a hideg, világos és nehéz.” (Stoll, 527. p.)

Zalán Tibor *teljes jogú költeményként* írja meg párrímes kétsorosait, igen erős emancipatorikus gesztussal. És számára ez a kiindulópont, olyan alap, amire tovább tud építeni az alapra ráhelyezett konstrukciókat. De van itt még valami. Csak röviden jelzem, mert *Magyar versszak* című könyvemben a kérdéskört részletesen taglaltam. Arról van szó, hogy a nyugat-európai népnyelvű és középkori költészetekben a mű *aa* kezdete az epikus műfajokban gyakori, a lírában rendkívül ritka. Ráadásul a párrímes sorokból álló epikus művek (hiszen ezek énekeltek) nem strofikusak, hanem sorolók (*aabbccdde...*), az *ab* kezdet rendkívül változatos versszakokat nyit, mert egy ilyen kezdetet igen változatosan lehet folytatni. Vagyis fölmerül a kérdés, hogy az *aa* sorpár a legrövidebb strófát alkotja-e, vagy pedig nem nevezhető strófának. Francia és német verstani és verstörténeti kézikönyvekre hivatkoztam, amelyek közül néhány megengedi a kétsoros strófa eszméjét, de a többségük a két- és háromsoros egységeket strófa alattiaknak látja. Egyetlen példa: „a strófa csak a *quatrain*-tól (4 sortól) kezdődően létezik. (...) sem a *kétsoros*, sem a *tercet* – az *egysoros* még kevésbé – nem képes tulajdonképpen értelemben strófát létesíteni” (Serge Linares: *Introduction à la poésie*, Nathan, Paris, 2000, 133. p.). A mi verstanaink, több más között a Horváth Jánosé, a strófafajták bemutatását a kétsoros versszakkal kezdik. Én Nyugat-Európa-hívő voltam, vagyis úgy gondoltam, a párrímes kétsorosokból álló költemény *csak tipográfiai strófiákat* csinál egy valójában nem strofikus, hanem soroló szerkesztésű verses szövegből. Zemplényi Ferenc nagyon nem értett egyet velem. Hivatkozott Kosztolányira, aki viszonylag terjedelmes költeményegéseket írt egymástól grafikusan elkülönített sorpárokból (versszakokból?). Hivatkozhatott volna József Attilára is, aki az 1920-as években számos, egymástól elkülönített párrímekből álló költeményt szerzett. Legutolsó kétsorosokból álló költeményét 1936 november elején írta, a gyászvers címe *Kosztolányi*. Hat kétsorosból áll, de nézzük csak meg a kezdetét:

*A kínba még csak most fogunk, mi restek,
de te már aláírtad művedet.*

*Mint gondolatjel, vízszintes a tested,
Téged már csak a féreg fal, szeret,*

Az utolsó sor végi vessző mutatja, hogy nem minden kétsor egyben zárt grammatikai–értelmi egység. És a rímek: *abab*, majd a folytatásban, ha folyamatosan jelöljük a különböző rímeket: *cdcddefef*. Vagyis itt strukturálisan 3 keresztrímes négysorosot olvasunk, csak szét-szerelten, felbontva kétsorosokra. Vélhetőleg azért, mert a kétsorost a költő mintegy Kosztolányi kézjegyének érezte. Van formai főhajtás is. De akkor ez a költemény most két- vagy négysorosokból áll? Súlyos kérdés, amit nyitva hagyok.

Zalán Tibor konzekvensen csak párrímes sorokat ír a kötetében. *Nem engedi be az ab al-egységet*. Egyszerűsége tör.

Mondottam, hogy rendezőelvének érvényre juttatása miatt a *dünnögések, félhangokra* kötet szerzőjének folyamatos kizárásokat kell tennie, amennyiben József Attila formalakítása felől közelítünk az övéhez. Mert József Attilánál viszonylag szép számmal találkozunk háromsorosokkal, különféle háromsorosokkal. Sőt a legutóbb idézett példa mintájára hármásokká szétszerelt hatosokkal is. Ilyen a *Nagyon fáj* kezdő *aab*-je, ahol a *b* azért *b*, mert a folytatás *ccb*, vagyis a költő *aabcbb* rímSOROZATOKAT „kapott szét” két egységre. Szeretnék visszautalni az egysoros zárásról mondottakra, a relatív egysorosokra. Találunk olyan töredéket is, amely 2 + 1-es szerkezetű:

*Dagadt hentes bárdja vágjon át,
tátott hátadba hulljon bé a hó*

te kézrebbentő hülye elnyomó

Az 1930-as évek elejéről való szöveg (Stoll, 342. p.) *xa + a*, formai szempontból látható módon csonka, és szinte teljesen bizonyosra vehető, hogy a nemlétező 4. sor az elsőre rimelne, ha lenne. De a hármásokat hagyjuk, azért, mert Zalán Tibor kizárta a páratlan számú sor(ok)ból álló szerkezeteket. Ő – láttuk és látjuk – itt a párosság költője.

3. A 2 x 2 részegsége

A párrímek tárgyalt kötetének van egy *hapax legomenonja*, vagyis egy olyan alakzata, amely csak egyetlen alkalommal fordul elő. Kényelmes helyzetbe hoz, hogy e – teljes – szövegek oly rövidek, így egészében idézhetem ezt is Zalántól (Z. T., 15. p.):

*Holtan fekszel föl zabált a rák
Ki bújik majd a föld alatt hozzád*

*Itt a borom kortyolj belőle
Kövek hullanak zöld szemfedődre*

Lehetne ez egy *aabb* négy soros is, olyan, amit a legtöbb dünnögés mutat, vagyis Zalán kötetének domináns – de szerintem nem reprezentatív – formája. Nem értem ezt a szerkesztést, de be tudom mutatni vélhető költészettörténeti előzményeit, s meglétére szolgálhatok egy gyenge lábakon álló feltételezéssel. Szeretném fölerősíteni: mindazonáltal a jelenség maga érthetetlen a számomra.

A 2 + 2 József Attila költészetében a kezdeteknél már megvan, majd hosszú szünet, és a kései verseknél. Ezt a darabot csak a tagolása miatt szerepeltetem, egyébként semmi helye nem lenne e kiskatalógusokban, hiszen *nem párrímes*. Elolvasása után már ne számoljunk vele a mi jelenlegi problémakörünkön belül:

3.1. *Szép, ártatlan fehér galambot öltem:
Szívem, fogadd el ifjuságomat.*

*Rongyos, fakult hitem vadul sikálja,
De szűzre mossa ismét a harag.*

A költemény – természetesen kiadásunkban a töredékek között szerepel – 1923 március eleje táján keletkezett (Stoll, 143. p.), rímképlete *xa + xa*. Egy *xa* kételemű alcsoport nem

egynemű, az *a* legalábbis feltételez egy másik *a*-t. Zalán kerüli ezt a feléptést, kerüli egyrészt az *xaxa* sorozatot (hiszen konzekvensen párrím-hívó), másrészt kerüli ennek szét-szerelését két egyforma részre. Egyébként számomra, aki Zalán emancipatorikus rövid-vers-szemléletét osztom, olyan kerek költeménynek tűnik, mint a sajt. A galambölés a *dünnnyögések, félhangokra* kötet egyik sárga színnel nyomtatott sorában is előjön: **levágott fejű galamb az álom** (Z. T., 53. p.).

3.2. *Miként a tiszta űrben a világok,
lebeg keringve bennem a hiányod*

*majd árnyék leszek s te szorongva félsz:
óh hát ne hagyj meghalnom, amíg élsz.*

E négy sor 1937 tavaszán–nyarán készült, hivatkozott kiadásunkban természetesen a töredékek közé elhelyezve (Stoll, 510. p.). Ez és az ezt követő két vers nem csupán formai szempontból rokon, hanem keletkezési idejüket tekintve is összebújnak. Nem ismerem a két költemény textuális környezetét, de a következő darab gyönyörűen folytatja az iméntit:

3.3. *Ha elhagysz, mint az ég alján a nap,
mit is tehetnék, hogy ne szánjanak*

*ki fogná föl szívével éneket,
ha te sem érzed, hogy ki vagy nekem*

Szintén *aa + bb*, szintén 1937 tavaszán–nyarán keletkezett (Stoll, 511. p.), és – szerintem – oly természetes folytatása az előző darabnak. (De ha folytatása volna, e két szövegnek nem lenne helye e dolgozatban, hiszen akkor a 6 sort – a Zalán-szisztéma sormaximumát – meghaladó, kétsorosokból álló költemény lenne.) Végül az utolsó, formailag az előző kettőhöz tartozó, de gondolatilag ezektől különálló, gyönyörűség darab:

3.4. *Én hazám, fajom és emberiségem
iránt ismerem szép kötelességem*

*mint bús idegen, végén a menetnek,
mikor valakit pompával temetnek*

Keltezetlen töredék (Stoll, 525. p.). Vélhetőleg valóban az, hiszen a befejezetlen hasonlat nem egyszerűen köthető az első két sorhoz. Ez tehát nem egy 2 + 2-re szétszerelt négy soros, hanem két különálló sorpár, melyek csak egy nagyobb egészen belül lelhatték volna föl kapcsolatukat.

És akkor jöjjön a hipotézis! Talán ez az egyetlen Zalán-költemény, mely 2 + 2-es azt mondja, hogy a belsőleg egymással definiálható viszonyba léptetett formák rendje úgy teljes, ha nem lépünk rögtön a kettőről a négyre (emlékszünk rá, Zalán párosság-hívó). Ami azt jelenti, hogy poétikai szempontból a 2 + 2 és a 4, vagyis az *aa + bb* és az *aabb* nem azonos egymással. Zalán Tibor formális axiómatikája ebben a kötetében igen világos alapelveken nyugszik. Teremtsünk formarendet a következő kikötésekkel: 1) a formarend alapja a párrímes kétsoros; 2) minden erre ráépített formának kétsoros alegységekből kell állnia, vagyis a párosság követelményének mindenütt működnie kell; 3) a formarenden belül a költemények minimális terjedelme két, maximális terjedelme hat sor (itt aztán igazán elmondható, hogy „Fölsír a hat, de mire mégy? / A hetedik te magad

légy!"); 4) ne legyen 2 + 2 + 2-es hatsoros, mert ez már rövid strofikus versnek minősülhetne; maradjunk az egyetlen strófa elve mellett (ami önellentmondásos elv, mert egy legelső strófa attól válik strófává, hogy az utána következő legalább egy, de többnyire több strófa versszaknak minősíti [ez a kölcsönös elismerés esetének megismétlődése a versszakok szintjén]); 5) hat sort úgy alkossunk, hogy az kizárólag 4 + 2 legyen. Vagyis az axiomatikán belül a 2 önállóan mozoghat, megőrizheti formai önállóságát a 2 + 2 együttesben és a 4 + 2 együttállásában.

Ezek a kizárások azt jelentik, hogy Zalán Tibor kötetében – az előzetes megkötések következtében – nem szerepelhet például *aaa + bbb* rím��orozatú hatsoros (amilyen például az *Édesanyám, egyetlen drága* kezdetű darab a Stoll-kiadás 519. oldalán), vagy 5 + 1-es.

4. A párrímes négyesek

Itt most megint nézzük meg, hogy az önmagában, teljes szöveggként előttünk álló négysorosok miként szerveződnék! Csak ezeket nézzük meg, holott nyilvánvaló, hogy igen sok, négysoros versszakokból álló költeménnyel lehetne dolgunk, azaz miként a kétsorosból mint alapegységéből vagy elemi eseményből megsokszorozással teljes költemény hozható létre, úgy a négysoros versszak megsokszorozásával is. De minket ezek nem érdekelnek, csak a problematikusan egystrófásaknak nevezhető költemények. Rőgtőn a kizártak körével találkozunk. A Zalán-szisztematikába nem fér bele négy *xaxa* ríműsorozatú négysoros (*Tenyerembe tettem...* [Stoll, 181. p. – e bekezdésben minden oldalszám az ő szövegkiadására utal], *Ó bánat ne érij el...* [272.], *Tizenöt éve írok...* [343.], *Ha sziú volnék...* [580.]), nem fér bele két *aaax* (*Átizzadt fekvő helyeden...* [510.], *A nap még füstölög...* [517.]), egy *axaa* (*Szeretem s ezért megölöm...* [473.]), egy szonettnyitású *abba* (*vadász szemünkre lányok...* [442.]), valamint 11 *abab* (*Örökkön háborog a tenger...* [272.], *Arcunk egy-egy kis külváros...* [343.], *Jutkám, csapódj!* ... [366.], *A nyárfák közt ezüst...* [393.], *Ha lényed erős, derítő...* [511.], *Kertemben érik a...* [513.], *világokat igazgatok...* [519.], *Az én szívem sokat...* [524.], *Nem ér szerencse, nem árt...* [526.], *Nem! nem! kellene...* [526–527.], *Kezdetben volt Pakots...* [592.]). (Mégis becsúszik ilyen. Az *Elegeanciám szegény Ingem...* kezdetű négysoros ríműsorozata a 18. oldalon bizony keresztímes sorozat.) Ezeket azért kell kizárni a vizsgálatból, mert nem párrímeselek, így nem jelenhetnek meg a *dünnögések*, *félhangokra* kötet összefüggésrendjén belül. És ki kell zárni még egy négysorost, mert ez nem „kívül”, hanem „innen” van a párrímességén. A *Valamikor volt a tett...* kezdetű darab (Stoll, 332. p.) ríműsorozata *aaaa*, keményen tagolhatatlan ríműsorozat. S ha az *aa*- és az *ab*-nyitás nyugat-európai és közép-európai, szakadékszerű különbségére gondolunk, egy Dante nézőpontjából joggal jelenthető ki József Attila költeményéről: „Van aztán egy más stanza, melynek minden verssora ugyanazon rímet adja, és nyilvánvaló, hogy ebben fölösleges bármiféle arányos elrendezést kutatni” („A nép nyelvén való ékesszólásról”, ford. Mezey László, in: *Dante Alighieri összes művei*, szerk. Kardos Tibor, Magyar Helikon, [Bp.], 1965, 398. p.). Vélhetőleg szintén monorímese lett volna az *Amig fiatal volt...* kezdetű töredék, de ennek negyedik sora valóban megszakad, úgyhogy jelen állapotában *aaax* a képlete, ám szinte teljesen bizonyosnak vehető, hogy a negyedik sor, amennyiben elkészül, rárimelt volna az első háromra. Zalánnak ki kell zárnia, néhány *aaaa* sorozat mégis becsúszott, mert ilyen a *Villanyom, gázom kikapsolták...* idézetes kezdetű négysoros kötete 17. oldalán, a *Szorgos szerveim cserben hagynak...* a 40.-en.

Az, hogy ennyire sok a kizárt, illetve a kizárandó, jól jelzi, hogy mennyire rögzítettek és szilárdak a zaláni formarend alapelvei. Akár meglepő, akár nem, az általam József Attilánál regisztrált, csupán négy sorból álló 26 költeményből huszonegytől el kell tekinteni, és csak mindössze 5 darab felel meg igazán a zaláni kikötéseknek megfelelő, *aabb* rím-

sorozatú négy sorosok eszméjének. Ez az anyag mindössze 1/5-e! Holott Zalán Tibor verseskötetének ez a meghatározó, egyértelműen domináns formája. A Zalán-szavak között sárga betűkkel nyomva József Attila szavai úsznak, mint roncsok a víz tetején. És csak egyetlen darab van e között az öt szöveg között József Attilánál, amely hangnemeiben, megszólalásmódjában rokona Zalán négy sorosainak, a *Mint a motor...* kezdetű. A szóban forgó szövegek a következők (az oldalszám ismét Stoll Béla kiadására vonatkozik): *Szél csapta...* [332.], *Mikor dolgozol csendesen...* [363.], *Mint a motor...* [472.], *Sokan voltak és körülvettek...* [473.], *Ki tudom, még sokáig élek...* [510.] A *dűnnyögés, félhangokra* kötet leggyakoribb versformáját, az *aabb* rím sorozatú négyeseket nem itt jellemzem, példákat később hozok a rímek tárgyalásakor.

5. A korona: a 4 + 2

Azt hiszem, ez az egyetlen párrím minimumából fölfelé építkező formarend koronája. Rím sorozata három párrímból áll ugyan, de nem *aabbcc* (ilyen egyetlenegy nincs Zalán tárgyalt kötetében, mert ez rövid terjedelmű, „soroló szerkesztésű költemény” volna, hanem *aabb + cc*). Szívesen nevezném a dűnnyögések szonettjének, hiszen ez is, mint a szonett, egy hosszabb részből áll, amit követ egy rövidebb. E konstrukció a formák költői rendbe szervezésének elvei szerint a sormaximum, a terjedelmi felső határ. És nincsenek változatai (például egy képzeletbeli **abab + cc* vagy **abba + cc* és hasonlók, vagy egy József Attilánál ténylegesen létező, az *Amikor verset ír az ember...* kezdetű [Stoll, 523. p.] *abab + ab*), a forma ebben az egyetlen alakzatban él. Nem tudom magyarázatát adni, hogy Zalánál a formák rendjébe miért nem épül be az *aa + bbcc* rím sorozatú 2 + 4-es, egy olyan szerkezet, amely emlékeztet némiképp a *Ballada* című költeményre. Emlékszünk, egyetlen sorból álló költeménytest és háromsoros ajánlás. Az úgynevezett Judit-versek töredékei között olvashatjuk a következő költeményt, a mi most vizsgált formánk inverzét (1931–1934 között keletkezett, Stoll, 365. p.):

*Mily szép vagy, milyen gyönyörű,
mindenütt kerek s gömbölyű*

*Alvást ér, ha rád borulok,
mikor öllelek, megfulok
s holtomból ujja éledek,
hogy el ne vesszelek tégedet.*

Szerintem a párrímes kétsorosból kiinduló és a hat sorig elmenő szisztematizálás előzetes megkötéseinek ez az inverz alakzat is megfelel, és másképp ugyan, de legalább annyira stabil, kiegyensúlyozott forma, mint a 4 + 2-es.

József Attilánál ilyen konstrukció egyetlenegyszer fordul csak elő, de előfordul. Stoll Béla szerint (272. p.) természetesen töredék, ő 1927 végére keltezi. Zalán Tibor kötete felől olvasva hátborzongató, és azt kell mondanom, egy sorát sem értem. Kedves szakkutatók, mi ez?

*főzz neki lüszli huslevest
fogd meg egyetlen karjait
míg hátranézel eltűnik
és rózsaszínné változik*

*egy felhőn alszik délután
húzd összebb jól a sáloadat*

Hát ez a 4 + 2-esek zaláni „tündöklő mintakép”-e is, hogy baudelaire-esen fogalmazzak. Itt a rímképlet olyan kisiklatott, mint Zalánnál. A 3–4. sor *eltűnik – változik* ríme erős, de körülötte? E két rímhez esetleg hozzáhallhatjuk a *karjait* sorvéget is (ne tegyük, mert ekkor egy tagolhatatlan, *scilicet* értelmezhetetlen *xaaa + xx* sorozatot kapnánk), esetleg mondhatjuk azt, hogy a *huslevest – sáloadat* rímel, mert mindkét szó a tárgyrag *t* betűjével végződik, de ha ezt mondjuk, akkor már szinte minden szó rímel mindegyik másikkal, ami megengedhetetlen. Bizony, a zaláni dűnnyögések alapmintája *plagiát par l’anticipation*, időben megelőző plágium: József Attila itt plagizálta Zalán Tibort.

A kétsorosoknál jeleztem, hogy a feltűnően pontos rímelés mellett megjelennek fájó, eltérített, disszonáns rímek is. Például: „Félek már csak a kutyák hisznek / itt hol az égből kivesszett isten” (Z. T., 7. p. – e bekezdésben a többi idézet oldalszáma is Zalán kötetére utal.) Nézzünk meg még további „rímpárokat”: **találatlan tárgy** – holtan se trágyáz [8.]; szép a tél is – végtelen végig [9.]; mégis – égig [10.], néember – lángol [13.]; Istent – segítsen [15.], a sín – megint [15.]; aranyos – haragod [16.]; sötét – szegény [24.]; szavamhoz – alkony [25.]; hazám – hiány [27.]; szőr – szól [29.]; zsír – ár [29./]; **fejed** – fajod [33.]; forgács – tornász [34.]; szital – kötél [36.]; anyag – átszalad [40.]; karomon – **megölöm** [41.], írok – árok [41.]; **mért** – mart [42.]; üzlet – izgat [48.]; más se – **mossa** [48.]; nyílik emlék – Semmire lát [49.]; éles – **Illés**, felé – fala (50. p., egyetlen négy soroson belül!); **hőse** – hasé [50.]; hányás – várják [51.]; mellett – fekszek [51.]; az 52. oldalon egy *és* kötőszó véletlenül sorvégen maradt, ahelyett, hogy a következő sor elején lenne, így áll csak elő a „matat – múltamat és” rím, a korrekcióval helyreáll az alapminta [52.]; mellett – lemállott [53.]; túlra – téltre [53.]; homály – lábainál [53.]; fontos – bandázs [57.]; írás – a rés [58.]. Tovább **nem** folytatom, azt hiszem, ennyi is elég. A megzavarodott rímeknek ez a gyakorlata olykor már-már a rím kiiktatásához vezet. Ilyen szélsőségesen nem-rímes sorvégi sorozat a 73. oldalon az *Utolsó metró...* kezdetű négy sorosé: a kosz – amott – beszél – pisál. S hogy az effajta rímhasználat hogyan néz ki működés közben, erre nézzünk meg egy négy sorost az 58. oldalról:

*Adósságom nincs van rá írás
csigolyáim közt szélesül a rés
Rám találtak Poklot jártam És
Szörnyen éltem Nem tetszett Kiváltam*

*azóta vagyok félelemben
s a szégyennel Fájdalmas az ember*

Nos, ennek rím sorozatát én a következőképpen olvasom: ha elfogadjuk, hogy ebben a könyvben rímpárnak minősül a „félelemben” és az „ember”, az iménti példák nyomán el tudom fogadni az „írás” és „a rés” sorvégeket egymással rímelőeknek. De itt az történi, hogy a 3. sor végén az „És” ott marad (ahelyett, hogy átkerülne a 4. sor elejére, ami miatt persze e sor tizenegyessé lenne), ami miatt a negyedik sor vége úgynevezett antirímmé válik, míg a * „jártam–kiváltam” sorvégek kitűnő sorpházárók lennének. Ugyanez a helyzet a 60–61. oldalon olvasható *Mit kezdhetnék a szerelemmel...* kezdetű 4 + 2-es 4. sorának „de” szócskájával, ami megakadályozza a „Hallgat” – „birodalmak” rímek egymásra találását.

De térjünk vissza a példákhoz: igen, akit abszolút hallással áldott és vert meg a Teremtő, annak a fékező villamos csikorgása fizikailag fáj, nagyon. Némely rímpár olyan,

mint amit egy kitűnő középkorász nál, Dag Norbergnél olvastam Hrosvitáról, a XI. századi apácáról és költőnőről, aki úgy vélte, rím az, ahol a sorok végén a magánhangzók ugyanazok. Nos, ez nyugodtan elvethető, tudniillik a naiv rímfelfogás feltételezése. Elvethető, mert az előző rímekkel szemben a tiszta hangzás kedvéért Zalán képes még a birtokos személyjel kötőhangját is eltéríteni a standardtól:

*Ölj ha másként nem alattomban
halált hozó fű nő valagomban*

olvashatjuk az 51. oldalon. És akkor, kedves Olvasóm, emlékszik még a „tündöklő mintakép”, a „főzz neki lüszí huslevest” utolsó nem-rímére: „húzd összebb jól a sálodat”!

Mert érezhető, hogy van valami szabályszerű illogikája az ilyen eltérített rímeknek: „karomon” – „megölmöm” – „ölem” – „alám” (41. p.) (Miközben hihetetlenül pontos és gyönyörű rímek tömegével is találkozunk a Zalán-kötetben.) A rímroncsolás vagy rímrongálás jelensége kapcsán hivatkozhatnánk kurrens és alappal rendelkező elgondolásokra, arra például, hogy ezek az alig-rímek az elme nyelvi kisiklásai. A szójátékok mögött az elme megőrlés előtti állapota van, mondta erről a jelenségről évtizedekkel ezelőtt Tzvetan Todorov. Hivatkozhatnánk a szándékolt vagy akaratlagos *hiba* vagy *elvéetés* mint poétikai eljárás szép számú magyarázataira. Ezek egyikét sem zárnám ki egy még alaposabb értelmezés vagy olvasat esetén Zalánnál, miért is tenném, de bevallom, túlságosan elnagyoltnak tűnnek. Valamilyen finomabb képletet szeretnék összerakni. Ami pedig ezeknek a hátborzongató „rímpároknak” a működésmódját illeti, úgy gondolom, ezek is bizonyítékai a minimális rendnek, a terjedelmileg legkisebb rímességre (*aa*) épülő rendezett formahalmaznak, kizárásostul és állításostul együtt. A rendnek, amely azt mondja, legyen – és most a számokat átrakom a rím sorozatok betűjelöléseibe – *aa*, azután legyen *aa + bb*, majd *aabb*, végül *aabb + cc*. És ha egy formarendben önállóan vagy társulva, de mindenütt a rímekben az Azonos és Azonos (világos, *aa*) megy és megy, megteremtve és kikövetelve saját jogát, az autonómiáját és a szuverenitását, akkor ahol a hangzás össziklik, ott e csikorgó vagy kisiklott hangsorok a már megteremtett harmonikus összehangzás egére vetülnek. A 69. lapon olvasható egyik négysorosban ez az ég a remény, amire a költemény szó válaszol, fontos jelzővel: „... a lét *dadog* / Orvosi vényre *tiszta* remény / és sok megfertőzött költemény”. A szabály vagy a megkötés megsértése csak ott lehetséges, ahol van szabály vagy megkötés: a szabály – az általa megkövetelt kizárásokon túl – megsértéseivel definiálja magát, megsértései a szabály vagy megkötés vagy korlát vagy határ felől lehetnek csak áthágások.

Befejezésül a reflektált bánatról

Most nagyon nehezen leszek képes elmondani, amit el szeretnék, személyes megtámadtatás miatt. Ez a verseskötet nem csupán megérintett (ami csak a személyes érintettséget hozná maga után), de meg is támadott.

Zalán Tibor – azt hiszem és szeretném hinni – létrehozott egy műfajt, a dünnögés műfaját. A dünnögés azért nem beszédmód, hangnem, hangütés, mert formákat is társított hozzá, láttuk, milyeneket. Igen rövid terjedelmű formákat, a „magyaros” hagyományból, és egyszerre ép és roncsolt – „fertőzött” – formában. Kötete első olvasásakor azt hittem, az egész elgondolása (és az, hogy kihoz a József Attila-korpuszból valami eddig meg nem látottat), a vissza az *aa* minimumához, leképezése az élet, a mindennapi élet szűkülésének és minimalizálódásának. Azt hittem, a roncsolt rímek a napra-nap élet nagyon áttételes és nagyon közvetített leképezései vagy reprezentációi. Minimális vagy eh-

hez közeli élethez minimális vagy ehhez közeli formák illenek, épségén belül beszakadtan roncsolt élethez épségén belül beszakadóan roncsolt költemények. A helyzet azonban – mint mindig – jóval bonyolultabb.

Nem tudom, sikerült-e megmutatni, hogy miként építette ki Zalán Tibor a gyakorlatilag négy alakzataból álló – ahogyan magamban hívom: kopár – formarendjét, lényegében a József Attila-i szöveghagyományra támaszkodva, de ezt alaposan átértelmezve. Az immáron saját „magyaros” versminimumában és ezek derivátumaiban (származék-formáiban) írott műveit a címlapon dűnnyögéseknek nevezve. Ami magát a műfajt illeti, úgy gondolom, a dűnnyögés félúton van a befelé menő (és kifelé néma) motyogás és a hangos megnyilatkozás között. A dűnnyögés ritmikus. Alapvetően zenei, közel az énekléshez. Lehet, hogy bolond vagyok – ennek ellentétét soha nem állítottam, ezért használható a feltételesség –, de én legalább egy Zalán-négysorost a kötetből énekelni is tudok, arról nem is beszélve, hogy nem zárható ki a közvetlen zenei-verbális hatás sem. A Csókolom együttes szövegeit a nagyszerű lélek-énekesnő, Ujj Zsuzsi írja, s neki van egy olyan dala, mely két zenei változatban két CD-jükről is hallgatható, s melynek visszatérő, refrénszerű része a következő:

*Fúj a szél, hajamra hull a hó,
Szerelemben élni volna jó*

Énekeld el, kedves és türelmes Olvasóm, erre a dallamra:

Fúj a szél, ha-jamra hull a
hó Szere-lemben él-ni volna jó

Majd a tárgyalt verseskötet 77. oldaláról Zalántól énekeld ugyanerre a következőt:

*Izmaimban gyűlik a savó
a semmi ágyán sírni volna jó*

Ami pedig a két rímpárt illeti, a hó – volna jó (Ujj Zsuzsi), savó – volna jó (Zalán Tibor), a rímfelelők azonossága és természetesen a rímhívók kvázi-azonossága mindenestre némi gyanakvásra készíteti az úgynevezett totális filológia híveit. A dűnnyögés olyasmi szerintem, mint a füttyörészés: dallamos.

De ez a dallam félre is vezetett. Első olvasásra úgy gondoltam, az alattomos, lassú öregedés folyamatának megörögzítése áll a minimalitás vágya és a rímroncsolás kedvelése mögött. Egy angol szó járt a fejemben, *desolation*, Henry James utolsó befejezett (és csodálatos) hosszú elbeszélésében, *The Old Man's Love*. Alattomos és lassú, no meg kölcsönös: fáradékonyan fordulunk el a világtól (ez a mi akaratunk hatálya alatt áll), a világ lustánlassan fordul el tőlünk, s mindketten már túl sokat tudunk egymásról. Nem mesélem el

magát a fabulát, mindenestre James főalakja a Kew Gartenben leül egy padra, alkonyodik, szürkület, életalkony, *crépuscule*, mondanám második nyelvemen, lemond egy fiatal nőről, aki a saját ígérete következtében lehetne a közeljövőben a felesége... szóval ez a pad a *banc of desolation*. Persze nagyon nehéz nemeslelkűen elengedni a világot, nagyon nehéz. Aztán a rengeteg szilánkos idézetre gondoltam József Attiláról: hát itt szó sem lehet az öregedésről, még az ellene feszülésről sem (van a XVII. századi közköltészetben egy igen kedvelt szövegem, Stoll Béla adta ki a Régi Magyar Költők Tára XVII. századi sorozatának 3. kötetében, és olyan időszakból való, amikor a költészetszínálás elvszerűen elzárkózott az öregedés verses megjelenítésétől; az én névtelenem ezt írta, kérem, Olvasóm, figyeljen az igemód finom használatára: „Nem vólnék én még vén, csak az ló rázott el”). Az úgynevezett kései József Attila a maga 32 esztendejével *de facto* nem volt öreg, bár a ló rendesen elrázta.

Nem, persze, hogy nem erről van szó. Rosszabbról, mert egy rosszabb szellemi beállítódásról. (Egyébként úgy gondolom, a megöregedéshez elengedhetetlenül szükséges az öregség-tudat. Ami akarati-szellemi *döntés*, és nem holmi időmúlás kérdése, legalábbis egyik kedvencem, Jacques Roubaud szerint. A Petrarca-évfordulóra fordítottam az ő „rövidéletrajzát” a *Világosság* Petrarca-számába, most nincs előttem sem a magyar, sem a francia verzió, de Roubaud ezt mondja, és reményeim szerint lassú vénülésem ellenére jól emlékezem: „63 éves korában Petrarca úgy döntött, hogy megöregedett.” Számomra ez a többszörös remény mondata volt, a döntés szó miatt.) Zalán Tibor a kötetben egyrészt megképzzi a beszélő teljes (?) én-elvesztését, másrészt átviszi az eleven, a mozgásos világba a halottat, ahogyan egy sárga színű sor mondja a 43. oldalon: „**ÉN nem vagyok csak mások látnak.**” Változat ugyanerre a 14. oldalon: „*Én is vagyok és itt nem vagyok*”. Ez az én a halottban, ráadásul az öngyilkosság által lett halottban találja meg elvesztett énje helyén önmagát, no meg az írásban, mert a ZalánHalott ír: „**Az vagyok én amit itt írok / öngyilkosokkal telik az árok / közjük fekszem telt a létszám / Végre egy hely hol nem szólnak énrám**”. Nevezük ezt a legnagyobb tisztelettel zombi-nézőpontnak, ami, tudjuk, lehetetlen nézőpont. És az egész verseskötet a vágyott suicidium jegyét viseli magán. A kötet legelső verssora így szól: „Tudod én meg akarok halni”, minden más e sor jegye alatt áll.

Meg kell mondani, Zalán Tibor költeményeiben – a kezdetektől többé-kevésbé folyamatosan olvasom őket – zavart a túlzott alanyiség és a – látszólagos? – egyenes kijelentés. Zavartak az önsajnálát nyelvi jelei, zavarba ejtett az érzelmessége. Ma már nem pontosan így látom, jelenvaló világunkban értéket látok az érzelmességre való képességben. Ahogyan az öröme vagy az eufóriára, úgy a fájdalomra és a szenvedésre is egyre gyéribb a szótárunk, és ha ez a fájdalom egyik mondható nyelve, akkor ez.

Pedig minden fordítva látszik lenni. Miközben öregsünk (ezt igazolni nem tudom mással, mint hogy számos helyen olvastam ☺, miközben fölülünk elmennek (anyámra, apámra gondolok, vagy gondolunk, a verseskötet és én), egyre többet tudunk, ezért az Egész aztán egyre nehezebb. Nem a mai jelenvaló világ lebegő látszatai felől mondom, de Zalán Tibor túlságosan képes szeretni, „az a baj”. A trubadúrjaim szerint a szeretni *ses mezura*, mérték nélkül, vagyis túlságosan – vétek, súlyos hiba. És ezt nem a XXI. század eleje mondatja velem, ismétlem, a trubadúrok gondolták így. Mert a túlságos szeretés fixációs szeretés is.

Magunkra maradunk, persze, néha kora reggel, félálomban arra gondolok némi lelkipurdalással, hogy régen voltam anyámnál, el kellene menni hozzá Pécsre. Aztán arra ébredek – tényleg borzalmas –, hogy hová mennél? a köztemetőbe? mert már nincsen semmi, a szülők már nem. Csak az ilyesmikről én nem beszélek, szeméremből?, konformizmusból?, vagy mert magát a freudi hülye összetett szót is utálom, „gyászmunka”, ezt nem.

Ami viszont életünk, a „tartalmaink” jövő-menő látszatait illeti, tényleg baj az, hogyha túlságosan erősen és mélyen szeretünk bárki nőt, Zalán Tibor. Igen, van ilyen, hogy „Idegen kéz mocska a kilincsen” (Z. T., 23. p.), van olyan, hogy az ember a vidéki munkahelyéről hazajön, és a vécéülőke furcsa mód felhajtva, a konyhában egy üres vodkás- és borosüveg. Igen. Aztán meg jönnek a hazugságok, amiket kezdetben – mindennek ellenére – igaznak hiszel el. Mert átérzed A. kijelentésének tartalmát 1843-ból (*Enten-Eller*, ford. Dani Tivadar, Gondolat Kiadó, Bp., 1978, 230.): „A szerelem számára ugyanis a csalás abszolút paradoxon, és ebben van a reflektált bánat szükségszerűsége.” Szóval először okos fejünkkel – bármily nehéz is ez az apró mozdulat – biccenteni kell, s ha nem remélünk, akkor átmehetünk valamilyen sztoikus ataraxiába, a rezignáció kómájába. Avagy eljuthatunk a „vizes síkra”, körülbelül a világ teljes kiüresedése vagy még inkább kiüresítése mentén, a heideggeri és a sartre-i unalom nyomán. A magára hagyottsággal összeszőződött totális átvertség traumatizál, és az a legrosszabb, ha kiüszuk az „önvád és félelem” koktéliját, mert ebbe évekig beletemetkezhetik az ember. Tanulságos elolvasni A-tól az *Enten-Eller* 229–244. oldalát: e lapokon ugyan egy nőt hazudtak keresztül-kasul, miközben keresztül-kasul átbaszta az „embere” egy másik nővel *de facto* és verbálisan Marie-t, míg aztán elkezdenek masírozni Marie önvádjának és a Másik felmentésének végeérhetetlen és állandóan ugyanoda jutó „érvei” vagy dünnnyögései... no, szerintem ezt nem szabad. Mondatainkat közelíteni kell az olyan kijelentésekhez, amelyek vélhetőleg a legközelebb állnak a mindenkori jelen tényálláshoz. Ma úgy gondolom, persze, hogy az ember (férfi és nő) változó tárgy, *femme qui change*, de – bármily nehéz, bármily rettenetes –, ha kell, akkor igenis ki kell tudni mondani a túlságosan szeretett nőről, nem vádként, hanem egy tényállás kimondásaként: hazudós, büdös kurva vagy! De ezt a költő ismeri, aki negyedszázada írt már szerelmi átokverset József Attila-modellre, a *Bogár lépjen nyitott szemedre...* kezdetű műre (mondandója: Dögölj meg, kedves!, mind József Attilánál, mind Zalánnál), és a *dünnnyögések, félhangokra* kötet 39. oldalán ez az üdítő párrímes két sor is olvasható: *mindegy hogy ki hal meg én vagy más / de jobb lenne, ha most rögtön Tamás.* (No, ez a két sor kétes eredetű: az első bizonyosan József Attila–Zalán, de a második nincs a kötetben – talán én írtam, velük.) Esküszöm, többet javít, mint bármily pszichoterápia. Igen, valóban „kényes címer a férfibuszkeség”, miként korábban írta volt Zalán. És ha a címert az én középkoromban bekenték szarral (vagyis ha például pasquillust írtak a címerpajzs heraldikai elemeiről), akkor ebből többnyire nagy baj lett. De tudható (Z. T., 97. p.):

*Ki szemet árul ki szerelmet
tétélezd halottnak aki elmegy
lásd akadt nő ne nézz utána
jeges táj múltad sóval beszántva*

És ekkor már csak egyetlen út marad az előzőleg sehova nem vezető, mert mindig ugyanoda visszatérő kusza és rövid ösvények eltűnte után (ezeken a kusza és rövid ösvényeken vánszorogva szoktunk ám dünnnyögni): meglátni-kitalálni formarendet és kitartóan remélni hű szerelmet. A formák hűségeselek.

Ez az igazi paradoxon, a hű szerelem szintagma, amit csak remélhetünk. Vágyom, lesem a formát.

Buda, 2006. júl. 21–23.

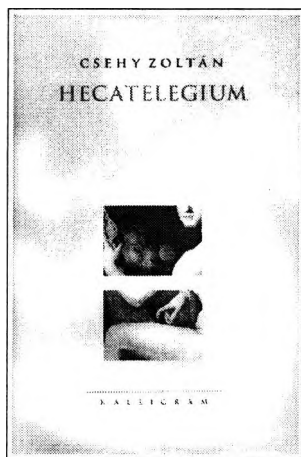
A KOMPOZÍCIÓ IDEJE

Csehy Zoltán: *Hecatelegium*

Egyre egyértelműbb a törekvés a kortárs költészetben, hogy teljes kötetkompozícióvá épüljenek a versek egy-egy könyvben. Nem nyelvében, struktúrájában, hanem a világtéremtő erejében válik így a próza vetélytársává a költészet. A magyar irodalom jelenlegi paradigmaticus műfaja a regény – ezt a regények mellett nem csupán az átütő erejű (és erősen szerkesztett) verseskötetek mutatják, hanem a novelláskötetek ciklusos szerkezetűvé válása is. Az olvasó szívesen időz el egy-egy jól kitalált figuránál, vagy annak fikciós környezetében. A regény műfajából persze nem a műfaj tizenkilencedik századi egységessége, zártsága itt a modellszerű, hanem a tágasság: az, ahogyan be lehet lakni egy-egy könyvet. A szerkezet egy idő után önmagát építi az említett verseskönyveknél, miközben az egyes versek mindig újra is kezdik az építést, kiegészítenek, ellenpontosznak, mélyítnek, váratlan kapcsolatokat teremtenek.

„Koncept-verseskönyvek” természetesen a korábbi évtizedekben is fel-feltűntek a magyar irodalomban – Kosztolányi Dezső „szegény kisgyermek”-ciklusa a konstrukció jellegét tekintve továbbra is írhatóknak tűnik. Ady egy-egy cikluson belül teremtett hangsúlyos szerepeket, versvilágokat, miközben a ciklusok egymás közt erős eltéréseket mutattak. Későbből Oravecz Imre majd’ mindegyik verseskönyve jól megtervezett, összefüggő struktúra. Az elmúlt évekből is rengeteg példát lehetne keresni összefüggő verskötet-kompozíciókra. Egyrészt a verses regények, „eposzok” újrafeltűnésére gondolhatunk (Térey János, Szálinger Balázs, Varró Dániel és mások nagy sikert aratott kötetekben), másrészt a kis részekből felépülő, kötetnyi terjedelmű konstrukciókra (Kovács András Ferenc: *Jack Cole daloskönyve*, *Porcus Hermeticum*, *Hazatérés Hellászból*, Borbély Szilárd: *Halotti pompa*, Parti Nagy Lajos: *Őszológiai gyakorlatok (a Grafifneszben)*, Németh Zoltán: *A haláljáték leküzdhetetlen vágya*, Lövétei László László: *Két szék között* stb. – hosszan lehetne még folytatni a sort). Az említett kötetek, versciklusok természetesen más-más logika szerint építkeznek, de a köteteken belüli fokozott „kapcsolatteremtő” igény mindegyikre jellemző. Nem említettem eddig, mert a Csehy Zoltán-féle költői vállalkozás esetében,

amelyről az alábbiakban lesz szó, mindenképpen megkerülhetetlen még egy magyar irodalmi viszonyítási pont: Weöres Sándor *Psychéje*, amely különösen a szövegek apokrif jellegével való játék, a többszólamúság és többnézőpontúság miatt fontos előzménye számos mai verseskönyvnek. A *Psyché* is a regény, vers és irodalomtörténeti esszé műfajai között egyensúlyozva teremt meg fiktív hőst. Csehy Zoltán egy interjújában lényegében azt a vonatkozását emeli ki a *Hecatelegium*nak, amely hasonlóan hibrid műként kínálja a kötetet: „E ciklusban (bevallom) a prózaírók kiváltsága ihletett meg és foglalkoztatott: embereket, figurákat akartam teremteni, alanyokat vagy akár alanyiságokat, hogy belekial-

Kalligram Kiadó
Pozsony, 2006
160 oldal, 2000 Ft

bálhassanak a szövegembe, hogy a szövegek kommunikálhassanak egymással. Ezért olyan gyakori a verses levél műfaja, az adresszálás, mind a mozgást hivatott biztosítani, azt, hogy mindez egyszerre van és minden rezdülésnek tétjei vannak, a karakterek kirajzolódnak, élni kezdenek, és bizonyos műfaji kritériumok betartása mellett beszélgetni is tudnak, mint egy regényben.”¹ A műfaji kritériumok, amelyeket itt be kell tartani, jórészt filológiai-kultúrtörténeti konvenciók.

A kötet cím (*Hecatelegium*) az 1400-as években élt Pacificus Maximus (vagy Pacifico Massimi) kiadványáét idézi, és ahogy a cím is jelzi, száz disztichonban írott elégiát tartalmaz. Hogy ehhez az előképhez, irodalomtörténeti előzményhez miképpen viszonyul a kötet (Pacificus Maximus nevét és művét az internetes keresőprogramok leginkább a maszturbáció és a homoszexualitás mentalitástörténeti „megalapozása” kapcsán emlegetik), az a belső címlapon olvasható néhány sorban összefoglalva: „Hecatelegium avagy Amor diadalmenete tíz könyvben, melyet a híres-nevezetes Pacificus Maximus korunk porából megéledt Propertiusa, Tibullusa, Gallusa, Martialisa és Ovidiusa költött 1429 és 2005 között. Olvasd boldogan!” A kibontott, részletes cím (és témamegjelölés) jelzi egyrészt a többszörös utólagosságot (az antik előképekhez képest 1429 is utólagos, újraértelmező pozíció), másrészt a vállalkozás kortársi jellegét – azt, hogy a hagyománnyal való bíbelődés a könyvben egészen 2005-ig tart. A nyitóvers, akárcsak a hátlapszöveg, egyfajta lélekvandorlás-keretben látatja a hagyományhoz való viszonyt. A könyv számos játéka közül ez csak az egyik.

Az ajánlásokkal kezdődik a java. Faludy Villonjában a *Levél Jehan de Bourbon herceghez* azért volt a dicsérő, magasztaló, kérő levelek paródiája, mert mintha Villon tudatalattija szólalt volna meg – az, amit a (potenciális) mecénásról „valójában” gondolt. Csehy Zoltán ajánlásai Korvin Mátyáshoz és a török szultánhoz nem önmagukban paródiák; hanem az egymás mellé helyezésük ténye, a szerkezet és a szófordulatok azonossága teszi őket paródiaszerűvé. Az ajánlások erős retorikai szerkezetek, épp ezért a végletekig konvencionálisak. Az egyes szavak, szövegelemek felcserélhetők – mint két, különböző helyre benyújtott, de témájukat tekintve azonos pályázatban: „Bőröd balzsamot ont, a babér díszíti örökkön / fénylő homlokodat, s rendre Minerva ölel. / Kardod meztelenül kaszabolja a csalfa muzulmánt, / s Krisztus társadként mér a gonoszra csapást.” (II.); „Pézszmák illata lengi be elméd isteni sátrát, / melyben a drága tudás mécsé lobogva lobog. / Kardod meztelenül kaszabolja a csalfa keresztényt, / s Allah társadként mér a gonoszra csapást.” (III.) A két vers olyan kontextust teremt a többi számára, amely játékosan hitelteleníti el a beszédpozíciót: ezáltal a könyv olyan világtravesztiává válik, amelyben a visszájukra fordulnak a fennkölt, „komoly”, közösségi konszenzusra számot tartó morális értékek.

Természetesen a parodisztikus szövegműködés fordított, felfelé stilizáló eljárásai is feltűnnek a könyvben. A disztichonnak mint versformának – amely a kötetben végig meghatározó – a magyar olvasói ráhangoltság miatt önmagában is felfelé stilizáló irányultsága van: használata és felismerése egyaránt a „műveltség” jelölője. Csehynél többről van szó: különösen a *Calliope* című ciklusban egyértelmű, hogy a „megénekelte” ötven női nemi szerv és férfi nemi szerv olyan kulturális toposzokhoz, kulturálisan értékesnek tekintett dolgokhoz kapcsolódik a képi analógiák által, ahol a róluk való beszéd is szimbolikussá és egyben átesztétizálttá válik: „Dorioné az ölen a szivárványt rejti ragyogva, / melynek színeiben fürdik a drága gyönyör. / Phartis lába között süteményt lelsz, ízes, akár egy / agg füge, és aromás, mint Chius-adta nedű.” (*Danaidák*. 2. decas) Csehy arról is gondoskodik, hogy ezt az alaphangvételt, a dicsérő hangnemet meg-megakassza egy-egy ironikus vagy lefokozó betét a nem tökéletesen működő nemi szervekről. Máshol az

¹ „...önmagam különféle arcait nevesítem...». Beszélgetés Csehy Zoltánnal”, in: Németh Zoltán: *A bevégézhetetlen feladat*, Nap Kiadó, Dunaszerdahely, 2005. 181.

ilyesfajta kizökkentést mai fül számára egyéb szférákból ismerősen csengő nevekkel éri el a szöveg: Automaté, Busiris vagy az idézett Phartis.

A *Hecatelegium*ban egyfajta fiatalságmitológia érvényesül: az öreg testek rendszerint visszataszítóak, szárnalmasak. Nem funkcionálisak – nem működnek gyönyörszerzőként. („Vén vagyok, és girhes baglyoknak odúja a mellem, / hangom csak huhogás unt temetők rögein. / Izmom rám száradt, s bőröm szaga undorító lett, / gyöngye kezem nem bír számhoz emelni kupát.” (XXXV.) Ebben a vonatkozásban meglepően „kortársi” az a horizont, amelyben megszólalnak a szövegek: a 2005-ig nyúló időhatár talán ebből a szempontból esik legközelebb a kiindulást jelentő 1429-es dátumhoz. Az antik istenségek nevével úgy jellemezhetjük ezt a helycserét, értékrendváltást, hogy Apollo helyett a kötetben Priapus a vers „igazi” istene. Az utolsó előtti versciklusban több hozzá írott vers is olvasható: Csehy egyértelműen a priaposzi költészet vonulatába illeszti be tehát könyvét – amely egyszerre a termékenység és az ösztönök, a szatíra és a test költészete: „Harcokban szörnyű Marsot hívják a vitézek, / és Venusunk kegyeit kéri a vágytele szív, / Pallast hívja kovács, s a takács, a paraszt Ceresért ég, / pásztori nyájsereget véd meg a páni erély, / [...] / Tűnés innen, éretnyes nők és szűzi leánykák, / bűn olvasni, amit írni le kényszerülök. / Obszcén tréfadalok, hímdicshimnusz dala szárnyal, / s szűz Helikon csúcsát verdesi már ez a lőcs!” (LXXXIV.)

Csehy költészetének visszatérő téje korábbi verseskönyvei, fordításkötetei és tanulmányai alapján az, hogy a testről való beszédet „rehabilitálja”, és egyáltalán: lehetővé tegye. A testről és az erotikáról folyó beszéd tabukkal, konvenciókkal aláaknázott területen zajlik, és természetesen nem Csehy Zoltán az egyetlen, aki a kortárs irodalomban ezek eltüntetését, feloldását tűzi ki célul. Nádas Péter, Esterházy Péter, előzményként Weöres Sándor nevét lehetne említeni talán, akik ilyen mélységig jutva írták át a magyar irodalom testről való beszédének kánonjait. Csehy elsősorban az antik és a humanista költészetre támaszkodik, amikor ezt a konvenciórendszert problematizálja, de a magyar irodalmi hagyomány mellett a magyar fordítások hagyományával is meg kell küzdenie bizonyos értelemben: egyrészt a filológus típusú fordításoktól (Devecseri, Trencsényi-Waldapfel), másrészt a nyugatos esztétizálástól próbál szabadulni. Egyik interjújából kiderül, hogy ennek a törekvésnek az alapja a test univerzalizálásának axiómája, amely viszont nem a jelentések leszűkítetttségét jelenti: „A test rendkívül variábilis metaforikát működtet, mely a kultúrtörténet valamennyi korszakát átszövi. [...] A test messzemenően az emberi kommunikáció legstabilabb és legegységesebb komponense, nem meglepő tehát, ha a művészi érzékeltetés egyik leghatásosabb emblémája, beleértve valamennyi működését.”²

A kötet a testhez való viszony konkrétságát, közvetlenségét érvényesíti azokban a szövegekben is, amelyek az irodalmi vagy kulturális élet aktualitásaira vonatkoznak. (LXII., LXIII., XCII. stb.) Több szatírájában felismerhetőek konkrét személyek – kritikusok, irodalomszervezők például –, akiknek gesztusai, a valós vagy fiktíven nekik tulajdonított mondatok egy-egy „indignatio”-retorikát működtető szöveget provokálnak ki Csehy-Maximusból. Ez természetesen nem több a kortárs, „beavatott” olvasóval való összekacsintásnál, amely korántsem szükséges feltétele a szövegek élvezetének. Ahogy Karinthy az *Így írtok tiben*, Csehy sem egyszerűen egy-egy konkrét személyről beszél a szövegeiben (tehát a parodisztikus működés sem feltételezi mindenáron az „eredeti” ismeretét), hanem szerepekről, maszkokról, amelyek az egyes költőfiguráktól függetlenül is léteznek az irodalom életében. Ezeket a szerepeket gyakorlatilag bárki magára öltheti, ahogy Karinthy „kezdő írója” is, ahogy a saját státusát, szerepét keresi stílusból stílusba vándorolva.

A kortárs irodalom terében elhelyezve tehát Csehy Zoltán könyve az olyan művek közé tartozik, amelynek legfontosabb téje alighanem a testről való beszéd felfrissítése, a testről folytatható diskurzus lehetőségeivel való kísérletezés. Ebben az értelemben ugyanannak a személyes szerzői projektnek a része, amely az antik és a humanista irodalom részleges újrafordításához kapcsolódik, egy kortárs műfordítói elképzelés mentén.

² „Újraírni a hagyományt. Beszélgetés Csehy Zoltánnal”, in: Németh Zoltán: *A széttartás alakzatai*, Kalligram, Pozsony, 2004. 376.

Csehy kötete (több más, nemrég megjelent kötettel együtt) azt a problémát is felveti, hogy mennyiben érdemes a magyar műfordítási irodalmat a magyar irodalmi kánon fontos alakítójaként elképzelni. Csehy válasza e szöveghagyományok hierarchia nélküli együttélése mellett voksol, ha jól értelmezem eddigi vállalkozásait.

Másfelől, az előbbiektől nem teljesen elválasztható módon a kortárs szerepköltészet hagyományvonalába illeszthető be a *Hecatelegium*. Mint egy történelmi regényben, ahol létező figura életrajzából indul ki a cselekmény, de el is szakad attól, a Pacificus Maximus-szerep valós és apokrif elemeket egyaránt beépít saját történetébe: a Janus Panonius-hoz fűződő kapcsolatoktól és a konkrét intertextuális viszony kialakításától kezdve (pl. *Egy Pón túl mandulafához*) általánosabb, „irányzati” sajátosságokig. Csehy továbbírja (és megteremti) Pacificus Maximust, ahogy Kovács András Ferenc megteremti Jack Cole-t, Calvust és Kavafiszt, Faludy György Villont, Parti Nagy Lajos, Orbán János Dénes (és Rejtő Jenő) Troppauer Hümért, Weöres Sándor Psychét. És ebben a felsorolásban szinte mindegy, hogy melyik megteremtett szerző valós és melyik fiktív: a teremtés gépezete lényegileg ugyanúgy működik.

GAJDÓ ÁGNES

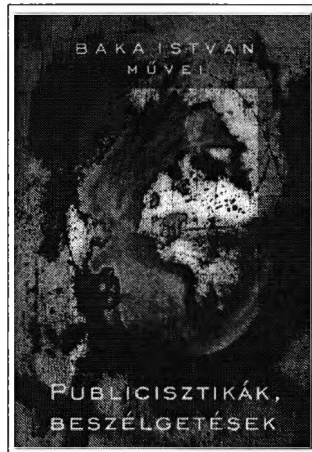
„...HISZEK AZ ANGYALOKBAN”

Baka István: Publicisztikák, tanulmányok

A 2003-as *Versek* és a 2005-ös *Próza, dráma* után Baka István műveinek harmadik kötete jelent meg a Tiszatáj Könyvek sorozatban *Publicisztikák, beszélgetések* címmel. Előzményét, *Az idő térképjelei* című posztumusz tárcagyűjteményt a Jelenkor Kiadó adta ki 1999-ben, s azt ugyancsak Bombitz Attila válogatta és rendezte sajtó alá. A szerkesztési elv nem változott, hét ciklusba sorolva olvashatók az írások, a Baka által adott sorozatcímekkel, illetve egy-egy mértékadó tárca címével jelölve az egyes fejezeteket: *„Felhő felhőt gyúrva jajgat...” Az orosz irodalom mártírúma; Portrévázlatok az orosz költészetből; Az idő térképjelei; Kortársaim; Talált kincs; A káosz árvái; Bakó András történeteiből.*

A tárcák, a rádiós jegyzetek, a napi- és hetilapokban közölt reflexiók szerves részei az életműnek. Színvonalas, lendületes írások ezek, jellemző rájuk a néha kíméletlen önirónia, a szarkasztikus humor, a tömör és velős lényeg-

Tiszatáj Könyvek
Szeged, 2006
352 oldal, 2850 Ft

látás. Kiegészítik, magyarázzák és mindenképpen árnyalják verseit, prózáit, drámáit. Amikor kedvelt zeneszerzőiről, hanglemezeiről ír, eszünkbe jut a *Szekszárdi mise* hőse, Séner János karnagy, vagy a pipafüstös, szűk szerkesztőségi szoba, ahol Baka mindig halk zene mellett dolgozott. Amikor az orosz irodalom akkoriban (az ezerkilencszázkilencvenes évek elején) Magyarországon még ismeretlen, ám már nem tiltott szerzőinek portrévázslatait olvassuk, a szerző önmaga által teremtetett alteregóját, Sztjepan Pehotnijt véljük életre kelni, s látjuk együtt borozgatni a híres filmrendező, Andrej apjával, Arszenyij Tarkovszkijjal, Viktor Szosznorával, „aki aktív alkoholista korában talán még Viszockijon is túltett”, a Nobel-díjas Joszif Brodskijjal, akit tiltakozása és akarata ellenére 1972-ben egyszerűen kiutasítottak a Szovjetunióból, vagy éppen a sámán fiával, a csuvas származású Gennadij Ajgival.

Az orosz szerzőkről szóló két fejezet különleges értékét az egyes írásokat kiegészítő versfordítások adják, amelyek a korábbi kötetben, *Az idő térképjeleiben* – vélhetően helyhiány miatt – nem szerepeltek. Így aztán magyarul is megszólal „az orosz költészet egyik legférfiasabb alakja”, Nyikolaj Gumiljov, a poklok poklát megjárt Marina Cvetajeva, „az utolsó alkotó korszakában a végső nyelvi pontosságig-egyszerűséghez jutott” Vlagyiszlav Hodaszevics vagy a litván Tomas Venclova, akinek verssorai „sós hullámokként” áradnak.

A kortársairól rajzolt rövid arcképvázlatok is kiegészültek az 1999-es kötethez viszonyítva, többek között két interjúval: Baka Iványi Gáborral, a Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség lelkészével és Huszár Lajos zeneszerzővel beszélgetett. A kötet utószava ugyan három interjút említ (Farkas Pált is kérdezte Baka), de mint a szerkesztő jóvoltából kiderült, a könyvből nemcsak az említett beszélgetés, hanem a hibaigazítás is hiányzik: „A *Baka István Művei – Publicisztikák, beszélgetések* című kötetben – az utószó megállapításaival ellentétben – technikai okokból kimaradt a Farkas Pállal készített interjú. Két beszélgetés pedig (*Szekszárdi mise*, »Fehér és barna szárnyak«) nem a végleges, szerkesztett változatban jelent meg.” Remélhetőleg lesz majd bővített, javított kiadása e publicisztikagyűjteménynek.

Az idő térképjelei fejezet azokat a tárcákat tartalmazza, amelyekben Baka az őt ért zenei hatásokról, visszatérő olvasmányairól ír. A tárgyalt szerzők között található Manuel de Falla, Gustav Mahler, Liszt Ferenc; a naplóíró Széchenyi István, García Márquez, Bohumil Hrabal, Federico García Lorca, a rokon lélek Kiril Kadijszki bolgár költő és Carl Michael Bellman, a svéd líratörténet egyetlen igazi világnagysága.

A kortársakról, Balla Zsófiáról, Szepesi Attiláról, Tóth Bálintról, Hervay Gizelláról, Petri Csathó Ferencről, Kormos Istvánról, Ilia Mihályról, Horváth Dezsőről, Patáki Ferencről, Benes Józsefről szóló rövid írásokra a Bakára oly jellemző humor és tapintatos személyesség jellemző. A *Pulóverujjak anyagszárnya* című írásában Kormos Istvánra emlékezik: „Kormos volt az egyetlen, akit még az én félszégem sem tudott kikerülni. Első könyvem nem ő gondozta, mégis hálás vagyok neki. Tudtam, hogy tud rólam, tud ró-lunk, megnyúlt pulóverujjai anyagszárnyakként lebegtek a hetvenes évek költő-ifjoncai felett.” (111.) (A sors játéka tán, vagy tudatos szerkesztői döntés érdeme, hogy 1998-ban az Unikornis Kiadó *A magyar költészet kincsestára* című sorozatában egy kötetben szerepel Kormos és Baka.)

Baka István szellemi fejlődésére nagy hatást gyakorolt a *Tiszatáj* főszerkesztője, a bölcsészkar tanára, Ilia Mihály: „...alig észrevehető, de határozott szellemi irányításának köszönhetem, hogy nemzeti költő lettem (ehhez egyéni színezetként némi ezotérikát és ateizmust elegyítve), de azt is, hogy a neofita buzgóság sohase fogott el, mert én tőle azt is megtanultam, hogy magyarnak lenni ízlés kérdése is, nem csak elhatározásé...” (113–114.) Baka emlékezik például az 1970-es, Szegedet fenyegető tiszai árvízre is, amikor egyetlen értékét, egy kéthangszórós Supraphon-lemezjátstól Ilia tanár úrnál helyezte

biztonságba. S felidézi a tanár úr legendás levél-epigrammáit, amelyeket az egész világon, Uppsalától Buenos Airesig küld barátainak, tanítványainak, „mert Miska mindenkit ismer és számon tart, akit ismerni és számon tartani érdemes...” (114.)

Új fejezetcím a *Talált kincs*, eddig ugyanis nem kerültek kötetbe a *Kincskereső* című, tíz-tizennégy éves gyerekeknek szóló ifjúsági folyóiratban megjelent Baka-írások. Pedig ezek éppoly „felnőtt” szövegek, mint bármelyik más tárca, jegyzet vagy novella. Baka István tisztában volt azzal, hogy gyerekeknek írni nem gügyögve kell, hanem partnernek tekintve őket oly módon szólani hozzájuk, hogy egyenrangúnak érezzék magukat a felnőttekkel. 1974 szeptemberétől nyugdíjazásáig szerkesztőként dolgozott a lapnál, amely számára menedéket jelentett, s ez alatt az idő alatt részt vett a Kincskereső-táborokban.

Szintén a *Kincskereső*ben láttak napvilágot a gyerekeknek is író alkotókkal készült interjúk: Csanádi Imrét, Janikovszky Évát, Kiss Annát és Kovács Lajost kereste föl Baka István, s beszélgetett velük a gyermekekhez való viszonyukról, a gyermekeknek szóló műveikről. Baka István számára – bevallottan – a legnagyobb élmény, költői példakép József Attila. A *Kincskereső* 1980. áprilisi számában Baka a *Kirakják a fát* című József Attila-verset értelmezte. Az írás rövidegét tekintve is remekmű: bátran ajánlhatjuk minden általános iskolai magyartanárnak. Az elemzésben olvasható egy mondat, amelyet akár saját költészetéről is írhatott volna: „József Attila versei azért is olyan megragadóak, hatásosak, mert a költő az általa felismert igazságokat nem egyszerűen kinyilatkoztatja, hanem magát a felismerés folyamatát mutatja be, »beavatja« és nem »kiokítja« olvasóját, s így a versek igazsága a legszemélyesebb ügyünké, mintegy élményünké válik.” (150.)

(Zárójelben jegyzem meg, hogy sajnálatos tény az egykor nívós és országshíres kedvelt lap haldoklása. A régi évfolyamok talán a könyvtárakban föllelhetők, s bennük bizonyosan sok-sok kincse bukkan az érdeklődő. Többek között a *Beszélgetés arról, hogy szép-e a krumplipaprikás és hogy táltos-e a villanyvasaló* című Baka István-írásra is [Kincskereső, 1976. december]).

A kelet-közép-európai változásokat és a magyar rendszerváltozást követik figyelemmel *A káosz áruvá* fejezetben olvasható tárcák. Anekdotikus hangvételűek, ám sokszor inkább sírni, mintsem nevetni volna kedvünk. Ilyen például a *Csernobil gyermekei* című írás vagy a *Búcsúzzunk nevetve!* orosz történetei. *A Ki jött előbb?* záró óhaja ma is időszerű: „Ó, Uram, ezt a humorérzékét add meg viszálykodó népeidnek!” (187.)

A publicisztikagyűjtemény hetedik fejezetében Bakó András történeteit olvashatjuk. Újabb szerepjáték, mint ahogy az *Abszolút absztinencia* hőse, Lép Ervin is az. Bakó András egyes történetei már a betegség árnyékában születtek. Kórházi, orvosi élményekre épül *Az álomgyűjtő* és a *Háziorvos*. A *Felemás zokni* néhány bekezdése valóságos létfilozófiai fejtegetés, hagyománytörő ars poetica: „Igen, a felemás zoknim én vagyok. Egyik zoknim a fény, a másik a sötétség. Egyik zoknim a jin, a másik a jang. Egyik zoknim hagyománytisztelő, a másik avantgárd. (...) Az egyik népnemzeti, a másik szociálliberális. Még a lyukaik sem egyformák.” (219.)

A 2006-os kötetben önálló fejezetben szerepelnek a Baka Istvánnal készült beszélgetések, amelyekből kirajzolódik a költő maszkok mögött is sajátosan őszinte arca. Való igaz, amit Vecsernyés Imrénék saját magáról vallott 1985 októberében: „Akkor vagyok a legszemélyesebb, amikor álarcot veszek föl”. (242.) Szinte valamennyi beszélgetésben szóba kerül a szerepjátszás: „...én mindig eléggé bizonytalan voltam mint ember. Tehát itt saját köznapi lényemet értem, ami a valóságos lényem. (...) Sohasem tartottam sem a lényemet, sem a köznapjaimat fontosnak. Mert nem fontos. Viszont úgy éreztem, hogy van olyan mondanivalóm, ami lényeges többünkre is.” (271.) Vörösmarty, Széchenyi, Zrínyi, Liszt, Yorick, Hány János, Sztjepan Pehotnij egyúttal Baka egy-egy emblemikus alteregója. A megsokszorozódás, a rejtőzködés egyben az önfeltárássra is lehetőséget kínál.

Baka Istvánra nem az Ady-féle „látva lássanak” vágya jellemző, sokkal inkább eszünkbe juthat a gyakran idézett József Attila-gondolat: „Hiába fűrösztöd önmagadban, / Csak másban moshatod meg arcodat.” Könczöl Csabának – Adyra utalva és szellemi örökségéről vallva – kifejtette: „Én vagyok a versek szolgája. Nem is cifra, hanem szerény, alázatos szolgája. Úgy érzem, hogy a nyelv az nálam fontosabb. S én azért is hangsúlyoztam mindig (...), hogy a nyelv a fontos, mert a nyelvet örököltem, az irodalmat örököltem, én örököltem József Attilát, örököltem Dsida Jenőt, örököltem Pilinszky Jánost.” (271–272.)

És örökölte az ateizmust is. Nem egy beszélgetésben kitér arra, hogy számára Isten csak metafora, legfeljebb a Sátánban hisz. A műveiben is megfogalmazódó karamazovi kételyeiről szólva Szepesi Attilának elárulta: „Istenben nem, de hiszek az angyalokban, azaz az *angyali* princípiumában, ami érthetetlen módon megvan bennünk, emberekben is.” (264.)

Az angyal visszatérő motívum Baka István verseiben. A *Képeslap* 1965-ből című versében „angyalok lakásá”-nak nevezi szülővárosát, ahol Babits, Liszt, Augusz és Mészöly Miklós is otthonos. Utolsó kötete a *November angyalához* címet kapta, és szekszárdi síremlékét is angyal vigyázza. A publicisztikagyűjtemény már említett darabja, a *Felemás zokni* pedig ekképp zárul: „...ám az Úr egyszer csak nevetésben tör ki, a térdét csapkodva határozódik, és így szól hozzám, nyomorult féreghez: – Ember, tetőtől talpig borítanak a bűneid, de ezzel a felemás zokniddal úgy megnevettettél, hogy egye fene, beeresztlek a mennyországba. Most már csak az a kérdés, milyen szárnyakat választasz magadnak. Én pedig végignézek a hófehér, ezüstsziürke, rókavörös, kávébarna, aranysárga, csikozott és kendermagos szárnyú angyalok seregén (...), nagyot sóhajtok, és ezt mondom: – Mind-egy, Uram, csak felemás legyen!” (220.)

Visszatérve a kötetbeli beszélgetésekhez, az egyik legmegrendítőbb 1995. június 23-án, Baka István halála előtt három hónappal készült, a beszélgetőtárs Benyik György (*Most, hogy Istenről beszélünk*). A „Mi lenne számodra a boldogság, a mennyország?” kérdésre Baka egyetlen szóval válaszolt: „Újrakezdeni.” Majd kicsit bővebben is kifejtette: „Tudnám, hogy jobban vigyázzak: egészségre, önmagamra, azokra, akik körülvesznek. Jobban meggondolnám minden lépésemet.” (328.)

Az utolsó interjúban (1995. augusztus 1.) reményteli hangon szólalt meg a költő: „Most egy kis szünetet kellene tartani, meg hát gyógyulni kellene nagyon, nagyon gyógyulni. Aztán új hangon megszólalni.” (342.) Ez a vágy az egy évvel korábbi kijelentésére rímel: „Bízom benne, hogy én leszek az, aki egy majdani gyűjteményes Baka István-kötetbe, annak egyik ciklusaként, beveszi majd a *Sztyepan Pehotnij testamentumát* is.” (301.)

A sors azonban másként rendelkezett. Baka Istvánt november angyala 1995. szeptember 20-án vitte magával az ismeretlenbe. Hagyatéka, szellemi öröksége közkinccs, olvasható és kutatható. Életműve immár gyűjteményes kötetekben hozzáférhető, a *Publicisztikák, beszélgetések* e folyamatba illeszkedik. Csak bízni lehet abban, hogy Baka István végre elnyeri méltó helyét a magyar irodalmi hagyományban, prózai, drámai és publicisztikai művei s költészete része lesz a szélesebb irodalmi köztudatnak.

Új amerikanisták, régi és új kánonok

Bollobás Enikő: Az amerikai irodalom története

Az irodalomtörténet-írás, mint már tudjuk, minden generáció számára megkerülhetetlen feladat, ezért vele szemben a legfontosabb elvárás a megújulás. Magyar nyelven legutóbb 1967-ben jelent meg Bollobás Enikőéhez hasonló összefoglaló munka, Országh László *Amerikai irodalomtörténete*, amelyet máig haszonnal forgathatunk, hiszen legutóbbi, 1997-es bővített változatában Virágos Zsolt kiegészítő fejezete nyújt tájékoztatást a 20. század utolsó évtizedeinek irodalmáról. Ám ennek a kiegészítésnek, ha szemléletét nem is, terjedelmi kereteit mindenképpen korlátozta az eredeti munka. Ezért is volt olyan időszerű, hogy a magyarországi amerikanisztika egy újabb átfogó irodalomtörténettel gazdagodjék, amely ismerteti a kortárs irodalmat, hozzáférhetővé teszi a szakterület legújabb eredményeit, és ugyanakkor új összefüggésekben látatja az amerikai irodalom korábbi korszakait is. Olyan szakmai kihívás ez, amelyre csak az igazán vakmerőek vállalkoznak, és a feladat összetettsége magyarázza, hogy egy új amerikai irodalomtörténetre ilyen sokat kellett várnunk.

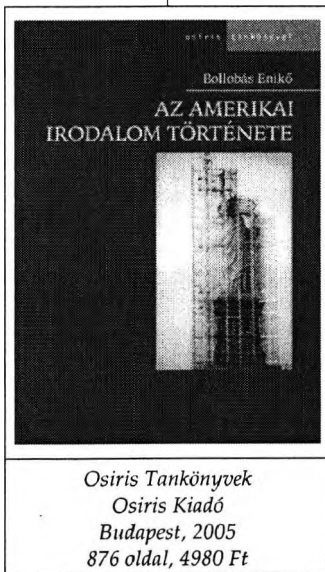
Amikor egy újabb irodalomtörténeti kézikönyvet veszünk a kezünkbe, érdemes újra elgondolkodnunk azokon a szakmai előfeltevéseken, amelyek a könyv szerzőjét vezették. A józan ész azt sugallja, hogy az

Egyesült Államokban létezik egy irodalmi hagyomány, amely a gyarmati időkre nyúlik vissza, amelyet történeti, kulturális tényezők csiszoltak és alakítottak, míg napjainkra létrejött azoknak a fontos és értékes műveknek az együttese, amelyet úgy ismerünk, hogy „amerikai irodalom”. Ez az, amelynek történetét időről időre, generációról generációra, változó hangsúlyokkal, újabb és újabb szempontrendszer szerint megírják. Az irodalomtudomány művelői számára viszont közhelyszámba megy, hogy ez valójában fordítva történik:

újabb és újabb kritikai szempontok árnyalják, illetve rajzolják át a képet, vagy éppen észrevehetővé teszik számunkra azt, ami eddig rejtve maradt. Végső soron az irodalomról való beszéd paradigmaváltásai határozzák meg, hogyan gondolkodunk az irodalomról, és minden új irodalomtörténet magát a diszciplínát alkotja újra.

Bollobás Enikő kézikönyve korszerű, szintetizáló mű, amely az amerikai irodalommal kapcsolatban éppen azt a lényeges változást veszi figyelembe, amely szerint ma már nem

egyetlen Kánonról, sokkal inkább kánonokról beszélhetünk. A fél kontinenst magába foglaló területen elhelyezkedő Egyesült Államok etnikai és kulturális szempontból sohasem volt homogén, legfeljebb az angol-amerikai, illetve euro-amerikai

Osiris Tankönyvek
Osiris Kiadó
Budapest, 2005
876 oldal, 4980 Ft

többség markáns hatalmi diskurzusai, amelyek az intézményes irodalomkutatást is alakították, elfedték a faji, etnikai, társadalmi kisebbségek, illetve a nők hangját. Az utóbbi évtizedek irodalmának soha nem látott sokszínűsége nem utolsósorban éppen azoknak az etnikai szerzőknek köszönhető, akik saját és közösségeik specifikus tapasztalatának adnak hangot angol nyelven, miközben műveikben felfedezhető kultúrájuk különlegessége. Az *amerikai irodalom története* a kronológiailag minden más írott megnyilvánulást megelőző őshonos amerikai, azaz indián szerzők szóbeli hagyományának tárgyalásával indul, megelőzve a felfedezőik beszámolóinak ismertetését. A legutóbbi évtizedek irodalmát bemutató fejezetekben pedig egymás mellé kerülnek a „Kanonikus posztmodernizmus” euro-amerikai férfi szerzői, John Barth, Thomas Pynchon, Donald Barthelme, Vladimir Nabokov, Don de Lillo, Paul Auster, illetve a „Női és afro-amerikai posztmodernek”, amelyben együtt szerepel az afro-amerikai Alice Walker, Toni Morrison és Rita Dove, illetve az angol-amerikai feminista Ursula Le Guin, Marge Piercy, Joyce Carol Oates. A szerző eközben elkerüli azt a bújtatott szegregációt, mely alapján a „faji” és etnikai irodalmakat a főárambeli, angol-amerikai szerzőkkel párhuzamosan, de tőlük elválasztva és csak rájuk érvényes szempontok szerint vizsgálná. A „Multikulturalizmus és az „új identitások” fejezet az etnikai irodalmak és a meleg kánon műveit tárgyalja úgy, hogy ezeknek az identitásoknak a performatív, irodalmi szövegekben „konstruált” voltára helyezi a hangsúlyt.

A kánonok sokfélesége nem csupán napjaink etnikai „reneszánszainak”, valamint a kulturális, társadalmi vagy társadalmi nemi másság irodalmi kifejeződéseinek tulajdonítható. Az amerikai kultúra főáramán kívüli tapasztalatok kifejezésének előzményei Amerikában évszázadokkal régebbre nyúlnak. Bollobás Enikő irodalomtörténetének tanulságos fejezetei feltérképezik a korábbi korszakok háttérbe

szorult irodalmi jelenségeit a 18. és 19. század történelmi, társadalmi változásainak veszteségeire összpontosítva (*Akikre a felvilágosodás és forradalom eszméi nem vonatkoztak*), illetve kiemelt figyelmet kapnak az utóbbi időben a kritikai figyelem középpontjába került irodalmi jelenségek (*A „női reneszánsz”: az „irodalmi ipar” és a nőírók*). Ugyanitt fordít figyelmet az egyéb euro-etnikumok képviselőire, a bevándorló zsidó és ír szerzőkre, valamint az újonnan kanonizált műfajokra, az önéletrajzi jellegű, koruk kultúráját elemző és értékelő fogság-, rabszolga- és utazás-narratívákra. Az *Irodalomtörténet* elénk tárja az adott korszakban született művek teljes spektrumát, miközben érzékelteti a tágabb értelemben vett irodalomnak az amerikai kultúrába való beágyazottságát, illetve ennek a kultúrának az összetettségét. Bollobás Enikő számára az 1980-as évek óta teret nyerő, Új Amerikanisztika néven fémjelzett kritikai megközelítés szolgált jól használható szempontrendszerrel. Ennek révén nem csupán adalékok kerülnek a korábbi irodalomtörténetek eredményei mellé, hanem a feltárt történelmi, gazdasági, kulturális jelenségek fényében gazdagabb értelmet nyer az irodalom.

Említésre érdemes egy másik terület, amelyen ez az irodalomtörténet időszerű és hiánypótló a magyar olvasó számára: felhívja a figyelmet egyes kanonikus szerzők megítélésében történt változásokra. A magyar olvasó számára szemléletes példa erre Edgar Allan Poe és Ernest Hemingway kritikai megközelítése, akiknek hazai népszerűsége töretlen, de a műveikhez kapcsolódó értelmezési sémák alig, vagy csak kis mértékben újultak. Poe úgy él az olvasói köztudatban, mint az amerikai romantika „leueurópaibb” alakja, idegen a saját hazájában, akit kortárs honfitársai nem értékelték kellőképpen, felfedezése a századvég francia szimbolistáira várt, és akinek verseit és novelláit a magyar olvasó számára a *Nyugat* legjelentősebb költői tolmácsolták. A hazai irodalomelméleti szakirodalom Poe műveit ma is leginkább a dekonstrukció és a lacani pszichoanalí-

zis diskurzusainak segítségével közelíti meg. Bollobás Enikő ezzel szemben Poe-t elsősorban mint déli író-t tárgyalja, aki nagyon is sok szállal kötődik korának kultúrájához, bűneihez, öngazoló mítoszaihoz. A legújabb kritikai megközelítésekkel összhangban műveinek jellegzetes témáit és formai jegyeit a rabszolgatartó Dél szellemiségének közvetett kifejeződéseként értékeli. Hasonlóképpen, a Hemingwayt tárgyaló fejezet az író kritikai megítélésének ingadozását, összetettségét tárja elénk, hiszen a sokak által csodált szabadságvágy és teljesítménykényszer a feminista olvasatokban csak férfiak számára vonzó, homoszociális, nő- és fajgyűlölő magatartásként értelmezhető. Az ellentmondást feloldani látszik, hogy a legújabb olvasatok szerint a regényekben a társadalmi nemi szerepek felcserélése voltaképpen az androginitás felé mutató útkeresés, a nemi identitás esszenciális voltának a tagadása.

A mindössze két kiragadott példa talán jól érzékelteti, hogy Bollobás Enikő irodalomtörténetének egyik legnagyobb erénye a szakirodalom körültekintő felhasználása, hiszen a releváns olvasatok spektrumából kitűnő érzéssel választja ki az érvelését alátámasztó, hivatkozásra érdemes eredményeket, áthidalva így a „rég” és „új” amerikanisták, illetve a különböző politikai tartalmú olvasatok köz-

ti nézetkülönbségeket egy mind szakmai, mind pedagógiai szempontból fontos szintézis érdekében. A könyv tehát tartalmazza az utóbbi évtizedek szakmai teljesítményeinek a lényegét, de úgy, hogy ezek nem térítenek el az eredeti gondolatmenettől, és nem kötik meg a szöveg gördülékenységét. Bollobás Enikő könyve nem csak szakembereknek szól, bár szakmaiság követelményeinek maradéktalanul eleget tesz. Bibliográfiája, amely tartalmazza a munka nyomdába kerüléséig megjelent hazai szakirodalmat, képet ad a magyarországi amerikanisztika helyzetéről.

Minden nagyszabású tudományos munka sikere valószínűleg azon múlik, hogy szerzője feladatnak tekintette-e vagy kalandnak. Bollobás Enikő *Amerikai irodalomtörténete* mögött hatalmas munka és szakértelem áll, mégis kétségkívül a második csoportba kívánczok. Hiánypótló irodalomtörténetének ismertetése végén fel kell tennem a kérdés: remélhetjük-e, hogy a kiadók felfigyelnek a legújabb amerikai irodalomra, a már lefordított posztmodern és afro-amerikai szerzők mellett a nálunk még ismeretlen, de hazájukban nagy sikerű indián, mexikói-amerikai és ázsiai-amerikai írókra, és vállalkoznak-e magyar nyelven való kiadásukra? A kalandvágyó magyar olvasóközönség nevében reménykedem.

A SZÁMŰZETÉS TÉMÁJA AZ ÉSZAKI HUMANISTA KÖLTÉSZETBEN

Bécsy Tamás emlékének

„Pécsi életem meglehetősen hosszú volt, s minden megtörtént velem, ami bármely tanárral és egy bizonyos szakmával foglalkozó emberrel negyven év alatt megeshet Magyarországon, ami nem kevés, hiszen Önök pontosan tudják, ez nem az a hely, »hol a legkönnyebb lét várja a földilakókat«, nem az, ahol »hó nem esik, viharok sose dűlnak, nincs soha zápor, éleshangu Zephír szele fú csak folyton e tájon«” – ez hangzott el 1994. május 18-án Bécsy Tamás, az egyetem új díszdoktora székfoglaló előadásában.

Ennél jobb kiindulópontot talán csak egyet találhattam volna. A népi demokrácia hajnalán egy fiatal szegedi egyetemistának, a népelnyomók ivadékának bizonyítania kellett, hogy méltó a dolgozó nép kenyerére – magyarul (?) politikai vizsgát kellett letennie az ingyemenzáért. Mondják, ilyenformán szólt a kérdés: ugyan melyik az a könyv, amelyet magával vinne egy lakatlan szigetre?

Sokan tudjuk a választ, amely a korhű kérdésre a magához hű diák foga kerítésén kiszökkent: *A csónakkészítés alapelemei*.

A válasszal akarva-akaratlan az angol humor szelleméhez is hű volt; akár tudta, akár nem, Gilbert Keith Chesterton választát ismételte meg, majdnem pontosan. S az eltérés beszédesnek tűnik: a századelő kiváló angol írójának választása ugyanis – idézem – „Thomas Gyakorlati kézikönyve a hajóépítésről”. Az ifjú, a jeles északi humanista, Thomas Vindobonensis az aranymondást nem az *Olyan kicsi krumplik vagyunk...* című szállóige-idézetből vette, mint én, hanem vagy féktelen elméjéből, vagy mérhetetlen műveltségének tárából, akárcsak székfoglaló beszédének fenti mondatát.

Amelyre most visszatérek. Tehát „nem az (a táj), ahol »hó nem esik, viharok sose dűlnak, nincs soha zápor, éleshangu Zephír szele fú csak folyton e tájon«”. Jól értjük-e a szerkezetet? Netán az a táj, ahol esik, dül, fúj?

Az *Odüsszeia* idézett helyén (IV, 565–567) az Élűszionról, a boldogok tájáról esik szó; a leírásban azonban az elköltözöttekre váró boldogtalan vidékre is találunk utalást, arra a vidékre, ahol mindig hó záporozik, s mindig dűlnak a viharok. A görög-római kultúra számára ez a világukat északról határoló hegyeken túli, lakhatatlan, az Alvilágra emlékeztető táj. Ritkán jutnak el ide a mitológia hērőszai; olyan együttes nagy vállalkozás kell meghódítására, mint az Argonautaké, vagy olyan szerencsétlenség, amely korának talán legtehetségesebb római költőjét, Publius Ovidius Nasót érte i. e. 8-ban, amikor a Fekete-tenger-parti Tomiba küldte őt egy polgártársa, bizonyos Octavianus, azidőtt a névsorban legelső senator.

A szerencsétlenségben Ovidius számára többféle cselekvési lehetőség is kínálkozhatott. Protestálhatott volna hallgatásával – ám a költő számára, akit már életében a szöbőség vádjá illetett, ez aligha volt járható út. Elvégezhette volna a legeslegutolsó simításokat a mitológiai átváltozásokról írott nagy munkán, s megírhatta volna a római naptári év ünnepeiről írott munkája második felét, mutatván lojalitását a római ügy és annak letétemé-

nyese iránt. Ehelyett kijelentette: a sors és a száműzetés elragadta ezt a lehetőséget. Ezzel is jelezte: ebben a helyzetben is képes a megújulásra.

Az új munka lehetett volna kiseposz a száműzetés történetéről, vagy tanköltemény a Fekete-tenger partján tapasztaltokról. A költő, *nimum amator sui ingenii*, saját tehetségének túlságos kedvelője azonban nem felejtette azt, ami ezekben a formákban nem mutatkozott volna meg igazán: nagyszerű önmagát, amelyre a boldog időkben írt, akár epikus verseiben is lépten-nyomon felhívta a figyelmet. A magányban adódó legjobb megoldás a tehetség megcsillogtatása a szenvedések alvilági sötétségében, elkápráztatása annak a közönségnek, amely barátaiból állt: két gyűjtemény, a *Tristia* (Keservek) és az *Epistulae ex Ponto* (Pontusi levelek).

Mi lehetett a meghökkentő ezekben a versekben? Legelőször is a helyzet adta ellentmondás: az, hogy a legtermékenyebb és legtehetségesebb költőt olyan helyre juttatta a kényszer, amely a hagyományban a legkevésbé termékeny, halálos helyként szerepelt: *ultima terra*, világvége, ahogy Ovidius írja. A száműzetés mint a polgári lét halála szerepel a nagy elődöknél is. Nem akarom, hogy lásd élő holttestem árnyképét – írja a száműzött Cicero öccsének. Nem csoda hát, hogy Ovidius a Rómától történő megválás leírásában (*Tristia*, 1, 3) a temetési szertartásra utal. Olyan elégia ez, amely a leginkább megfelel mai konvencionális elégia-fogalmunknak: *flebile carmen*, siralmas ének. Kötetben egyesítve mindez – különösen a költő korának szerelmi elégiáival összevetve – hallatlan újítás.

A homérosi eposzokban többször található meg a cselekedetben és a szavakban kiemelkedő hérós összevetést. Mind a *müthosz*ban, az emlékezetes elbeszélésben, mind az *ergon*ban, az emlékezetes tettben olyan lehetőség rejlik, amelyet kevés egynapéló tud kihasználni: olyasmi véghezvitele, ami hírt, nevet, kultuszt szerez, mintegy kiemeli a halandóságból a hérószot – a költőt. Ahogy a tarentumi Leónidasz írja (*Anthologia Palatina*, 7, 715. Somlyó György fordítása):

*Messze fekszenek Itália partjai, messze hazám is,
Tarentum; s a halál sincs nekem ily keserű.
Már ez a vándor léttelen élete; ámde a Múzsák
mézízét kapom én bánatomért vigaszul.
Nem ernerül el Leonídásznak neve: hirdeti fennen
Múzsák-adta dalom, niúg keleten kel a nap.*

A hagyománytól eltérően Ovidius nem magányosan cselekszik – bevonja a heroikus cselekvésbe római barátait is. Az Ovidius-kutatók többször felhívták a figyelmet arra, hogy ezek a levelek jórészt nem a nagy emberekhez szólnak, akik segíthetnek a visszatérésben. Az antik levél Cicero gyakran idézett szava szerint *sermo absentis*, a távollevő beszéde. Az *amicitia*, a barátság olyan hagyományai jelennek meg itt, amelyeket először Catullusnál olvashatunk: arról ismerszik meg a barát, hogy minden bajban velünk tart – elkísér az észak hidegébe és a dél forróságába egyaránt, ha másként nem, lélekben. A címzettek, a *doctorum turba*, a tanultak tömege, Ovidius barátai, olvasói azzal, hogy a levelezés olvasóivá lesznek, mintegy társsá válnak a szenvedésben. Anélkül persze, hogy megtapasztalják azt. *Candide, lector*, kegyes olvasó! – olvashatják magukról a kertben, mintegy kerevetükre dőlve, olyan levéllel a kezükben, amelyen ezek az úgymond tenger áztatta sorok állnak (*Tristia*, 1, 11, 40, Erdődy János fordítása):

*Nem kertünkben, mint egykor, rójuk sorainkat,
nem dől rád testem, régi derék heverőm.
vad mélység partján hánykódom a téli világnál,
s iúm, kéklő víztől ázik a hártypapír.*

Ráadásul olyan költőtől olvassák, aki látva látja mindezt. A római költő jóspap, *vates* – rendelkezik az *oculi mentisszel*, a szellemi látással, s ez a látás egy pillanat alatt a Város, Róma közepébe, majd vissza, kényszerű hónapja repíti őt is, s a vele társulokat is. Megéri a nemes együttérzés – Ovidius olvasója számára a társsá emelkedés a helyszíni közvetítés kényelmes borzongásának élményét nyújtja.

Végül pedig ezek a levelek teszik lehetővé, hogy a költő elmondhassa és megmutathassa: szelleme, tehetsége érintetlen, a legcsiszoltabb sorokban panaszkodjon stílusa hanyatlásáról, majd kijelenthesse: a tehetségen nem tud erőt venni a száműzetés. „Íme, jómagam – olvassuk –, bár elvesztettem hazámat, benneteket, otthonomat, s elragadtak tőlem mindent, amit csak el tudtak venni, mégis velem maradt és boldogít a tehetség (*Tristia*, 3, 7, 48): *Caesar in hoc potuit iuris habere nihil*, nincs előttem semmilyen hatalma a Caesarnak.

Ez a költészet teremt új megoldásokra alkalmat adó játékeret az északi humanista költők számára. Mellette azonban szerepet kap az értelmezés hagyománya is. Az *aetas Ovidianá*-nak, ovidiusi kornak nevezett 12. és a 13. század hálás kor: számos művet írat a költővel halála után, szorgos, találékony grammatikusai megalkotják életrajzát, és terjedelmes kommentárokat írnak az egyes művekhez. Az aranymondásokban gazdag Ovidius-versek a legelképesztőbb helyeken bukkannak fel. Aragóniai János országa egyházi és világi urai előttem úgymond a Szentírásból idézi: Virtus a megszerzés, de a megtartás se kicsinyesség – mit sem tud arról, hogy *A szerelem művészete*, Ovidius munkája egyik sorát idézi.

Ez a kultusz azonban inkább a Rómában írt műveké. A száműzetés versei közül legfeljebb ha a *Pontusi leveleket* olvassák. Az *exilium* és a *tristitia*, a száműzetés és a keservek fogalma ugyanis Ovidius művei számára igencsak kedvezőtlen értelmet kap a kor szerzetesi életeszményében. A számkivetés a szerzetesi élet kívánatos formája. A 12. század elején Hugo de Sancto Victore *Didascalicon* című munkájában szentenciaképpen foglalja össze: „az még csak elkényeztetett, akinek édes a hazája; az viszont már bátor, akinek egyedül a hazája a mindene; ám az a tökéletes, aki számára az egész világ számkivetés.” A száműzetés felértékelésével egyidőben a *tristitia*, a mogorvaság határozott elítélésben részesül – a főbűnök egyikéhez, a jóra való restséghez kapcsolódik. Ennek jegyében ítéli el a szerzőnket a 14. századi *Antiovidianus*, amelyhez Petrarca ír ajánló záróverset:

*tristicie carmen tibi competit et tamen ipse
luctus perpetui causa doloris erit.
nam fles exilium, fles excidium, gemis urbe
te pulsum. non fles, te quod Avernus habet.*

(Illett hozzád a mogorvaság verse; mégis éppen a siralom lett szakadatlan fájdalmad oka. Mert zokogsz a számkivetés, zokogsz veszted miatt, sóhajtozol, mert elfűztek a városból – nem zokogsz amiatt, hogy az Alvilágba való vagy.)

A megítélés változása a humanista költészetvédő munkákban érhető tetten – korántsem mint döntő argumentum. Ovidius rehabilitációja az egyre bizonyosabb igazság, az antik költészet megkérdőjelezhetetlen kiválóságának következménye. A változás a XV. század során megy végbe, meglehetősen lassúsággal: a század közepén született, a Janus Pannoniust is nevelő Guarino-iskolát bemutató nevelési értekezés, Battista Guarino munkája, *A tanítás és tanulás rendjéről* például csak a két mitológiai és történeti érdekességű munkát, az *Átváltozásokat* és a *Római naptárat* javasolja a mesternek kommentálásra – a többi munkát, írja, jobb, ha az ifjak magukban olvassák. Áll ez a meghagyás nemcsak *A szerelem művészetére*, hanem a száműzetés verseire is. Az is jellemző, hogy a hazájába önként megtérő Janus Pannonius magyarországi elégiáit át- meg átjárják az Ovidius-allúziók, mégsem ejti ki sohasem Ovidius nevét – kimondott példái a vitathatatlanul nagy költő és nagy szónok, Vergilius és Cicero.

Itáliai levelezőtársai azonban szívesebben látják Ovidius szerepében. Az előbb már idézett Battista Guarino a száműzött poeta által lakott tájak bemutatását reméli tőle. A platonikus filozófia újraélesztője, Marsilio Ficino pedig beszédesen írja át Janus maga komponálta sírversének azt a sorát, amely szerint ő hozta elsőnek az Ister mellé a babérviselő istennőket. Ficino éppenséggel visszahozatalról szól, finoman utalva Ovidius elsőségére.

Mindazonáltal az Ovidius száműzetése iránti attitűd felerősödésében szerepe lehet annak, hogy ismét van kihez fordulni a hegyentúli világban: először talán Janushoz, egy nemzedékkel később Rodolphus Agricola Phrisiushoz, majd más Itáliában tanult és Itáliában is becsült szerzőkhöz. Közülük is Janus az, akinél a száműzetés először kap olyan megfogalmazást, amelyben párosul az Ovidius-imitáció az Ovidiusszal való versengéssel.

Janus nemcsak kifejezéseket vehetett át a száműzetés verseiből, hanem a száműzetéssel járó problémák olyan felfogását, amelyet a platonikus filozófia szemszögéből értelmezhetett. *Mensque magis gracili corpore nostra valet*, s lelkem erősebb a törekeny testnél, olvassuk a *Pontusi levelekben* (1, 5, 52): a lélek és a test kapcsolatára ez a szöveghely nemcsak frazeológiai mintaként szolgálhatott. Ovidiusnál a számkivetésbeli költés nehézségeinek bemutatásakor megjelenik Platón tanítómestere, Szókratész (*Tristia*, 5, 12, 9–16):

*des licet in valido pectus mihi robore fultum,
fama refert Anyti quale fuisse reo,
fracta cadet tantae sapientia mole ruinae:
plus valet humanis viribus ira dei.
ille senex dictus sapiens ab Apolline nullum
scribere in hoc casu sustinisset opus.*

(Adj bár olyan hatalmas erő táplálta szívét, amilyen a hír szerint Anütosz vádlottjának volt, összeroskadna a bölcsesség ennyi rom súlya alatt: az isten haragja többet ér az emberi erőnél. Ilyen szerencsétlenségben még az Apollón által bölcsnek mondott vén sem vette volna rá magát akármilyen munka megírására is.)

Az Isterhez talán éppolyan nagy dolog Platón filozófiáját elhozni, mint a Múzsákat. A gyakran tárgyalt *Saját lelkéhez* című Janus-elégia a filozófiai és a költői hagyományok alapján talán értelmezhető úgy, mint az értelmi világból az érzéki mulandóságba aláhatnyatlott, száműzött lélek útkeresése. S ebből a szemszögből különösen fontosnak tűnik az, hogy a vers végén a *tristis*, keserves jelző a feledés mellett áll – szellemi származásának elfelejtése a száműzetéshez vezető legkeservesebb hiba, amit a lélek elkövethet.

A Quattrocento humanizmus második felének költészetében az apológia mellett a vád is megjelenik. A legtöbbit emlegetett ilyen munka Angelo Poliziano verse Ovidius száműzetéséről és haláláról. Az elégia számon kéri a durva Rómától, hogy megtagadta neveltjét. Senki meghittje nem lehetett a költő mellett, aki vigasztalja, senki sem ápolhatta, senki sem foghatta le szemét. Sírja mellett rettenetes arcú barbárok: geták, szkíták, bessusok álltak. Máglyája mellett még ezek az érzéketlen barbárok is siratták, s velük együtt sírtak az erdők, a hegyek, az Ister, a Pontus. Venus hintett a sírhelyre harmatot, s a Múzsák énekeltek ott olyan dalt, amelyet ember képtelen megszólaltatni. A hagyományban tudtommal itt jelenik meg először Róma kárhoztatása. A következő század végén Iulius Caesar Scaliger már magát Augustust kárhoztatja, Ovidius nevében szólva a kegyetlenhez, akit nem indított meg a fiatalság, sem az isteni tehetség, sem a kegyes lélek, sem a clarusi istenhez, Apollónhoz méltó nyelv. A XVI. század végére tehát újjáalakul a *copia*, a kifejezések kincstára, amelyből a humanista központ és a távoli világba tért társak verses beszélgetései során meríthetnek.

Ám a század során az Észak távolsága és az itáliai műveltség iránt érzett csodálat több okból csökken. A világvége a messzi tengeren, az Ultima Thulén is túlra kerül, s összeér a világ másik végével egy Amerika nevű földrészen keresztül. Másrészt a barbár Észak egyre lakhatóbbá válik a humanisták számára. A képzés helye immár nem pusztán Itália, amely a vágyott föld helyett egyre inkább vetélytárssá válik, Germánia tetemes részében ráadásul olyan vetélytárssá, amely rakva van az óhittől elfajzott bűnösökkel. A Bázel dicsőítő Paulus Cherlerius Elsterburgiensis által felsorolt itáliai városok közül egyedül Bologna érdemli ki a Múzsák otthona elnevezést; Velence csupán fegyvereiről, Firenze tüzes boráról, Róma szerzeteseiről nevezetes; ezzel szemben Germánia Strassburg gimnáziumával és Bázel egyetemével dicsekedhet, amely felé immár nemcsak a germánok meg a bárdolatlan lengyelek, hanem a szószátyár taljánok (*loquaces Itali*) is özőnölnek.

Érthető, hogy egyre kevesebb az a költő, aki egész életében a száműzetést választja. A száműzött poéták előbb-utóbb tisztos professzorok lesznek, bölcs fejedelmek alapította iskolákban. Ez a szilárd, rendezett pozíció hatályon kívül helyezi a földrajzi szempontokat. A kiváló Georgius Sabinus például elégiáit bevallottan ovidiusi keretek szerint rendezte kötetekbe, és Frankfurtból ír is keserves episztolákat Itáliába, Pietro Bembohoz. Ezeknek a sora azonban megszakad, amikor Albert, Brandenburg bölcs őrgrofa meghívja az újonnan alapított egyetem rektori székébe, s a jeges Frankfurtból végre elutazhat a napsütötte Königsbergbe. Első itt született versének elején búcsút mond a gyerekkornak és az akkor írt ovidiusi verseknek. Teszi ezt harmincöt évesen, érett férfikora elején, irodalmi gyerekkora lezárásaként.

Nem ő az egyetlen XVI. századi Ovidius, aki mintegy eljuthat a maga Rómájába. Sabinus költőbarátja, Petrus Lotichius Secundus ugyanígy stílust vált elégiagyűjteményében: az első részben Ovidius módjára vesztegel a téli világban, a Medve csillagképe alatt, a vandálok földjén, amelynek partjait a kanyargó, szőke Albis, az Elba, az északi folyók legnagyobbja nyaldossa; északi fagyban dül a jeges tél, fenyegetnek a dülő-fosztó geták (a magyarok), és így tovább. Ám a száműzetés oka, a schmalkaldeni szövetség és V. Károly keserves háborúja 1547-ben véget ér, a költő visszatérhet Magdeburgba. A második könyvben már a szerelmi elégiák Ovidiusa jelenik meg, ugyanolyan konvencionálisan, mint a száműzetés költője az első könyvben. A száműzetés témájára az általam ismert humanista költészetből már csak újabb adatokat hozhatnék elő, újabb lehetőségeket aligha.

Mármost talán elég lehetőség került itt elő ahhoz, hogy válogassunk belőle, amikor egy többször száműzött, nemrég útra kelt XX. századi humanista ismerősünk életpályájára tekintünk. Van annyira heroikus, hogy százszerosan megérdemelje, amit már említett székfoglalóján mondott, amit reményeink szerint ma is érez: „lehet, hogy éppen ebben a pillanatban mégis az elíziumi mezők édessége ereszkedik rám.” Az Elízium mezei a görög-római mitológia szerint egy távoli szigeten, a Boldogok Szigetén található, olyan szigeten, ahova számos költő és tudós hajózott el gondolatban, lélekben. Thomas, tudós barátunk, tanárunk útra kelt. Szerencsénkre itthagyt nekünk többféle könyvet.

BÚCSÚ BÉCSY TAMÁSTÓL

Amikor a temetés az esős novemberi délután véget ért, meg akartam keresni a „Papa” nyughelyét is, de a sírok rengetegében nem találtam. A gyászolók közben mind elmentek, s miközben a villamosra vártam, óhatatlanul eszembe jutott: néhány éve még együtt álltunk itt ketten a „Papa” temetése után. Halász Elődöt nevezte Bécsy Tamás „Papának”, pedig egykori tanára nem sokkal volt idősebb nála. De tisztelte, és akkor is ragaszkodott hozzá, amikor a legendás szegedi professzor már visszavonultan élt, mert – bevallása szerint – sokat köszönhetett neki. Többször is elmesélte, hogy az ötvenes években mint „osztályidegent”, az egykori makói polgármester fiát, el akarták távolítani az egyetemről, s Halász Előd közbelépésére fejezhette be tanulmányait. Valószínűleg ezek a tapasztalatok is éltek benne, hogy amikor „Papa” ajánlására Pécsre hívott tanársegédnek, s a hajdani pártirányítású vezető (bizonyára pannonthalmi múltam miatt) elutasította pályázatomat, ő nem törődött bele, s két év után megkeresett azzal, hogy Pestre megy tanítani, így ismét van egy szabad álláshely a főiskolán. Nos, én meg Bécsy Tamásnak lehettem hálás, és jó volt tudni, hogy ilyen bezáruló körök is vannak életünkben. Mivel néhány év múlva, az egyetemi képzés indulásakor ismét visszatért Pécsre, közvetlen munkatársa lehettem.

Mint mindenki más, aki közelebbről ismerte, én is rengeteget tanultam tőle. Nem csupán irodalomismeretet, hanem szemléletet is: tudományban, értelmiségi létben és emberiségben egyaránt. Kevesek kiváltsága, és nyilván neki sem csak úgy „megadatott”, hanem kiküzdötte és megszenvedte, hogy „egy tömbben”, egész lényével lehetett ember, tanár és tudós. A sorrend az ő esetében bizonyára így igaz. Hiszen – ellentétben a „burokban születettek” és karrierépítők fényes pályájával – neki a felíveléshez keményebb sors jutott. A nélkülözés, az éhezés éveire azonban a rá jellemző humorral emlékezett vissza, s a mártírkoszorút sohasem hordta. Meggyőződésem, hogy az egész életet, nemcsak a szakmát, kihívásnak tekintette, harcát azonban sohasem görcsös erőlködéssel vívta, hanem óriási energiával és egyéniségének természetességével. Mert amit a sors egyik oldalon – a kibontakozás éveiben – megtagadott tőle, azt a másikon kárpótolta azzal, hogy fogyni nem tudó erőt biztosított pályája megvalósításához. De ez az út nem csupán a szellem önmegvalósításának emelkedő ívét mutatta, hanem az emberség megőrzésének legszébb példáját is. Úgy futott a csúcsig, hogy senkit sem lökött félre az úton. Ezért sohasem kell mondanunk róla: „Nagy tudós volt, de...” Nem csupán kollégáival, mindenkivel szemben nagyvonalú, már-már tékozlóan bőkezű volt. Nem méricskélte, hogy mit kap vissza az odafordulásból. Szabadságának titka alighanem életszeretében és az abból fakadó energiában rejtett. Élet- és emberismeretéből következett, hogy hálát senkitől sem várt, s azon kiváltságos emberek közé tartozott, aki nem ért rá mások hitványsága miatt megsértődni. Az élet és a szellem örök lendületében élt. A kettőt egymástól nem különválasztva, hanem eredendő természetességgel összekapcsolva. Egy jellegzetes kép a bevésődött emlékek közül: amikor Győrökön meglátogattam egy nyáron a 80-as években, egy prэшázféle épületben találtam, ahol, mint megtudtam, egész nyarakat töltött nomád körülmények között, a hajnali és esti úszások közötti időt írással töltve. Ebédre hívott, mert szeretett főzni és tudott is. Szeretett élni – az élni igazán tudók mohóságával és közvetlenségével.

Ez a természetesség életének minden területét áthatotta. Kapcsolatait éppúgy, mint

előadását. Hogy egyetemi tanárként is mindig eleven kapcsolatban tudott maradni tanítványaiával, az jórészt talán a „számkivetés” sok mindent kárpótló hozadékával is magyarázható. Mivel akadtak hajdan volt elvtársak, akik mindent megtettek, hogy, ha már az egyetem elvégzését nem sikerült megakadályozni, legalább a tehetséges pályakezdő munkáját gátolják, ezért a tanári ranglétra minden fokozatát végigjárta. De nem egy mellőzött tehetség keserűségével, hanem olyan buzgalommal, ahogy egy háború előtti államtitkár a csopaki Növényvédő Állomás portásaként a kaput nyitogatta. Mert mindketten tudták: méltóságon aluli munka nincs, legfeljebb méltóságukat veszített emberek vannak. Persze nemcsak ezért lehetett Bécsy Tamás általános iskolai tanárként is elégedett ember, hanem mert minden érdekelte e szakmából – a gyerekek nevelése is. Többen mesélték nekem, akik gimnáziumi tanítványai voltak, hogy nem csupán magyaroráiéért lelkesedtek, hanem az egész emberért, aki törődött velük, és sohasem sémákban gondolkodott, hanem valós helyzetekben. Nem fontoskodott, hanem egyéniségeket nevelt. Ez a hitelesség és odafigyelés a későbbi egyetemi tanárt ugyanúgy jellemezte. Hallgatóit már az első évfolyamon igyekezett megismerni, s köszönéskor nevükön szólította őket. Amikor az egyetemi képzés irodalmi programját kidolgozta, bevezette az úgynevezett tutori órákat, amelyek – angol mintára – tehetségekötető, kics csoportos foglalkozást írtak elő. Mivel azonban ő is nagyon jól tudta, hogy nem Angliában élünk, ezért e rendszer csendes, de szükségszerű elhalását (pénz és tanár hiányában) csodálkozás és felháborodás nélkül vette tudomásul.

A napokban hallottam egy szép és méltó megemlékezést a rádióban Bécsy Tamásról. Egykori tanítványa, majd későbbi munkatársa többek között a professzor-kolléga előadásainak eleganciáját emlegette. Nem tudom, mennyire találó ez a kifejezés. Sokszor hallottam én is előadni, egyetemen és másutt is, s engem inkább Bécsy Tamás előadásainak elevevése ragadott meg. Nem csupán a beszédmód lendülete, hanem az okfejtés módja, mely elsősorban a közvetlen meggyőzést szolgálta. Mindegy, kik voltak hallgatói, úgy beszélt mindig, hogy ne csupán elhiggyék, mennyire fontos és érdekes, amit tárgyal, hanem hogy meg is értsék. Ámulatba ejtő rébuszok helyett ezért inkább élő példákkal igyekezett közelebb hozni hallgatóságához az irodalmat. Nem csak tanította, hanem hitte is, hogy „rólunk szól a mese”, ezért a legbonyolultabb összefüggéseket is képes volt a valóság, az ember viszonyaira (is) vonatkoztatni. Elvontság és empiria nála sohasem került szembe egymással, ellenkezőleg: míg az egyik az irodalom szellemi távlatait mutatta, a másik érzéki szépségét. Pontosan azt, ami egész habitusából fakadt, és fordítva: ami azt meghatározta. Valahogy úgy, ahogy Brecht művészetében tapasztalhatjuk – annak ideológiai elszántsága nélkül. Előadásainak lényegét szerintem a dialógushelyzet alkotta, a monologikus forma ellenére is annak (öszönös és tudatos) feltételezése, hogy aki jelen van, azzal ő beszélget. Egyes kitérők és utalások mindezt nem csupán az előadó véleményét közvetítették, hanem az együttgondolkodás kimondatlanul is élő igényét.

Miként az embert a tanártól, ugyanúgy nem lehet Bécsy Tamás egyéniségében a tudóst az előbbi kettőtől elválasztani. Az, ami számtalan esetben csak jámbor óhaj marad, hogy a tanár lehetőleg csak azt tanítsa, amit tud, mármint *mélységében is tud*, számára aligha volt valaha is kérdés. Mert nemcsak az életet szerette, hanem a megismerés szépségét is. Mint kiváló tanár tudta, hogy az ismeretek tantárgyban kijelölt köre esetleges, ezért a tárgyban való gondolkodásra ösztönzött. Nem emlékszem, hogy mondta-e, de biztos vagyok benne, hogy első nagy munkája, a *Drámamodellék és a mai dráma* a tanításból nőtt ki, vagy legalábbis annak konfrontatív ereje is ösztönözte a megírásra. Mivel az elmélet nála az irodalmi mű megismerésének és megértésének közvetlen célját is szolgálta, ezért művei a tanításon kívül a dramaturgia és a színházelmélet konkrét feladataiban is alapművekké válhattak. Elméleti következetességét pedig azért csodáltam, mert a legtöbb drámaelmélettel szemben Bécsy Tamás a nehezebb és alig járt utat választotta akkor, amikor

a dráma mint műnem lényegiségét nem ismeretelméleti, hanem ontológia alapról közelítette meg. Mivel ez a vizsgálati szempont természetesen a többi irodalmi műnem esetében is éppolyan jogosult, ezért alapvető iránymutatást jelentett például számomra az a gondolata, hogy az ismeretelméleti alapon történő műfajmegjelölések csak egy-egy szegmensét jelzik a műalkotás összetevőinek, ezért sohasem lehet e megközelítésben létrehozni a tudományosan is megalapozott „közös nevezőt”. Bár maga is nagy elméleti összefüggésekben alkotott, gondolkodói szabadságát az adta, hogy nem volt semmi rendszerkényszer foglya. Így sikerült kikerülnie a szakmánkban rejlő két szélsőséges attitűd csapdahelyzetét: a végletes szkepticizmust és az áltudományt. A „Papát” ugyan gyakran idézte – „az irodalomtudomány sem nem irodalom, sem nem tudomány” –, de egy percig sem hitte, hogy Halász Elődnek igaza volna. Egykori professzorunk mindent tagadása viszont jó volt arra, hogy távol tartsa bármiféle egyoldalúságtól. Függetlenül attól, hogy ő milyen teoretikus és irodalomtörténeti álláspontot képviselt, tisztában volt azazal: az is csak egy út a tudományos megismerésben. Mindig tetszett, hogy épp ő, akinek igazán oka és joga lett volna rá, ritkán használta az ‘irodalomtudomány’ kifejezést. Az egyik, jegyzetként is használt könyve *Az irodalomesztétikai tudásról* címet viseli. Mert tulajdonképpen így is gondolta, hogy az irodalomról igen alapos, sőt rendszerezett tudásunknak kell lennie, de ez a tudás még korántsem meríti ki a tudomány fogalmát.

Könyvei és tanulmányai sorával igen hosszú utat járt be, hogy a nagy dráma- és színházelméleti tanulmányokon át eljusson végül az ember és mű mindig történetileg is behatárolt kis világához. Amikor a két világháború közötti magyar drámatermést vizsgálta, a legtöbb darabról bizonyára a port is le kellett törölni, s nemcsak metaforikusan. Persze vonzotta az újrafelfedezés kíváncsisága is. De ez az érdeklődés talán már nem is csupán az irodalomtudósé volt, hanem a nyugodni térő ember visszatérése az általa mindig megmosolygott, mégis oly gyakran idézett banalitáshoz, az ember nevetséges és mégis makacsul őrzött illúzióihoz. Talán egy éve, már betegen, arról beszélt nekem, hogy mennyire izgalmas a körforgás mítosza: a meghaló és feltámadó Isten drámája. Egyik alkalommal, nem sokkal a halála előtt, kérdeztem, miért nem írja meg életét, csak legyintett, s valami olyasmit mondott, nem hiszi, hogy az ő élete fontosabb lenne, mint másé. De nekünk, akik az ő sírját álltuk körül, az ő hiánya marad meg örökre, fájón.